

A
TÁRSADALOMGAZDASÁGI
TÖRVÉNYEK

ÍRTA:

Dr. SOMOGYI MANÓ

EGYETEMI MAGÁNTANÁR

BUDAPEST, 1909.
KILIÁN FRIGYES UTÓDA
M. KIR. EGYETEMI KÖNYVKERESKEDŐ.

BEVEZETÉS.

Ha egy magasabb hegy ormára feljutottunk, a kilátás kárpótol bennünket fáradalmainkért. Látkörünk tágul. Áttekintést nyerünk messze vidékek felett, összefüggően látjuk a hegyláncolatokat, amint egymás mellett sorakoznak; magaslatokat, melyek lenn a völgyben hegyeknek tetszettek nekünk, a magasból dombokká törpülnek; megismerjük az útszalagokat, melyek a kisebb-nagyobb helységeket összekötik; jó időben néha még a szomszéd országok vidékeit is megismerhetjük.

Így vagyunk, ha egy lényegesebb elméleti kérdés magaslatát elértük: az illető tudományszak legkülönbözőbb problémái felett nyerünk átpillantást, de oly szakadékokat is veszünk észre, amelyekről eddig nem tudtunk s összefüggést fedezünk fel oly kérdések között, amelyeknek kapcsolatos voltára lenn a gyakorlati kérdések párás légkörében nem is gondoltunk; sőt néha a szomszéd tudományok birodalmába is bepillantunk.

Ilyen kérdés az, vajjon vannak-e társadalomgazdasági törvények? Az a kérdés, hogy beszélhetünk-e törvényszerűségről a társadalomgazdaság jelenségeinek területén, vagy mennyiben, illetve mily korlátozásokkal beszélhetünk ilyenről?

Ez a társadalmi gazdaságtan legtanulságosabb és legérdekesebb elméleti problémái közé tartozik, amelynek messze elágazó és különböző irányú vonatkozásai vannak.

Ebben a kérdésben visszatükröződik a társadalomgazdaságtan egész fejlődése.

Ennek a problémának tárgyalásánál igen élesen dombrodhatnak ki a különböző iskolák legjellegzetesebb vonásai.

E kérdés körül csapnak össze leghevesebben azok a különböző irányok, melyek a társadalomgazdaságtan irodalmában

megkülönböztethetők. Itt harcolták végig a legnagyobb ütközeteket. Ez a kérdés tehát igen alkalmas arra, hogy elemzésével megvilágítsuk a társadalomgazdaságtan igazi mivoltát, lényegét, módszerét és feladatát.

Aszerint, amint a társadalomgazdaságtan ezen alapproblémájára válaszolunk, megállapítható, hogy mely irányt követjük, mely iskolához tartozunk, milyen az álláspontunk a tudomány módszereinek kérdésében? A válasz szerint tűzzük ki tudományunk kutatási terepnumát. A választól, melyet erre a kérdésre adunk, függ az, hogy mily helyet szánunk a társadalomgazdaságtannak a tudományok rangsorában, előkelőbb vagy kevésbé előkelő helyre állítjuk-e a tudományok társaságában? A válaszból megismerhetjük, vajjon képesnek tartjuk-e tudományunkat arra, hogy bekövetkezendő eseményeket előre látja, megjósolja és vajjon illetékesnek tartjuk-e arra, hogy eszközöket, intézkedéseket javasolhasson a viszonyok javítására, a bajok elhárítására, vagy megelőzésére, szóval milyen gyakorlati jelentőséget tulajdonítunk neki?

A társadalomgazdasági törvények természetének megismerése különösen négy fontos kérdés megvilágításához járul hozzá:

1. Tisztázza a társadalmi gazdaságtan lényegét, feladatait, céljait;
2. tájékoztatást nyújt a társadalomgazdasági jelenségek kutatásának módszereinek kérdéséhez;
3. megvilágítja azt a problémát, hogy mily szerepet játszik az ethika ebben a tudományszakban?
4. felderíti a társadalomgazdasági politika valódi jelentőségét, lehetőségét és annak határait.

Ha ezeknek a problémáknak megoldásához csak némileg is hozzájárulhatunk, a társadalmi gazdaságtan fejlődését mozdítjuk elő és a társadalomgazdasági politika útját egyengetjük.

I. FEJEZET.

A törvény.

1. Alig van kifejezés a tudományos irodalomban, amelylyel annyiszor éltek s annyiszor visszaéltek s amelyet annyiszor félreértettek mint ez, hogy: törvény. Ennek egyik oka az, hogy a törvény kifejezését többféle értelemben és sokféle vonatkozásban használták, másik oka pedig abban keresendő, hogy a törvény fogalma nagy átalakuláson ment végig az idők folyamán.

Beszélünk vallási és isteni törvényekről, megkülönböztetünk állami, polgári vagy jogi törvényeket, emlegetünk társadalmi és természettörvényeket, gyakran hivatkozunk a szellem, az erkölcs, a lélek s a logika törvényeire, nem ritkán idézünk tudományos törvényeket. Tulajdonkép az utóbbiakkal kell itt foglalkoznunk.*

Az a körülmény, hogy törvény alatt sokfélélt szoktak érteni, zavarólag hat, mikor meg akarjuk állapítani, vajjon vannak-e társadalomgazdasági törvények?

Az ember már természeténél fogva, a veleszületett megösmerési akarattól, vagy ösztöntől hajtva, kereste és keresi az összefüggést a jelenségek között. Az emberiség ép úgy mint az egyes egyén, gyermekkorától kezdve folytonosan kérdést kérdésre halmoz. Vége-hossza nincs a miértnek? a honnan?, hová? és hogyannak?

Minden valószínűség szerint a természeti jelenségek megfigyelése vezette az embereket a törvény fogalmához. Az, hogy bizonyos időponton lenyugszik a nap, bizonyos időponton sötétbe burkolódik a föld, bizonyos időponton megint hasad a hajnal, az hogy bizonyos időponton befagynak a vizek, majd ismét olvad a jég, a változás szabályossága, az állandóság a változás-

* V. ö. Gans-Ludassy: Die wirtschaftliche Energie. Jena 1893. és Mill, wundt és Sigwart logikai kézikönyveit.

ban, a szükségszerűség, a megmásíthatlan a jelenségek egymásutánjában és egyformaságában: ez ösztönözte az embereket arra, hogy kutassák a jelenségek közötti összefüggést, kapcsolatot, az okságot, a törvényt.

A törvény fogalma összekapcsolódott az ember gondolatvilágába« valami földöntúli, magasabb, hatalmasabb lényel, kitől félt és kitől remélt, aki büntetni és jutalmazni képes, akit imádni és tisztelni kell, akinek akarata előtt meg kell hajolni, parancsának, törvényeinek engedelmeskedni kell.

Az ó-testamentum istenben látja a természet törvényhozóját. A theizmus isten akaratát fedezte fel a jelenségek szükségszerű viszonylatában. Így keletkezett az isteni és vallási törvény. Sokrates is hangoztatta a törvény isteni eredetét. Az első állami törvények vallási és isteni törvények alakjában jelentek meg: a vallás és az isten tekintélyére támaszkodtak az első világi törvényhozók, midőn tiltottak és parancsoltak.

Ha a törvény szót kiejtjük, felöltik előttünk a kényszerűségnek, a megmásíthatatlannak, a szükségszerűségnek, a korlátozásnak, a megszorításnak képe. A törvény szónál önkénytelenül egy imperatívumra, egy hatalomra gondolunk.

Jogi értelemben törvény alatt azokat a jogtételeket értik, amelyek az állampolgárok életviszonyait kényszerítő módon szabályozzák, amelyeknek engedelmeskednünk kell, ha a megtorlást, a büntetést ki akarjuk kerülni.

2. A törvény fogalmának története ép oly változatos, mint a bölcsészete és a tudományoké. Abban a sok száz definícióban, melyet a bölcsészeti irodalom a törvényről nyújt, hol szükségszerűségnek, hol pszichikai kényszerűségnek, majd fogalomnak, majd tételnek, szabálynak, normának, viszonynak, általánosításnak, egybehangzásnak, összefoglalásnak, formulázásnak, megszorításnak, leírásnak, sőt fikciónak is nevezik. Tény az, hogy a törvénnyel áthidalunk több jelenséget, összekapcsoljuk őket. Egy kapcsolatot neveznek törvénynek, amelynek főjellemvonásai az általánosság, a maradandóság, az állandóság, a változhatatlanság, a szükségszerűség. Némelyek a törvényekben a kivétel nélküliséget hangsúlyozzák, a törvények első és elengedhetetlen ismérvének a kivétel nélküliséget jelölve meg, mások megengedik hogy bennük a tartós tényezők mellett variábilis faktor is lehessen. (Hartmann.)

A bölcsészeknél már korán találkozhatunk a törvény fogalmával. Heraklit a világtörvényt (*νόμος*) a világértelmen látja, mely előtt mindennek engedelmeskednie kell. Platónál és Aristotelesnél már a természeti processzusok törvényszerűségével találkozhatunk. A keresztény filozófia a természet törvényeit az isteni értelemre vezeti vissza. így Aquinói Tamás szerint: „Lex naturae nihil aliud est, nisi lumen intellectus insitum nobis a Deo, per quod cognoscimus, quid agendum et quid vitandum.” (Summa theologiae T. 60.)

Leibnitz és Berkeley is az isteni szellemmel kapcsolják össze a természettörvényeket.

Kopernikus és Kepler nem ismerték a törvény kifejezését, hanem hipotézisnek nevezték azt, amit manapság törvénynek neveznek. Galilei a fundamentális természettörvényeket axiómáiknak nevezi, a levezetett törvényeket pedig theorematáknak. Csak Descartesnél találkozunk a törvények kifejezésével (*regulae sive leges naturae*), amelyeket istenre vezet vissza. Baconnál a természet alaptörvényei sematizmusok neve alatt szerepelnek is oly kijelentések, melyek a jelenségek eredetét is megjelölik, tehát ő már felismerte a kauzalitást.

Hobbesnél találkozunk először a kauzalitás fogalmával a maga tisztaságában.

Rümelin szerint tulajdonképeni törvénynek még nem tekinthető „az ok és okozat állandó összeköttetésének kifejezése”, sem „erők constans hatásának kifejezése”, hanem a törvény „erőknek elemi, constans, minden egyes esetben alapformaként megismerhető hatásának kifejezése. A törvényben az erő körülhatárolva, bizonyos constans hatáshoz kötve jelenik meg. A törvény erőknek definíciója”.*

Wundt szerint a törvények általános szabályok, melyek a lét vagy a történés egyformaságainak egy csoportját összefoglalják.** A törvény lényeges ismérveit a következőkben látja.

1. A törvény logikailag önálló tények szabályszerű összefüggését jelöli meg;
2. ennek az összefüggésnek vagy közvetlenül, vagy közvetve kauzális, vagy logikai viszonyra kell utalni;

* Über den Begriff eines socialen Gesetzes. Reden und Aufsätze. I. k. Tübingen 1875. 5. 1.

** Logik. II. 2. Aufl. 2. 132. és köv. 1.

3. minden törvénynek heurisztikus értékkel kell bírnia új tények szubszumciójához.

A törvény fogalma mindig szerényebb lesz. John Stuart Mill szerint természeti törvény minden teljesen megokolt induktív általánosítás. Hartmann szerint a törvény határozott hatásmód határozott körülmények között.* Még szerényebb Marshall definíciója, mely szerint tudományos törvény nem más, mint általános állítás, vagy többé-kevésbé biztos, többé-kevésbé határozott irányzatok megállapítása.** Helmholtz szerint a törvény általános fogalom, mely alá a hasonló lefolyású jelenségek sora összefoglalható.

Napjainkban nem csekély azoknak az íróknak a száma, kik egyenesen tagadják a törvények létezését. Így Nietzsche szerint nincsenek is törvények, hanem azok csak alanyi fikciók, Busse szerint pedig a törvények nem logikailag szükségszerű parancsok, melyeknek a dolgok megfelelnek, hanem csak formulázásai a dolgok tényleges maguktartásának. Hasonlóan mondja Stein Lajos, hogy a törvények egységformulák.

Mach szerint*** a törvény mindig a lehetőségek megszorítása. A természeti törvények lélektani szükségletünknek termékei, hogy a természetben kiismerhessük magunkat és ne álljunk idegenül és zavarodottan az eseményekkel szemben. Az első durva tájékozási kísérletek mithologikusok, dämonologikusok és poetikusok. Kopernikus és Galilei korszakában a túlnyomólag kvalitatív tájékozásra törekedtek és a könnyűség, egyszerűség és szépség a vezérlő motívum azoknak a szabályoknak felkutatásánál, amelyek a ténylegesnek gondolatbeli rekonstrukciójára szolgálnak. A pontosabb kvantitatív kutatás lehetőleg pontos határozottságra, egyértelmű határozottságra céloz. Ha azután az egyes ismeretek szaporodnak, úgy hatalmasan érvényesül a pszichikai erőlködés csökkentésére, a felállított szabályok gazdaságosságára, folytonosságára és állandóságára, lehetőleg általános használhatóságára és alkalmazhatóságára irányuló szükséglet. Mikor az ismerettani kritika még gyenge volt, a pszichológiai motívumok a természetbe projiciáltattak és *neki* magának tulajdonítottak. Maga az isten vagy a természet egyszerű-

* Kategorienlehre. 1896. 422. 1.

** Handbuch der Volkswirtschaftslehre. Stuttgart, 1905. Bd. I. 87. 1.

*** Erkenntniss und Irrtum. 2. Aufl. Leipzig 1907. 449-463.

ségre és szépségre, szigorú törvényszerűségre, takarékosagra, gazdaságosságra törekszik. A természeti törvények csak abstrakciói, egyszerűsítései, idealizálása! a tényeknek. Természeti törvényeink csak célszerűen választott tantételek, tudományos segédeszközök, csak instrumentumok.* Az abszolút exaktság, valamely feltevés következményeinek tökéletesen pontos egyértelmű meghatározása a természettudományban: nem létezik az érzéki valóságban, hanem csak az elméletben. (Mach.) A tökéletes törvények csak eszményei az elméletnek.

3. A törvény modern felfogása az okság (kauzalitás) fogalmából indul ki. Ha manapság tudományos törvényről beszélünk, elsősorban és főleg a jelenségek oksági összefüggésére gondolunk. A törvények kutatásának alapja a kauzalitás tétele, mely szerint a jelenségek lefolyása oly módon történik, hogy minden változásnak egy megfelelő okban rejlik a magyarázata. Minden oknak megvan a maga okozata és minden okozatnak megvan a maga oka. Ok nélkül nincsen semmi. Ugyanazon ok mindig ugyanazon okozatot szüli és ugyanazon okozat mindig ugyanannak az oknak eredménye. A jelenségek szilárd oksági kapcsolatának kifejezője a törvény.

Minden törvényben kifejezést nyer az a gondolat, hogy bizonyos jelenségnek feltétlenül be kell következni, ha bizonyos feltételek beállanak.** A törvény az ok és okozat közötti kapocs. Az olyan általános tételt, mely csak azt mondja, hogy valami történik – annak kifejezése nélkül, hogy ugyanazon feltételek felforgása esetén állandóan és szükségszerűleg ismét be kell következnie – nem tekinthetjük törvénynek.

A modern közgazdák is a törvény fogalmának megállapításánál a kauzalításra gondolnak.

Így pl. Kautz Gyula,*** Wagner Adolf,**** Schmoller Gusz-

* „Die Naturwissenschaft kann aufgefasst werden als eine Art *instrumentensammlung* zur gedanklichen Ergänzung irgend welcher teilweise vorliegender Tatsachen oder zur möglichsten Einschränkung unserer Erwartung in künftigh sich darbietenden Fällen”. Mach id. h. 455. 1.

** *Riehl* mondja: „Minden törvény egy mondat *ha*-val: két tömegpont egészen pontosan közeledne egymáshoz a gravitáció törvénye szerint, *ha* csak egyedül lennének a világon.” *Einführung in die Philosophie*. 245.1.

*** „Törvény alatt azon állandó és constans viszonylatot értjük, mely bizonyos tünemény mint okozat és egy vagy több más tünemény mint okozó közt létezik; vagyis a gazdasági élet jelenségeinek sorozatában mutatkozó

táv.* Földes Béla is törvény alatt érti „a jelenségek okozati összefüggésének felderítését, különösen azon irányban, hogy minden jelenséget visszavezethessünk az azt előidéző jelenségre, erőre.”**

4. Kétféle tudományos törvényt különböztetnek meg: az empirikus (tapasztalati) és a kauzális vagy exakt (okozati) törvényt.*** Gyakran igen nehezen lehet a kettő között a határvonalat meghúzni.

Az empirikus törvények – melyek nem is tekinthetők tulajdonképpen szigorú értelemben vett tudományos törvényeknek – beérik avval, hogy a jelenségek hasonlóságát, többé-kevésbé pontos egyformaságát állapítsák meg. Inkább csak szabályszerűségeket konstatálnak, a megfigyelt összefüggéseket jegyzik fel. Vagy egyáltalán nem magyarázzák meg az összefüggést, vagy hiányosan, hézagosan magyarázzák ezt meg. Nem mondják meg a jelenségek végső okát.

Ezek a törvények bizonyos események megfigyeléséből tapasztalati úton szűrődnek le és csak korlátozott határok között

azon állandó egyformaságot, mely szerint a tünemények be- és egymásra következője történni szokott. (így pl. nemzetgazdasági törvény az, hogy a javak árát a kereslet és kínálat közti viszony határozza meg: hogy a piaci ár az előállítási költségekkel egyenlő vonalra szokott helyezkedni; hogy a nemes érc az egymással közlekedésben álló országok közt egyenlő értékállást gravitálnak; hogy a kamat és tőkenyeresség valamely államban egy és ugyanazon egy időben minden vállalatnál egyenlő nagyságú tételt képez, hogy a munkások gyors szaporodása a munkabér csökkenését vonzza maga után”. A nemzetgazdaságtan általános tanai. 3. kiadás. Bp. 1875. 18-19. 1.

*** „Für *alle* Natur- und Sozial-”Gesetze” ist der allgemeinste Begriff von Gesetz: diejenige Gleichförmigkeit der Gestaltung der Erscheinungen, demnach auch ihrer Wiederkehr, welche nach Wahrscheinlichkeitsgründen als notwendige Folgen und Wirkungen eines festen Abhängigkeitsverhältnisses von gewissen Bedingungen und Ursachen angesehen werden müssen”. Theoretische Sozialökonomik. Leipzig 1907. 25. 1.

* Und als man in der neueren Zeit nur alles Geschehen, das natürliche wie das geistige, als einen grossen einheitlichen Zusammenhang zu begreifen begann, der in strenger allgemeingiltiger Form von Ursachen beherrscht würde, gelangte man zu der heute vorherrschenden Fassung und Vorstellung des Gesetzbegriffes: wir benennen nicht mehr empirisch ermittelte Regelmässigkeiten so, sondern nur diejenigen, deren Ursache wir genau festgestellt; und diese Genauigkeit gilt uns vor allem gesichert, wenn wir die Wirkungsweise der kausalen Kräfte zahlenmässig gemessen haben. Über einige Grundfragen 302.

** A társadalmi gazdaságtan elemei. Budapest, 1893. 62. 1.

*** John Stuart Mill: Logika I. k. XVI. fejezet.

érvényesek; csak bizonyos feltételek alatt, csak bizonyos időben és csak bizonyos helyen tartják meg érvényüket. Csak átmenetet képeznek gyakran az exakt törvényekhez.

Sokkal nagyobb igényekkel lépnek fel az okozati vagy exakt törvények, melyek oly egyformaságokat tüntetnek fel, amelyeket kauzálisán is meg lehet magyarázni. Ezek feltűntetik a jelenségek alapformáját és a jelenségek végső okainak állandó és elemi hatását fejezik ki. Az exakt törvények mindig és mindenütt egyformán érvényesülnek. A természettudósok főleg azokat az okozati összefüggéseket nevezik exakt törvényeknek, amelyeknek hatékonyságát számszerűleg lehet kifejezni és szigorúan bebizonyítani. Az exakt vagy kauzális törvények az elemi alapokok hatásait elvont elszigeteltségben szüntetik fel. Az oksági törvények az okok okát, a főtörvényeket, a végső törvényeket iparkodnak feltűntetni.

Az exakt törvények felderítése a tudományos megismerés utolsó célja. A tudomány feladatai a jelenségeket szabatosan, lelkiismeretesen megfigyelni, leírni, definiálni, osztályozni és az okozati összefüggéseket megállapítani. Minden tudomány arra törekszik, hogy a komplikált jelenségeket visszavezesse egyszerűbbekre, hogy mennél kevesebb alaptörvényre vezesse vissza a jelenségeket. A tudomány abban különbözik a pusztá tudástól, hogy nemcsak ösméri a tényeket, a jelenségeket, hanem hogy megismeri azok lényegét és természetét, hogy meg tudja magyarázni a különböző jelenségek okozati összekapcsolását, hogy meg tudja mondani, mely okok születtek bizonyos okozatot és hogy mily feltételek mellett állanak be bizonyos események.

5. A tudomány nem érheti be azzal, hogy egymás mellé rakja a különböző tényeket, hanem kutatnia kell a kölcsönhatásokat, fel kell derítenie az összefüggéseket, melyek a jelenségek bizonyos körében léteznek.

A törvények kutatását nemcsak a tudásvágy hatalmas ösztönére, hanem a gondolkodás Ökonómiájának princípiumára is vezethetjük vissza. A szellemi munka terén is érvényesül a legkisebb erő kifejtés elve, mely a megösmerés egyszerűsítésében, a tapasztalatok rendezésében, sűrűsítésében és egységesítésében nyilvánul.*

* „The fundamental law of all reasoning considered as an action is the law of parcimony, because it is the practical law of all voluntary effort to do the most we can, with the least effort we can/” Hodgson: Philosophy of reflection. London, 1878. I. 296. 1.

Az emberi elmének ez a törekvése nemcsak a hiúságnak, vagy a tudvágnak tudható be és nemcsak a takarékosagra való törekvésnek folyománya, hanem gyakorlati céllal is bír. A törvények ismerete megkönnyíti az ember küzdelmét az élet nehézségeivel, lehetővé teszi a természet és társadalom erőihez való alkalmazkodást, esetleg azok irányítását.

Az okozati törvényeknek megállapítása minden tudomány eszménye, melynek elérése azonban igen nehéz. A jelenségek nem ritkán oly szövevényesek, hogy nem lehetséges, vagy *ma* még nem lehetséges az okok láncolatának minden egyes szemét és a végső okot kifürkészni. Ekkor birodalmába lép ismét a teleológia és a törvény helyett beérjük megint a hypothézissel.

II. FEJEZET.

A természeti- és a társadalmi törvények.

6. Sokat vitatott kérdés, vajjon vannak-e társadalmi törvények és fölfedezhetők-e azok; megmagyarázhatjuk-e a társadalmi világ jelenségeinek összefüggését, kapcsolatát, fejlődését? Vannak-e szociális „természettörvények”? A társadalmi törvények bírnak-e ép oly jelleggel, mint a természettörvények? Beszélhetünk-e exakt társadalmi törvényekről? „Törvénytudományok”-e a társadalmi tudományok?*

A természettudományoknak a XVIII. században megindult haladása óta, amelynek sikerült számos véletlennek tetsző jelenséget megmagyarázni és azokban szigorú, változhatlan törvények hatását felfedezni, a társadalmi tudományokban is kezdetek a törvényszerűség kutatására nagyobb súlyt helyezni. A társadalmi élet jelenségeinek kutatói is reménykedtek, hogy a természettudósokhoz hasonlóan felderíthetnek törvényeket és ezek alapján előre megjósolhatják az eseményeket.

A társadalmi törvények létezését elismeri a társadalmi tudományok sok kitünősége. Aristoteles, Macchiavelli, Spinoza, Montesquieu, Macauley stb. társadalmi törvényekről beszéltek és hangoztatták, hogy az ember, mint társadalmi lény szilárd, örök törvények uralma alatt áll. Sőt egynémelyik tudós szerint a társadalmi törvények felkutatása sokkal könnyebb, mint a szellemünkötől idegenebb természet törvényeinek megismerése. A magyar társadalmi filozófusok legnagyobbja *Eötvös József* is hisz a szociális élet törvényszerűségében. Ő is meg van arról

V. ö. Reichesberg: Statistik und Gesellschaftswissenschaft. Stuttgart, *ioyi.* L. v. Wiese: Zur Grundlegung der Gesellschaftslehre. Jena 1906. Biermann dolgozatai a Conrad féle Jahrbücher 27. és 28. kötetében.

győződve, hogy a körülöttünk levő végtelen térben, semmi sincs a véletlenre, az önkényre hagyva.

Úgy találja, hogy „a legparányibb porszemtől a csillagok rendszeréig minden mozgás, minden fejlődés bizonyos törvényeknek van alávetve; bárhová fordulunk, mindenütt a legnagyobb rendet találjuk”. – „Csupán az ember lenne-e minden teremtmény között a vak eset játéka, avagy azon töfvények közül, melyeknek minden teremtmény alá van vetve, csak azok maradjanak örökre elrejtve az emberek előtt, melyeknek ismeretére mindenek fölött szüksége van? Sem ezt, sem azt nem tehetjük fel észszerűleg.” – „Akár a gondviselésben higyjünk, akár azt képzeljük, hogy az ember a természet vak törvényei alatt áll: első esetben fel kell tennünk, hogy a gondviselés az ember kormányzásában szintűgy bizonyos törvények szerint jár el, mint minden egyéb dolgok fölötti uralmában; az utóbbi esetben a természet törvényei alkalmazhatók az emberre is; mint minden egyéb teremtményre, de semmi föltétel mellett nem tagadhatni, hogy bizonyos törvények léteznek az emberek fölött is, mert ha csak egy lényről képzeljük, hogy fejlődésében nincs alávetve semmiféle törvénynek, azonnal egybeomlik az összes világrend s minden vak esettől lenne függővé.” – „S miért lennének elleplezve előttünk azon törvények, melyeknek az ember fejlődésében alá van vetve, miután merőben azon eszközökkel rendelkezhetünk azok kutatásában, melyeket használunk mindenütt, hol azon törvények kutatásáról van szó, melyek szerint más lények fejlődnek?”*

7. Montesquieu és a fiziokraták vitték át legelőször a természet törvényeit a társadalmi élet birodalmába és azon időtől kezdve nem csekély azoknak a társadalmi bölcsészeknek száma, akik annak a bebizonyításán fáradoznak, hogy a mindenség törvényei a társadalom „organizmusában” is kimutathatók. Igen elterjedt ez a felfogás, hogy a társadalom organizmus s mint ilyen, a természet törvényeinek alá van vetve.**

A szociológia megalapítói Comte Ágoston, Spencer Her-

* A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Összes munkái XV. k. 91-92. l.

** *Paulsen* szerint a társadalom egy magasabb rendű organizmus, *Fouillée* szerint a társadalom egy önkény tes organizmus (organisme volontaire).

bert, Schäffle Albert és Lilienfeld Pál a társadalmi tudományt a természeti tudományok alapjára öhajtották helyezni, a társadalmi élet jelenségeit a természet törvényeivel iparkodtak megmagyarázni. A társadalmat organizmusnak tekintették és azt hitték, hogy azok a törvények, amelyek az alsóbb rendű természeti organizmusok felett uralkodtak, a társadalmi organizmusokra nézve is érvényesek.

Comte a szociológiát a természettudomány egy részének tekintette. Nála a szociológia nem más, mint *physique sociale*, a társadalmi törvény nem más, mint természeti törvény. Szerinte a társadalmi jelenségek kikerülhetlenül alá vannak vetve valóságos természeti törvényeknek („*inévitablement assujétis à des véritables lois naturelles*”).

Comte utódai között különösen Carey fáradozott azon, hogy a társadalmi jelenségeket a természet tüneményeivel összehasonlítsa és hogy a természet törvényeinek érvényességét a társadalmi élet terén kimutassa.

Lilienfeld Pál szerint a társadalom egy sajátos szervezeti organizmus, melynek sejtjei az egyének. Ő társadalmi idegrendszerről is beszél. Hasonló felfogásnak hódol Schäffle, aki *Bau und Leben des socialen Körpers* c. művében megvizsgálja a társadalom morfológiáját, fiziológiáját és pszichikáját.

Spencer Herbert szerint az egész társadalmi fejlődés természetes folyamat, amelynek stádiumjait a fizikai és biológiai természettörvények határozzák meg. Ő is organizmusnak tekinti a társadalmat, mely azonban több tekintetben különbözik az állati organizmustól: nem bír szenzóriummal; a társadalmi összeköttetés nem fizikai, hanem a nyelven és íráson nyugszik. A társadalomban is megtaláljuk szerinte az általános organikus fejlődéstörvényeket: a struktúra és a funkciók növekedése és differenciálása, az egyes részeknek kölcsönös függősége. Az egyes társadalmi osztályokat összehasonlítja a különböző testrészekkel, szervekkel.

Spencerrel rokonfelfogásnak hódol *Ratzinger Gusztáv*, ki több munkában (legutóbb „*Soziologie*”, Leipzig, 1907.) kifejtette, hogy a társadalmi életben is uralkodnak társadalmi törvények. Szerinte minden tudomány természettudomány, azaz azoknak a törvényeknek kikutatása, amelyek szerint az események természetes szükségszerűséggel végbemennek. A természet-

tudomány objektuma mindaz, ami ilyen törvényektől uralva van. Tarthatatlan az a felfogás, hogy a természet fogalma ki van merítve a szervetlenek, a növények és állatok birodalmával. Szerinte a természetjelenségek a következő kategóriákba foglalhatók össze: az anyag birodalma, az egyénileg tudatosnak birodalma és a társadalmi élet birodalma. Ezek nem fekszenek egymás mellett, hanem bizonyos tekintetben egymásban. Az összesség fejlődése három fejlődési fokon ment keresztül. Az első fokon vannak a testek, melyekben az Őserő le van kötve. Az összes testek világa a mechanikai és kémiai törvényeknek engedelmeskednek. A legközelebbi fejlődési fok az egyéni tudaté, amelyre a testi világ egy része az őserő fejlődési princípiuma alapján felemelkedett, anélkül, hogy anyagi természetét elveszítette. Ez az élő organizmusok világa. Itt a biológia és a pszichológia törvényei érvényesek. A harmadik fejlődési fok a társadalmi életé, miután az élő lények egy sokasága magasabb egységbe, társadalmi individualitássá összefoglalva, saját életet él és más társadalmi individualitásokkal kölcsönös viszonyba lép. Ennek a szociális életnek külön törvényessége van: a szociológiai. Az alacsonyabb törvényességek nem ritkán feltartóztatlanul belenyúlnak a magasabb törvényességekbe. De ezáltal a magasabb törvényesség fennállása nem érintetik.

A társadalmi fejlődés részleteire befolyást gyakorolhatnak események, melyeket a szociológus nem képes számításba venni. A szociális események nagy vonását azonban „a véletlen” események nem zavarhatják. Az összes törvényességek mint ugyanannak az őserőnek kifolyásai és fejlődési fokai, egymással okilag rokonok és nem állhatnak egymással ellentétben. Ha a fizikai és biológiai törvények egymás között és a szociális törvényekkel nem is identikusak, mégis mind a három ugyanannak a természettörvényességnek csak egy-egy foka és az alsóbbak a felsőbbeknek – mint fejlődési előfokok – kauzálisok. A természettörvényesség három foka között tehát nagy hasonlóságok vannak, melyek a biogenetikai törvényre való tekintettel – amely itt is érvényesül – többet jelentenek a puszta analógiánál. (10-12. 1.)

8. Más oldalról is tápot nyert az a meggyőződés, hogy a társadalmi jelenségek szigorú törvények uralma alatt állanak.

A „nagy számok törvényével” is bizonyították az emberi

cselekmények terén uralkodó törvényszerűséget. *Quetelet* a bűnügyi statisztika adatainak gondos tanulmányozásának köszönhetette azt a felfedezést, melynek hatása alatt írta a sokszor idézett sorokat: „Il est un budget, qu'on paye avec une régularité effrayante c'est celui des prisons, des bagnes et des échafauds ... Il est un tribut, que l'homme acquitte avec plus de régularité que celui qu'il doit à la nature ou au trésor de l'Etat, c'est celui qu'il paie au crime.” * Későbbi kutatása nyomán arra a meggyőződésre jutott, hogy a látszólag egészen önkényes házasságkötések és öngyilkosságok statisztikájában évről-évre bizonyos szabályosság, bizonyos rend tapasztalható és szilárdan hitte, hogy több év adatai alapján meg lehet jósolni a következő év számadatait. Ujjongva hirdették Quetelet epigonjai, hogy a statisztikai kutatások bebizonyították az emberi cselekvények törvényszerűségét, sőt tovább menve egyenesen tagadták, hogy az ember céltudatos tevékenységgel maga irányíthassa sorsát. így eljutottak az akarat szabadságának tagadásáig.

9. A természet jelenségeinél tapasztalható természettörvények a természeterek hatékonyságának törvényei és kifejezik az ok és okozat közötti összefüggést. Ugyanazon okok ismétlődése ugyanazon körülmények között állandóan ugyanazon okozatokat idézik elő. A természettörvények jellemző vonása, hogy kivétel nélkül érvényesek, örök idők óta változatlanok és hogy velük szemben, minden ami alájuk van vetve, szabad önrendelkezéssel nem bír, szabadsággal nem bír. A természeti törvényeknek közös vonása, hogy a törvény alkotórészeit matematikailag formulázhatjuk, hogy a jelenségeknek szükségszerű, általános vonatkozását szabatosan kifejezhetjük. Ez a szabatos kifejezés csakis matematikai formulákkal lehetséges. A természeti törvénynek abszolút érvényességűnek kell lenni, olyannak, hogy ne létezzenek alóla kivételek. Ujabban többen hangoztatják, hogy természettörvény és törvény között nem is kell különbséget tenni. A törvény fogalma magában foglalja azt, hogy kivétel nélkül érvényes.**

* Sur l'homme. I. 8 9. 1.

** „Gesetz und Naturgesetz ist ein zweifacher Ausdruck für dieselbe Erscheinung: ausnahmsloses Eintreten von ganz bestimmten Wirkungen aus ganz bestimmten Ursachen.” ..Es gibt nur eine Art von Regelmässigkeiten,

A természettudományokban a jelenségek okszerűségének kimutatása és megmagyarázása gyakran nem okoz nagyobb nehézségeket, néha azonban mikor az okok bonyolultabbak és az elszigetelés lehetetlen, itt is nagy nehézségekbe ütközik.

A társadalmi tudomány eszménye volna, ha ép oly pontossággal, és biztossággal, ép oly hibátlanul állapíthatná meg a történések törvényeit, ha előre ép úgy kiszámíthatná a szociális processzus esetleges lefolyását, mint ahogy azt pl. a csillagászat teszi. Vájjon gondolhatunk-e arra, hogy ezt az eszményt elérhetjük? A társadalmi élet természete jóformán kizárja azt, hogy a szociális tudományok terén oly törvényeket állapíthassunk meg, mint teszem a csillagászat, vagy a fizika terén. A matematikai számítás lehetőségét a társadalmi tudományok terennumán lehetetlenné teszik a társadalmi élet pszichikai tényezői.

10. A kapcsolatot a természet és a társadalom között az utóbbinak alkotó elemei: az emberi lények nyújtják. Az emberek mint *fizikai lények* kétségtelenül alá vannak vetve a természet törvényeinek. Az éhséget és szomjúságot csillapítani kell: ez fizikai törvény, ami azonban nem zárja ki azt, hogy itt is ne érvényesüljön az ember pszichikai természete, hogy itt is ne érvényesüljön az ember egyénisége. Es tényleg azt találjuk, hogy az ember pszichikai természete lényeges körülmény a társadalmi jelenségek alakulásánál. Az emberi lélek befolyását a társadalmi jelenségek alakulásánál mindig figyelembe kell venni, az pedig nem szilárd elem.

A lélektani rugók oly sokfélék és ezeknek a rugóknak működése a különböző társadalmi csoportoknál és a különböző időpontokon oly különféle erővel hat, hogy az előremondás óriási nehézségekbe ütközik és hogy a jóslások a társadalmi élet terén igen gyakran kudarcot vallanak. Ezeket szem előtt tartva nagy óvatosságra van szükség, ha a társadalmi történések mezején általánosítások formulázását kockáztatjuk.

Hányszor találkozhatunk a társadalomtudományi irodalomban „törvényekkel”, melyeket elhamarkodva formuláltak, hányszor

die den Namen „Gesetz” (oder „Naturgesetz”) verdient, das ist die ausnahmslose Anwendung des Kausalitätsgesetzes auf bestimmte Geschehnisse. Biermann: Natur und Gesellschaft. Conrad' s Jahrbücher. III. F. 27. köt. Jena. 1904. 683. 1.

akadhatunk társadalomgazdaságtani munkákra, melyek fogyatékos anyag, vagy hibásan megfigyelt tények alapján „örök törvényekről” beszélnek, pedig csak ingatag hipotézisekről és felületes theoremákról van szó. Míg a természettudósok törvényei nem ösmernek kivételeket, nem engednek eltéréseket, addig hol vannak a társadalmi tudományokban oly törvények, melyek kivételeket, vagy eltéréseket nem tűrnek? Hol vannak az emberi életnek azok az eseményei, melyeknek összes lélektani rugóit teljesen ösmerjük, amelyeknél a fejlődés összes fokozatait hézagtalanul áttekinthetjük, a valóságos hatóerők működését pontosan felderíthetjük? az összes vonatkozások egymásra hatását mérlegelhetjük?

A természettörvényeknél ugyanazonképen ható okok forognak fenn, amelyek mindig ugyanazon okozatokat idézik elő, a társadalmi törvényeknél azonban az okok a lélekben keresendők. A lélekbeni motiváció nélkülözi a szilárd egyformaságot, változhatlanságot. A motívumok ereje és kombinációja igen különböző lehet, minek folytán a hatások is elütők egymástól.*

A természet jelenségeinek vizsgálatánál a törvényszerűség felderítése azért is könnyebb, mert ott nagyobb tere van a kísérletezésnek, míg ellenben a szociális fiziológus- és anthropológusnak (Kautz) a kísérletekről jóformán teljesen le kell mondania.

11. Különösen Spencer működésére vezethetjük vissza a napjainkban oly elterjedt törekvést, a természettudományi fogalmakat és módszereket a társadalmi életre átvinni, a természet és a társadalom törvényeinek azonosságát, egységét bizonyítani. Ebben a törekvésben egyesek oly messzire mennek, hogy erősen kockáztatják a társadalomtan komolyságát. A szociológiai törvények konstrukciójánál többnyire a monizmus illetően eltévelyedését tapasztalhatjuk: egységet látnak a tudományokban és azok módszereiben.

* Bei *Naturgesetzen* für *reine* Naturerscheinungen handelt es sich um reste, überhaupt immer und stets so und so wirkende Ursachen, daher um *feste*, ganz gleichmässige Wirkungen.

Bei *wirtschaftlichen* und allen „sozialen” Gesetzen liegen die Ursachen m der *psychischen Motivation*, die individuell zwar auch gewisse feste Gleichmassigkeiten, aber auch Verschiedenheiten und Veränderungen in der Kombination und den Stärkegraden der einzelnen Motive zeigt, daher auch *nicht* ne teste, ganz gleichmässige Gestaltung der Wirkungen bewirkt”. Wagner: Theoretische Sozialökonomik. Leipzig, 1907. 25. 1.

Itt egy pillantást kell vetnünk a tudományok rendszerére, a globus intellectualis-ra, a ma már erősen differenciált tudományok dús tömegére.

A legelterjedtebb osztályozás szerint a tudományok két nagy csoportba oszlanak: a természet- és a szellemi tudományok csoportjába (Wundt). Újabban megkülönböztetnek természet- és (kultur) történelmi tudományokat (Windelband és Rickert). Az előbbiek csoportja a tárgyak általános törvényszerűségét kutatják (ezért törvénytudományok), az utóbbiak az individualításra, az emberi kultúra termékeire, a szingulárisra fektetik a fősúlyt. A társadalmi tudományok a történelmi, kulturális, illetve szellemi tudományok csoportjába tartoznak.

A két tudománycsoport lényeges különbsége – mely kizárja azt, hogy összetévesztessenek és mely szükségessé teszi, hogy élesen elkülönítsenek, – abban van, hogy a természettudományok rendező princípiuma a *causa*, a kultúrtudományoké pedig a *telos*, a cél. Ez egy oly ellentét, melyet összeegyeztetni nem lehet.

A társadalmi tudományokban a kauzalitás princípiuma nincs kiküszöbölve, de melléje lép a teleologikus momentum. Míg a természettudományokban mechanikusan kapcsolódó jelenségekről van szó, addig a kultúrtudományokban a motívumok szerint cselekvő ember áll a vizsgálatok középpontjában.*

Azok, kik a társadalmi tudományokat a természettudományok közé akarják sorozni, azt állítják, hogy a társadalmi történés terén is mechanikai szükségszerűség uralkodik: szociál-fizikai mechanizmusról beszélnek.

Ennek a bebizonyításával azonban mind máig adósok maradtak. Az organikus és biológiai iskolák eddig még nem mutathatnak fel egyetlen egy törvényt, melyet a szociológusok általánosan elősmernének, legfeljebb többé-kevésbé sikerült analógiákat nyújtottak, amelyeknek tudományos értékük nagyon is vitás.

Ma már kevesebben hiszik, mint néhány évvel ezelőtt, hogy minden tudomány, tehát a társadalmi tudományok is:

* L. Menzel: Natur- und Kulturwissenschaft. Wissenschaftliche Beilage zum 16. Jahresbericht der philos. Gesellschaft zu Wien, 1903. 115. és köv. 1. és Biermann: Sozialwissenschaft, Geschichte und Naturwissenschaft. Conrad's Jahrbücher III. F. 28. Bd. Jena, 1905. 592. és köv. I.

törvénytudomány. Ebben nagy része van *Stammler* Rudolf-nak, ki részletesen bizonyított, hogy a szociális történet terén ki van zárva a mechanikus-kauzális fejlődés, mert a jog, mely a gazdaság materiális tartalmának megadja a formát, nem természettörvényszerűleg, hanem teleológiaiilag fejlődik, célok által kormányoztatik, a „helyes jog” végcélja felé törekszik. *Stammler* erősen hangsúlyozta, hogy gazdasági élet csak jogi keretben lehetséges s hogy a keret változásával a gazdaság is megváltozik. *Stammler* nyomós érvekkel támogatta azt a felfogást, hogy a jog nemcsak reflexe a gazdasági életnek, amint a történelmi materializmus tanítja, hanem lényeges befolyást gyakorol a gazdasági viszonyok alakulására.

Folytonosan szaporodik azoknak a száma, akik célszerűnek tartják, hogy a törvény kifejezésének alkalmazásától a szociális és történelmi élet terén eltekintsünk. Félreértések kikerülése céljából ajánlják, hogy egyáltalán mellőzzük a szociális törvények kifejezését, minthogy a társadalmi történet terén hiányzik a bekövetkezés feltétlen biztonsága, az általános érvényesség. Itt nincs kizárva a véletlen és lehetetlen a matematikai pontosság. Mindezek a törvény szigorú értelmezésére gondolnak. De ha a törvényben csak egy állandó kapcsolatot látunk két vagy több jelenség között, vagy egy sűrűsített, egyszerűsített, áttekinthetőbb leírást, avagy várakozásainknak megszorítását, ha a kauzalitás törvényére gondolunk, elismerve azonban a teleológiai princípiumot a társadalmi történet terén, akkor bátran beszélhetünk szociális törvényekről. Már a rövidség kedvéért és az általános nyelvhasználatra való tekintettel. De sohasem szabad elfelejtenünk, hogy ezek a társadalmi törvények nem exakt törvények, hanem inkább csak *szabályok* vagy *tendenciák* s hogy ezekből csak kautelák alkalmazásával vonhatunk le következtetéseket. * itt hiányzik a bekövetkezés apodiktikus biztonsága, amint *Stein Lajos* mondja: az asztronómiai bizonyosság. A társadalmi törvényt nem fejezhetjük így ki: ennek vagy annak feltétlenül be kell következnie, ez feltétlenül így vagy úgy fog lefolyni, hanem csak azt mond-

* Marshall szerint a szociális tudományok törvénye, vagy a szociális törvény szociális tendenciának megállapítása, vagyis annak megállapítása, hogy bizonyos cselekvési mód várható bizonyos körülmények között egy társadalmi csoport tagjai részéről. Id. h. 87. 1.

hatjuk: valószínű, hogy ez így lesz, minden valószínűség szerint ez így vagy úgy fog történni. Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy a társadalmi törvények lényegileg mások, mint a természettörvények s hogy szociális természettörvény nincs, mert ez a fentebb előadottak szerint – *contradictio in adjecto*.

E fejezet befejezésül ideigtathatjuk *Eötvös József* következő mondatait, melyek klasszikus tömörségükben máig megőrizték frissességüket: „Hogy tévedésbe ne essünk, csak két dolgot nem kell felednünk:

1. Hogy az egyes tények s egybefüggésük és sorozatuk legkörülményesebb vizsgálata az államtudományok terén sem vezet soha kétségbevonhatlan bizonyosságra, hanem mindig csak a valószínűség bizonyos fokára, mely ezen vizsgálatok számával és pontosságával, mikből a törvényt elvonjuk, áll viszonyban s hogy tehát minden ekkép fölfedezett törvényt csak addig tekinthetni annak, míg minden jelenséget kimagyarázhatunk abból, amelyekre vonatkozik.

2. Hogy egyetlen tételt sem bizonyít, annyi tény, mint azt, hogy az ember szabad akarattal bír és hogy a kitűnő egyéniségek jelentékeny befolyást gyakorolhatnak egy ideig egyes népek, sőt az egész emberiség fejlődésére; hogy tehát nem elég minden egyes tény kimagyarázására azon törvényeket ismerni, melyek szerint az emberiség általában fejlődik.*

* Uralkodó eszmék, 93. 1.

III. FEJEZET.

A társadalmi gazdaság és a társadalmi gazdaságtan.

12. A társadalmi gazdaság mivoltát és lényegét kell tisztáznunk, mielőtt mélyebben behatolunk annak a kérdésnek vizsgálatába, vajjon vannak-e társadalomgazdasági törvények? illetve milyen azoknak a jellege?

A társadalmi gazdaság fogalmának elemzésénél ki kell indulnunk az emberek szociális és önfentartási ösztöneiből. Ezekkel születik az ember és ezek hatalmasan lüktetnek benne utolsó lehelletéig. Amint Spinoza mondja: az önfentartás általános ösztöne minden emberben lakik, a balgában és bölcsben egyformán, de bátran hozzátehetjük, hogy ép olyan általános és ép úgy az emberi természetben gyökerezik: a szociális ösztön.

Az ember önfentartási ösztönének folyamánya a szükségérzet – elsősorban az éhség – és az annak kielégítésére irányuló törekvés. A szükségérzet kielégítésének vágya sarkalja az embereket a természet kincseinek megszerzésére, átalakítására és forgalomba hozatalára, szóval munkára és gazdasági cselekvésére. A szükségletek kielégítése nem jár fáradság nélkül; több-kevesebb ellenállást kell leküzdeni, míg az ember azoknak az eszközöknek birtokába jut, amelyekkel szükségleteit kielégítheti. Az emberiség fizikai létfeltételeinek biztosítása és gondozása, külső, testi szükségleteinek: az éhség és szomjúság kielégítése, az éghajlat behatásai előli védekezés, a ruházati és a pihenési szükséglet kielégítése, később a jólét elérése és biztosítása, a jólétet fenyegető veszélyek elhárítása, ezek a gazdasági tevékenység alapprúgói és legfontosabb feladatai.

A létérti küzdelem, a természet szűkmarkúsága és az emberek szaporodása ösztönzött a javak összegyűjtésére, meg-

őrzésére, a javakkal való takarékoskodásra és azok értékelésére. A szükségérzet okozta fájdalomnak összehasonlítása a szükségérzet megszüntetésére irányuló tevékenységgel járó kellemetlen érzéssel, illetve az egyes javak megszerzésével járó fáradságnak összehasonlítása a szükségérzet kielégítésével összekötött kellemes érzéssel, ez csirája annak a tevékenységnek, amelyet gazdaságinak, vagy gazdálkodásnak nevezünk.

Gazdaságinak nevezzük tehát az emberek szükségleteinek kielégítése céljából anyagi eszközök megszerzésére és alkalmazására irányuló tervszerű emberi tevékenységet. Gazdasági cselekvések azok, melyek a materiális eszközök megszerzését célozzák, ép úgy mint azok, melyek a megszerzett materiális eszközök felhasználására, alkalmazására vonatkoznak. Ez a legáltalánosabb emberi cselekvés. Minden korban és minden vidéken, hol emberek éltek és élnek, gazdálkodtak és gazdálkodnak. A szükségérzet szülte gazdálkodás kifejlesztette az ember tehetségeit, hatalmasan sarkantyúzta munkaerejének kiaknázására s így a művelődés, a haladás, a tökélyeskedés legerőteljesebb rugójának tekinthető.

A tudás fáján termett a gazdasági szükséglet és – a civilizáció. A kettőnek fejlődése elválhatatlanul összeforrott. A gazdasági szükségletek a civilizációval karöltve nagy utat tettek meg az évezredek folyamán. Hosszú az út a barlangokban lakó ősoktól azokig az unokáig, kik a Champs Elisées szomszédságában fekvő Quartier Marbeuf márványlapokkal kirakott, központi légfűtéssel, távbeszélővel és Vacuum Cleaner-rel, vilamos világítással és felvonókkal ellátott művésziesen díszített palotákban, vagy a mühlhauseni Cité ouvrière barátságos, tiszta, kerttel környezett cottage-iben laknak.

Óriási az út azoktól a barlanglakóktól, kik az állatok bőréből készítették kötényüket, azokig az unokáig, kik a párisi Paquin cég csipkekölteményeibe burkolódnak, vagy a Printemps áruházából szerzik be ruhaszükségletüket.

Megmérhetetlen az út, a cölöpépítmények lakóinak nyers eledelétől azokig s diner-ig, melyeket az párisi Durand csillogó termeiben, vagy valamelyik Bouillon Duval-ban szolgálnak fel.

A gazdasági jelenségek igen nagy fontossággal bírnak az egész társadalom állapotára és fejlődésére. Kétségtelen,

hogy jelentékeny befolyással voltak és vannak a politikára, az erkölcsre, a művészetre, a jogra. Mindazonáltal nem szabad abba az egyoldalúságba esni, hogy a történelmi fejlődést *kizárólag* a gazdasági érdekek harcának eredményeként tün- tessük fel és minden ideális motívumot tagadjunk, amint teszi ezt a marxizmus és a történelmi materializmus. A teleológia és ideológia sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak, amint azt sokan gondolják. Különösen a politika és a jog mély nyomokat hagy- nak a gazdasági élet fejlődésén.

A magángazdaságok (az egyes egyének, az egyes családok, egyes községek és államok gazdaságai) egy magasabb egy- ségben olvadnak össze: a társadalmi gazdaságban.

Társadalomgazdasági jelenség alatt értjük azokat az ese- ményeket, melyek nem csupán a cselekvő egyén gazdasági állapotára vannak befolyással, hanem más vele gazdasági össze- kötöttségben álló egyének érdekkörét is érintik. Alig ösmerünk gazdasági jelenséget, mely ne lenne egyúttal társadalomgazdasági jelenség és a legtöbb gazdasági jelenséget csak mint társadalom- gazdasági jelenséget képzelhetjük el. Nem a magunk számára dolgozunk, hanem mások számára és a többi ember is nekünk dolgozik.

13. A társadalmi gazdaság vagy közgazdaság (régében nemzetgazdaság) a társadalmi élet egy formája, képletesen a társadalom életműködésének egyik oldala; összefoglaló, kollektív fogalma, összjelensége a társadalomban együttélő emberek gazdasági tevékenységének.

Ebben a fogalomban benne van, hogy nem önálló gazda- sági egységről és nem számos magángazdaságnak külső sommá- zatáról van szó, hanem azok benső összefüggéséről, össze- kapcsolásáról. A társadalom gazdaságainak egymással össze- függő egészét nevezzük társadalmi gazdaságnak. A társadalmi gazdaságot nem képviselik egyes egyének és (láthatólag) nem áll egyes emberek vezetése és igazgatása alatt, bár minden, ami történik, emberi cselekvésekre, emberi okozatokra vezethető

* „Das erste, was mir der Betonung wert erscheint, ist dieses: dass wir uns niemals verleiten lassen sollten, als letzte Ursachen, auf die wir soziales Geschehen zurückführen wollen, etwas anderes anzusehen, als die Motivation lebendiger Menschen”. Sombart: Der moderne Kapitalismus. Bd. I. Leipzig, 1902. XVIII. 1.

vissza.* Smith Ádám hatalmas szelleme ép úgy reányomta bélyegét a társadalmi gazdaság fejlődésére, mint a szövetkezeti mozgalom megindítóinak apostoloskodása, vagy Wagner Adolf csudás munkássága.

A társadalmi gazdaság a magángazdaságoknak és a politikai közületeknek (államok, községek, egyházak) az a tervszerű tevékenysége, mely az emberek anyagi szükségleteinek kielégítésére, az emberek jólétének biztosítására és fokozására irányul. A magángazdaságok függő viszonyban vannak a társadalmi gazdaságtól és kénytelenek ahhoz alkalmazkodni.

A társadalmi gazdaság felőleli az emberek szükségleteinek kielégítésére és jólétének előmozdítására szolgáló eszközök termelését, kicserélését, megoszlását és fogyasztását.

A társadalmi gazdaság ép oly régi, mint az emberiség. Nem hiszem, hogy létezett korszak az emberi faj történetében, midőn az egyén gazdasági tevékenységében nem számított volna más egyének gazdasági tevékenységére, midőn az egyének ki nem cserélték volna termékeiket, midőn nem támogatták volna egymást abban a munkában, melyet létük fentartása, anyagi szükségleteik kielégítése, jólétük fokozása és biztosítása érdekében kifejtettek. Spinoza is kiemeli, hogy az emberek kölcsönös támogatás nélkül alig lennének képesek életüket fentartani és szellemüket művelni s ezért nem is akar ellentmondani a skolasztikusoknak, kik az embert „társas állatnak” nevezték. Elfogadhatjuk a sztoikusok axiómáját: az ember csak szociális lényként existálhat, az ember lényegéhez tartozik, hogy szociális.*

Nyugodtan állíthatjuk, hogy az összes gazdasági jelenségek szociálisak, s hogy a társadalmi gazdaság egykorú az emberiséggel. A munkamegosztás, a munkaegyesítés és a csere ősrégi jelenségek.

A régészeti leletek is bizonyítják a társadalmi gazdaság ősrégi voltát. A nemzetközi forgalmat és munkamegosztást már az állatbőrbe burkolódzott barlanglakók is ösmerték. Már a kőkorszakban is kellett rendszeres kereskedelemnek léteznie.**

* Földes is azt mondja, hogy az individualprincipium és a szociálprincipium kezdettől fogva megvoltak (uranfänglich) és nem levezetett, hanem eredeti princípiumok. Lásd: Individualprincip, Socialprincip und socioethisches Problem. Conrad's Jahrbücher. 3. Folge. 28. Bd. Jena, 1904. 42. 1.

** A Svájcban, a Rhone völgyében talált jadeit vésők és balták China határáról származtak. A magyarországi ásatások alkalmával találtak a mai

A munkamegoszlás, a munkaegyesítés és a csere ép úgy összefűzték és összeforrasztották az embereket, mint a vérségi kötelék és a vallás, vagy az ellenségek elleni védekezés szükségége. Azok a kapcsok, melyek a munkamegoszlás, a munkaegyesítés és a csere folytán az embereket összefűzik, a gazdasági és kulturális fejlődés folyamán folyton szaporodnak és erősödnek. Az egyes gazdaságok függősége egymástól és az összességtől – a konjunktúra – a gazdasági és kulturális fejlődéssel karöltve folyton öregbedik.

A társadalmi gazdaság lényegét, az egyes gazdaságok messze elágazó kapcsolódását igen találóan szemlélteti Conrad a gyakorlati életből vett következő példával:

„A társadalmi gazdaság lényegét a magángazdasággal szemben legjobban megérthetjük, ha annak megállapítására törekszünk, hogy egy munkás-család a mai viszonyok között honnan szerzi be házi szükségletét? A ruházatra az Egyesült Államok szállították a gyapotot, a Jóreménység foka vagy Ausztrália a gyapjút, Oroszország a vásznat, Brazília a talpbőrt. Az összes világrészek szolgáltatják a ruházat nyersanyagát. Ép úgy szolgáltattak Argentínia gabonát, India rizst és fűszert, Jáva kávé, Norvégia heringeket. A pamutot esetleg Angliában fonták, Svájcban szőtték, Németországban festették, azután számos közvetítő kereskedő kezén ment át, míg a kész szövet a munkás háztartásába került. Mindenki, akinek kezén keresztül ment, munkát csatolt hozzá, gyarapította értékét és a következőtől kapta a fizetést. Az értékesítés végül a mi példánkban az egyszerű munkásnak jutott, aki manapság benne van a világforgalom közepében és minden pillanatban élvezzi azt, amit ezren

Franciaország krétatelepein előforduló tűzköveket, a Pontus Euxinus kagylóiból csiszolt gyöngyöket, a Keleti tenger partjain ösmeretes borostyánkövet. A kőhiányban szenvedő erdélyi Mezőségen találtak a Kárpátokban mutatózó gránitból készült buzogányokat. Ezeket a tárgyakat a telepről-telepre vándorolható őslakók dolgozták ki és hozták forgalomba. A Tályá vidékéi ől származó obszidián-tárgyak távol Hunyad megyében is találhatóak. Őskori leleteinkben a francia krétatelepek tűzköveire emlékeztető, sőt egy csak Naxos szigetéről származható smirgelvősöt találtak Gyulaféhevár közelében, a Csákyakő alján. Mindezek a leletek bizonyítják, hogy már a történetírást megelőző időkben, a Krisztus előtti második évezredben hazánk őslakói már egész Európával állottak gazdasági összeköttetésben. L. Téglás Gábor: Adatok hazánk legrégebbi kereskedelméhez. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle V. évf. Budapest, 1898. 481. és köv. 1.

meg ezren a világ különböző tájain érette teremtettek. Sokká szövevényesebb lesz a kép, ha figyelembe vesszük, hogy mi tartozik még a ruházathoz: a tűk, gombok, csatok (melyek sok különböző gyártási ágból kerültek ki) és ami manapság általánosságban még található a munkás háztartásában: bútorok, ágyak, bögrék, poharak, kések, villák, kanalak, lámpák, tollak, ténta, óra stb. Száz meg száz gyár dolgozott, hogy a munkás háztartását berendezhesse.*

14. A gazdasági problémák vizsgálatánál soha sem szabad szem elől téveszteni azt a régi, már Aristoteles által hirdetett igazságot, hogy az ember társai lény. A társadalmi ösztön az embernek alapösztönei közé tartozik. Fichte mondja: „Az ember arra van rendelve, hogy a társadalomban éljen; nem egészen tökéletes ember is ellentmond saját magának, ha elszigetelten él.” Bátran mondhatjuk: az embernek természeténél fogva társadalomban kell élnie. Emberi, tehát kulturális életet az ember csak társadalomban élhet, mert a kultúra feltétlenül szükségessé teszi a többi emberekkel való érintkezést, a többi ember segítségét, gazdasági szolgálatait.

Ebbe a ténybe kapcsolódik be az ethika szoros összefüggése a társadalomgazdasági jelenségekkel.

A társadalmi élettel együtt jár oly szabályoknak keletkezése, amelyek a társadalomra nézve hasznosak, szükségesek. A társadalmi felfogás rosszal oly cselekményeket, melyek a társadalomra nézve károsak, vagy veszélyesek és oly cselekményeket kíván meg, amelyek a társadalmi életre nézve üdvösek, vagy legalább nem válnak a társas együttélés kárára. Ezek az ethikai szabályok, melyeknek a társadalomban élő ember gazdasági tevékenységében is érvényesülniök kell.

A gazdasági jelenségek szoros és elválhatatlan kapcsolatban állanak a társadalmi élet többi jelenségeivel: a művészettel, a politikával, a joggal, az erkölccsel stb. Mindezek befolyással vannak a társadalmi gazdaságra és mindezekre befolyást gyakorol a társadalmi gazdaság. A társadalmi gazdaságot nem szabad tehát egészen izolálva vizsgálni, hanem figyelemmel kell lenni a társadalmi élet többi oldalaira is. Soha sem szabad elfelejtenünk, hogy a gazdasági viszonyok változása politikai,

* Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie. I. Teil. 5. Aufl. Jena, 1905. 1. 1.

erkölcsi, jogi téren is változásokat idéz elő és megfordítva. Már itt kell nyomatékosan hangsúlyoznunk a gazdasági jelenségeknek az etikával való összefüggését, már itt kell kiemelnünk, hogy a gazdasági jelenségek egészen át vannak itatva az erkölcsi felfogással, hogy a gazdasági motívumok össze vannak szöve az erkölcsi motívumokkal, szóval hogy a társadalmi gazdaságnak határozottan ethikai jellege van. A történelem tanúsítja, hogy az erkölcs uralma folytonosan erősödik az emberiség fejlődése nyomán. Állam és egyház, tudomány és művészet karöltve fáradoznak rajta. A gazdasági életben is erősödik a tendencia, erkölcsösen gazdálkodni, erkölcsösen termelni és erkölcsösen fogyasztani. Nézetem szerint nem véletlen, hogy a társadalmi gazdaságtan tulajdonképeni megalapítója a glasgowi egyetemen az erkölccsönt tanította.

A társadalmi gazdaságtan a társadalom gazdasági életének jelenségeivel foglalkozik; az emberek társadalmi életének azon jelenségeit, vonatkozásait tanulmányozza és magyarázza, amelyek az anyagi jólét eszközeinek megszerzésével és felhasználásával függnek össze.

Sokan azt mondják, hogy a társadalmi gazdaságtan az a tudomány, mely a gazdasági élet törvényeit kutatja.

Midőn a társadalmi gazdaságtan feladatkörét tüzetesebben akarjuk megállapítani, már felmerül az a kérdés, mely vizsgálatának tulajdonképeni tárgya: vannak-e a társadalmi gazdaságnak törvényei? Feladata-e a tudománynak a gazdasági törvényeknek kutatása és milyen ezeknek a törvényeknek a jellege? Nagyon elágazók a válaszok, melyeket a különböző tudományos iskolák képviselői ezekre a kérdésekre adnak.

IV. FEJEZET.

A különböző irányok.

15. A fiziokrata iskola.

A francia irodalomban már a fiziokraták előtt is találkozhatunk azzal a gondolattal, hogy a gazdasági élet természet-törvényeknek van alávetve. Már *Boisguillebert* (1646-1714.) hirdeti, hogy a bel- és külföldi kereskedelem forgalmát nem szabad önkényesen szabályozni és hogy a gazdasági rend természetes törvényeit nem lehet megsérteni vagy kijátszani. *Montesquieu* is erősen hangsúlyozza A törvények szelleme című munkájában (1748.), hogy a társadalmi jelenségeket, ép úgy, mint a fizikaiakat természettörvények szabályozzák.

A társadalomgazdasági természettörvényekre a fiziokraták és a britt, ú. n. *klasszikus* nemzetgazdasági iskola sűrűn hivatkoznak. Mindkét társadalomgazdasági irány követőinek munkáiban a természettörvények tana nagy szerepet játszik. Mindkét iskolának közös gyökere a 18. század természetjogi bölcsészete.* Ez azt tanította, hogy a természet összhangzó és üdvös törvényeknek összessége. A természet, megelőzve az emberi intézményeket, szolgáltatja a mintákat, melyekhez a társadalmi intézményeket alkalmazni kell. Innen a társadalomgazdaságtani természettörvények tana.

A fiziokraták átvitték a természettudományok elveit a társadalmi tudományok terére és a társadalmi, különösen pedig a gazdasági élet terén uralkodó természeti törvényeket kutatták. *Quesnay* odáig ment, hogy a társadalmi gazdaságtant *physique économique*-nek nevezte s tanítványának a *dauphin*-

*Wagner Adolf szerint a fiziokratizmus és a britt nemzetgazdaságtan egy korszaknak két fázisa. L.: *Theoretische Nationalökonomik*. Leipzig, 1907. 6.1.

nak azt tanácsolta, hogy semmit se tegyen mást, csak szabad folyást engedjen a „törvény”-nek, értve alatta a természeti rend törvényeit. Ezeket helyezte mindenek fölé. „A nemzetet ki kell oktatni a természeti rend általános törvényeiről, melyek kétségkívül a legtökéletesebb kormányt alapítják meg. Az emberi jogtudomány tanulmányozása nem elégséges államférfiak kiképzésére; szükséges, hogy azok, kik a közigazgatás hivatására szánják magukat, a természeti rend tanulmányozására köteleztesse, mint amely a társadalommá egyesült emberekre nézve a legelőnyösebb.” *

Dupont de Nemours, ép úgy, mint *Turgot* sűrűn utalnak a társadalmi életben uralkodó törvényszerűsége, gyakran hangsúlyozzák, hogy a gazdasági törvények hasonlítanak a természet törvényeihez.

A fiziokraták főtanaiból az alaptételből indulnak ki, hogy a társadalom minden tagja jól ösmeri a maga valódi értékét, a természet mindenkit arra ösztönöz, hogy felismert érdekében cselekedjék, végül hogy az egyes érdekek a közjóléttel összhangban állanak. A fiziokraták természettörvényeiben csak egy cselekvési rúgó hatását fedezhetjük fel: az önérdet. Ebből az alaptételből deduktíve vezetik le tanait.

A fiziokraták tanai ennek következtében nagyon egyszerűen és túlságosan abszolúte vannak formulázva. Nem ügyeltek eléggé a nemzeti különbségekre és nem latolták azokat az eltéréseket, melyeket a társadalmi fejlődés különböző fokain észlelhetünk.

A fiziokraták – amint azt különösen Marshall kifejtette – nem különböztették meg pontosan a normatörvényeket, melyek az ethikai eszmény értelmében a természettel való összhangzást követelik, a cselekvés meghatározott szabályait írják elő és amelyeket nyelviileg az *így legyen* által fejezünk ki, az okozati törvényektől, melyeket a tudomány a természet vizsgálása útján fedez fel s amelyeket a nyelviileg az *így van* által fejezünk ki.**

* L.: *Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole*. 1758. Quesnay és Turgot munkáiból. Franciából fordította Fenyvessy Adolf. Budapest, 1887. 3. 1.

** *Handbuch der Volkswirtschaftslehre*. Bd. I. Stuttgart, 1905. 45. 1.

16. A klasszikus iskola.

A klasszikus iskola elősmert feje, a társadalom-gazdaságtan legnagyobb mestere *Smith Adam* (1723-1790.) ugyanazon elvi alapon áll, mint a fiziokratizmus. Ő is hódolt a természetrajzi iskola felfogásainak, ő is képviseli a természetes rend álláspontját, amely a gazdasági életben megvalósítandó lenne. Beszél *természetes* árról, *természetes* munkabérről, a termékek *természetes* megoszlásáról a társadalom különböző tagjai között. Smith is az egyénből indul ki, nála is hangsúlyozva találjuk a személyes önérdék momentumát, ő is vallja a gazdasági érdekek harmóniáját. Szerinte a természet a társadalom jólétéről gondoskodott az emberi természet azon alaptörvényével, mely mindenkit arra ösztökél, hogy helyzetét javítsa. Minden ember csak a saját érdekétől vezérelteti magát, egy láthatatlan kéz azonban úgy irányítja, hogy akaratlanul is a közérdeket mozditja elő. Ebből az alapfelfogásból kiindulva arra a következtetésre jut, hogy a természetes szabadságot kell megvalósítani gazdasági téren és hogy az államnak tartózkodnia kell attól, hogy a gazdasági politikába beavatkozzék. Smith is a deduktív módszer híve volt, de a deduktív eljárás mellett az indukciót is alkalmazta. Nem egyoldalú, megoldásai nem egészen abszolúta, hanem a tantételek formulázásánál a relativitásra is figyelemmel volt, szem előtt tartva mindig a tényleges viszonyokat és a történelmi fejlődést.

Smith Adam természetjogi felfogásából kifolyólag hitte azt, hogy a gazdasági jelenségek világában is uralkodnak természettörvények, a gazdasági törvény kifejezését azonban munkájában hiába keressük, jóllehet, hogy tárgyalási modorából és tanáiból világosan kitetszik, hogy létezésükben nem kételkedett. Nagy tévedés lenne azonban azt hinni, hogy Smith materialista volt, ki az etikát teljesen elhanyagolta. Szem előtt kell tartani, hogy a *Wealth of nations* az ő tudományos rendszerének csak egy része volt. Ő egy másik munkában a *Theory of moral sentiments*-ben, mely 1759-ben jelent meg, részletesen fejtegette az emberek etikai feladatait, hangoztatta az igazságosság és erény gyakorlásának kötelességeit. És ha hirdette, hogy az emberek ösztöneinek szabad folyást kell engedni, nemcsak az önérdékkel számított, hanem feltételezte egyúttal, hogy a

természetes rokonszenv érzete is érvényesülni fog: és mérsékeli majd az egoizmus rideg érvényesülését.

Smith Ádám nem tekintette az egoizmust a gazdasági cselekvés egyedüli rugójának. Ő a *Wealth of Nations*-ban is ismételten ostromozta a kalmárok kapzsiságát, a gabonakereskedők visszaéléseit, a romlott monopol szellemet. A *Wealth of Nations*-ban is több ízben találhatunk nyilatkozatokat, melyekből kitűnik, hogy jól ősmerte a közérzület, az emberiség és jóakarát szerepét a gazdasági életben. Smith csak azt hangsúlyozta, hogy a gazdasági cselekvésben az önérdek túlnyomólag érvényesül,* de azért gyakran utal a humanitás, a szeretet, a jótékonyág, a jóság, a hiúság, a büszkeség, a gyűlölet, a szokás szerepére a gazdasági életben.**

Malthus Robert, az angol klasszikus nemzetgazdák másik képviselője a népesedés törvényéről (*Essay on the principle of population*) írt tanulmányában egy természeti törvényből indul ki, abból t. i. „minden élő élet állandóan hajlandó a részére előkészített táplálékon túl szaporodni”. Gyakran beszél a „ter-

* It is not of the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker, that we expect our dinner, but from their regard to their own interest. B. I. Ch. II.

** „Nézetünk szerint abból, hogy a fiziokrata iskola már nevében hordja a természet uralmát és hogy Smith, Ricardo, valamint követőik nagyon sokat beszélnek természetes értékről, természetes árról, természetes munkabérről, tőkekamatról, és így tovább, még nem lehet azt következtetni, miszerint az ezekre vonatkozólag felállított törvények azonos jellegűeknek tekintetnek a fizika törvényeivel. A mindenben a természetest kereső 18. század gyermekei, köztük a nagymester, mint a létező állapotokban megnyugvó erkölcsstanár szeretik a természetes jelzót ott, hol eltekintenek a zavaró körülményektől és nagy általánosságban érvényes tételt akarnak felállítani. Epen ezekről a természetesnek jelzett kategóriákról mindig elismerik felállítóik, hogy azok a valóságban tisztán soha sem észlelhetők, hanem csak kisebb-nagyobb eltérésekkel s így igenis tág teret engednek az idő- és térbeli változásoknak. S azután sohasem szabad feledni, hogy a nemzetgazdaságtan akkor, mikor Smith idejében rendszerét először fejtette ki a maga egészében: még csak szárnypróbálgatásait kezdte. S mint minden ifjú tanak, első dolga nem az volt, hogy számba vegye a múltak tanait, hanem dolgozott a jelennek, kiindulási pontul vette azt a kort, amelyben mozgott, azt az országot, amelynek fiait tanítani kívánta; amiért alig fogja valaki komoly szemrehányásokkal illetni, habár Listtel azt tartja is e tanról, hogy az csak Angliának való. „*Ráth Zoltán: A közgazdaság elméletének és törvényeinek kérdéséhez. Közgazd. Szemle. XIV. évf. Budapest, 1890. 513. 1.*

mészét parancsoló, mindent átható törvényé”-ről, de azért Ő maga igen óvatosan formulázza a híres törvényét:

„1. A népesedés szükségszerűleg korlátozva van az élelmiszerek által.

2. A népesség mindig növekszik, ahol az élelmiszerek szaporodnak, ha csak valami igen hatalmas és szembeszökő akadály által nincs gátolva.

3. Ezen akadályok és azon akadályok, amelyek visszazsorítják a szaporodás nagyobb erejét, és eredményét egy színvonalon tartják az élelmiszerekével, erkölcsi önmegtartóztatás, bűn és nyomorra vihetők vissza.”*

A törvény ilyen formulázásánál nincs semmi ridegség, nincs semmi merevség, ellenkezőleg konziliáns, óvatos és szerény. Az első és harmadik pont tényeknek egyszerű konstatálása, a második ponthoz a jegyzetben az írja Malthus: „ezen óvatos módon fejeztem ki magam, mert azt hiszem, van több eset, amikor a népesedés nem jut el az élelmiszerek színvonalára. De ez ritka eset . . .” „Meg kell jegyeznünk, hogy az élelmiszerek szaporodása alatt itt oly szaporodást értünk, amely képessé teszi a társadalom tömegét több élelemtől rendelkezni. Bizonytal lehet oly növekvés, amely valamely társadalom tényleges állapotában nem terjed ki az alsóbb osztályokra, és ennél fogva nem ad semmi ösztönt sem a népesedésre.” Aki a tanulmány első fejezetét figyelemmel és tárgyilagosan elolvassa, láthatja, hogy Malthus nem gondolta, mintha az betű szerint igaz lenne: „hogy az élelmiszerek, az emberi iparkodásnak legkedvezőbb viszonyai mellett is, nem növelhetők meg gyorsabban, mint számtani arányban”, és „hogy a népesedés, ha nincs gátolva, megkétszereződik minden huszonöt évben, vagyis növekszik mértani arányban”. Az is csak törvényének illusztrációja, ha így ír Malthus: „Feltéve, hogy a jelen népesség ezer milliót tesz ki, az emberi faj 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256 arányban; az élelmi szerek pedig 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 és 9 arányban fognak szaporodni stb.” Malthus az induktív módszert legnagyobb kiterjedésben alkalmazza, figyelemmel van a különböző népekre, a különböző kulturális fokokra és különböző korszakokra, teljesen érvényre juttatja az ethikai momen-

* Tanulmány a népesedés törvényéről. Fordította György Endre. Budapest, 1902. 14. és 15. l.

tumot, elismeri a jóakarat (benevolence) szerepét, a mai társadalmi életben, azt az emberi élet „balzsamának, vigaszának és kedvességének, legnemesebb törekvéseink forrásának, legtisztább és legszebb kedvtelésének” nevezi.

A klasszikus nemzetgazdák között *Ricardo David* volt az, aki a legnagyobb következetességgel alkalmazta az elszigetelő eljárást, az izoláló módszert. Abstrakt úton nyerte tan-tételeit, a tényleges viszonyokra ritkán hivatkozik, csaknem kizárólag a deduktív módszert alkalmazza. Csakis a szabad versenynek jelenleg uralkodó rendszerére van tekintettel s a gazdálkodó egyén szerzési vágya korlátlan uralmának hipotézisén építi fel tanait. Az, amit a történelmi iskola állít, hogy Ricardo ethikai momentumokra, hely- és időbeli különbségekre tekintettel nem volt: túlzás ugyan, de tény az, hogy tan-tételei, melyeket law-nak, törvényeknek nevezett el, *többször* úgy formulázta, mintha azok mindenütt és mindig érvényesek lennének.* Néha eléggé óvatosan formulázta tételeit, beszúrván: „almost”, „probably”, „perhaps”, „nearly” és nem ritkán figyelmeztetett a helyi és korbéli viszonyok jelentőségére. A természettörvény kifejezését Ricardo sohasem használta, ellenben gyakran találkozunk nála ezzel a kifejezéssel „law”, „rule” és „has a tendency”. Ricardo tanulmányozása arról győzi meg az objektív kutatót, hogy ő nem akarta az általa levezetett tételeket természettörvényekként a természettudományok értelmében feltüntetni, s hogy ő azokat nem tekintette „változhatlan örök” törvényeknek.

17. Az angol epigonok.

Főleg Ricardo-ra támaszkodnak és őt utánozzák azok a nemzetgazdák, kik a szabadkereskedelmi iskola lobogója alatt annyira visszaéltek a deduktív módszerrel. Míg azonban a mester nagy életösmerettel birt és eléggé óvatos volt a tan-tételek, törvények konstruálásánál, egy percre sem felejtve el, hogy csupán

* Régebben a principle kifejezést használták az angol társadalom-gazdasági irodalomban a törvény szó helyett. Megjegyzendő, hogy Ricardo korában a tudományban minden szabályszerűséget law-nak neveztek. Lásd *Bonar*: Der Gebrauch des Ausdrucks Gesetz in der Nationalökonomie. Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik 1892. és *Lifschitz*: Zur Methode der Wirtschaftswissenschaft bei D. Ricardo. Conrad's Jahrbücher. III. 33 kötet. Jena, 1907. 324. 1.

theóriáról van szó, addig a tanítványok Ricardo éles esze nélkül módszerének eltorzításával, a reális viszonyokra való minden tekintet nélkül, derűre-borúra gyártották a gazdasági élet természettörvényeit.

Smith, Malthus, Ricardo epigonjai azt hirdették, hogy a jószágok termelésének és megosztásának általuk felfedezett törvényei, természeti törvények s az általuk felépített tudomány a *természetes* közgazdaság elmélete. A gazdálkodó ember tökéletlen elemzéséből leszűrt tantételeiket abszolút törvényekként tüntették fel, melyek minden időkre és minden népre érvényesek, örökkévalók. Számtalan ilyen természeti törvénnyel találkozhatunk a közgazdasági tankönyvekben a 19. század derekáig és sokan voltak, kik a társadalmi gazdaságtant a természettudományok közé akarták sorozni.

Míg Smith és Malthus még figyelemmel voltak a történelmi fejlődésre és a tényleges viszonyokra, a dedukció mellett az indukciót is alkalmazva, addig az epigonok az induktív módszert teljesen elejtették. Apriorisztikusan felállított tételekből tucatszámra vonták le törvényeiket. Nem vizsgálták a valódi életet, az embereket, nem figyelték meg a tényeket, hanem logikai úton konstruáltak tételeket, melyeket törvényeknek neveztek el. Néha egy elhamarkodott általánosítás elégséges volt, hogy belőle puszta okoskodás útján a törvények egész láncolatát vezessék le.

A klasszikus nemzetgazdasági írók epigonjai a gazdasági elméletben abból indultak ki, hogy az emberek a gazdasági tevékenységükben csak egy rugót ösmernek: az önérdek motívumát. Csupán az önérdek uralmát tételezik fel a gazdasági élet erőinek játékában. Úgy formulázták tanaikat, mintha az emberek csak egy célt ösmernének: a vagyont, a gazdagságot, a pénzt, vagy legalább úgy adták elő tanaikat, mintha kizárólag csak az önfentartás ösztöne, az önösség motívuma, a gazdaságosság elve vezérelné az embereket gazdasági tevékenységükben.

A klasszikus iskola epigonjai között első sorban fel kell említenünk az angol szabadkereskedelmi iskola képviselőit. Ezek között kitűnik *Mac Culloch*, a manchesterpárt prototypusa. Vak követője Ricardonak, és annak hipothétikus tételeit úgy adta elő, mintha azok természettörvények lennének. *Nassau-Senior* a végletekig vitte a deduktív eljárást, a tényleges állapotokkal

mit sem törődött s úgy formulázta tételeit, mintha azok szigorú törvények lennének.

Macleod szerint a társadalmi gazdaságban tapasztalható szabályszerűségeket valóságos törvények.

John Stuart Mill igen sűrűn él a törvény kifejezésével. Beszél a tőke növekedésének törvényéről, a csökkenő hozadék törvényéről, az érték törvényéről, a bér, a földjáradék és a profit törvényéről stb. Lényegileg ugyanazon elvi alapon áll, mint a klasszikus iskola, ő is főleg a dedukció felé hajlik, ő is az apriorisztikus elmélet képviselője.

Millnél azonban már nagy haladás tapasztalható a régi angol nemzetgazdasági iskolával szemben. Nemcsak tudatában van annak, de világosan ki is emeli, hogy ezek a törvények a szabad verseny premisszáján nyugsznak és hogy a szabad verseny mellett a szokások (erkölcsök) is lényeges befolyást gyakorolhatnak a gazdasági jelenségek alakulására és lényegesen módosíthatják azokat.

Kiemeli, hogy „a nemzetgazdák általában és az angol nemzetgazdák különös mértékben megszokták, hogy csaknem kizárólag a szabad verseny tényezőjét hangsúlyozták; túlozták a szabad verseny hatását és nem vették kellő figyelembe a másik elvet (t. i. a szokásokat, az erkölcsöket). Úgy szokták magukat kifejezni, mintha azt gondolnák, hogy a verseny tényleg és minden esetben azt eredményezi, ami pedig csak tendenciája a versenynek. Ezt részben megérthetjük, ha megfontoljuk, hogy csupán a verseny elve által igényelheti a társadalmi gazdaságtan a tudomány jellegét. Amennyiben a járadékok, bérek, profitok és árak a verseny által állapíthatnak meg, lehetséges ezek számára törvényeket formulázni. Ha feltesszük, hogy a verseny ezeknek egyedüli szabályozója, általános és tudományosan pontos törvényeket vezethetünk le, amelyeknek megfelelően fognak azok szabályozódni. A nemzetgazda ezt tartja tulajdonképeni feladatának: és mint absztrakt és hipotetikus tudománytól nem is kívánhatunk többet és valóban nem is tehet többet. De nagyon is félreértenők az emberi dolgok tényleges folyását, ha feltételeznők, hogy a verseny tényleg ily korlátlan súllyal bír
Vannak esetek, mikor az eredmény nem a verseny által, hanem a szokások (custom) által határoztatik meg és mikor a verseny vagy egyáltalán nem érvényesül, vagy egészen más hatást idéz

elő, mint amilyent általában vártak”.* Mill további fejtegetéseiből láthatjuk, hogy ő verseny jelentőségét egyáltalán nem túlozza, hogy azt történeti kategóriának tekinti és kellően méltányolja az erkölcsök és szokásoknak a gazdasági életre gyakorolt befolyását.

Mill tehát már nem lát a társadalomgazdaságtörvényeiben örök érvényességű és mindenütt egyformán ható természeti törvényeket. Ő ugyanazon az elvi alapon áll, mint a történelmi irány képviselői.

Mill a társadalomgazdasági törvényekben tendenciákat lát. Úgy kell okoskodnunk, azt mondja, mintha a verseny ismeretes és természetes hatásai állanának elő, mindazon esetekben, melyekben valamely pozitív akadály által nem korlátoztatnak. Ott, ahol nincs verseny, vagy ha van is, más tényező által legyőzetik, a következtések kudarcot mondanak majd, vagy kevésbé lesznek majd találók. Hogy a tévedéseket kikerüljük, a társadalmi gazdaságtan tételeinek a gyakorlati életben való alkalmazásánál nemcsak azt kell mérlegelni, hogy mi történik majd, ha a legnagyobb versenyt tételezzük fel, hanem azt is kell mérlegelnünk, hogy mennyire befolyásoltatik az eredmény, ha a verseny nem éri el a maximumot.

Ott, hol Mill az ipar és népesedés haladásának befolyását az értékekre és árúkra fejtegeti, egyenesen tendenciákról és nem törvényekről beszél.**

Cairnes, a deduktív módszer határozott híve lévén, a nemzetgazdaságtan összes törvényeit négy elemi tételből akarta levezetni s fölöslegesnek tartotta a jelenségek megfigyelését és leírását. A társadalmi gazdaságtant hipotétikus tudománynak tekintette, amelynek csak a gazdasági emberrel kell számítania. Ebben látta tudományunk felsőbbségét oly tudományok felett, melyek még az induktív kutatások stádiumában vannak.*** Erősen hangsúlyozza, hogy vannak gazdasági törvények s ennek folytán a társadalmi gazdaságtan a tudományos művelésre alkalmas. Az emberek gazdasági cselekedeteikben nem állanak az ötletek és véletlenek uralma alatt, hanem oly motívumok által kormányoztatnak, melyek állandóan működnek és ennél fogva

*Principles of Political Economy. Peoples edition London, 1883. 147 1481.

** Id. h. B. IV. Ch. II-V.

*** Logical method of political economy. 1857. 2. kiadás 1875.

felfedezhető, osztályozható és levezetések alapelveiként szolgálhatnak. A javak termeléseinek és megoszlásának törvényeit kikutatni nemcsak theoretikus szempontból kívánatos, hanem gyakorlati célokból is üdvös. Kiemeli, hogy az emberi cselekedetek ezen motívumainak tanulmányozása nem összeférhetetlen a vallási s erkölcsi kötelességekkel és érzelmekkel. A társadalmi gazdaságtan, ép olyan tudomány, mint a csillagászat, a vegytan, az élettan. Csak tárgyban különböznek. A társadalmi gazdaságtan a vagyon tüneményeivel foglalkozik, míg az említett tudományok a természet jelenségeit kutatják. Amit a csillagászat az égi testek jelenségeivel tesz, azt teszi a társadalmi gazdaságtan a vagyon jelenségeivel: kikutatja, hogy mily törvények szerint léteznek egymás mellett ezek a jelenségek, vagy mily törvények szerint következnek egymásra.

A gazdasági jelenségek állandó viszonylatait tartjuk szem előtt, midőn a vagyon jelenségeinek törvényeiről szólunk.

A vagyon jelenségei egyformán függenek szellemi és fizikai törvényektől és a társadalmi gazdaságtan ép olyan viszonylatban áll a fizikai, mint a szellemi természethez. A társadalmi gazdaságtan tárgya sem tisztán fizikai, sem tisztán szellemi, hanem komplex jelleggel bír és törvényei egyformán függenek az anyag és a szellem törvényeitől. A társadalmi gazdaságtan a tudományoknak egy sui generis osztályába tartozik, amelynek tárgyát azok a komplex jelenségek képezik, amelyek fizikai, fiziológiai és szellemi törvények összehatásaként jelentkeznek.

Jevons is azok közé tartozott, akik a társadalmi tudományt kapcsolatba hozták a természettudományokkal. Ő a matematikai módszer egyik előharcosa.

18. A francia epigonok.

A Smithianizmus egyik hírneves képviselője, a klasszikus nemzetgazdák között emlegetett *Jean Baptiste Say* sokszor beszél a közgazdaság törvényeiről s a társadalmi gazdaságtant mint science expérimentale-t szembe állítja a leíró tudományokkal (sciences descriptives). Egy sorba állítja a fizikával és vegytannal.* A társadalmi gazdaságtan kizárólag tényeken nyugszik, amelyek törvényeknek folyományai. Vannak általános és állandó

* *Traité d'économie politique*. 6. édition Bruxelles. 1827. 1. k. V. 1.

tények (faits généraux), melyek ugyanazon körülmények fenfor-
 gása mellett mindig hasonlóak és vannak különleges tények (faits
 particuliers), melyek szintén az általános törvények hatásának
 folyományai, de itt több törvény működik egyszerre, anélkül,
 hogy az egyik a másikat lerontaná, úgy amint szökökutaknál
 a nehézkedés törvényei módosítatnak az egyensúly törvényei
 által, anélkül, hogy az előbbieket megszünnének létezni. A tudomá-
 ny nem vállalkozhatik mindezeknek a naponként megújuló és
 a végtelenségig variáló módosításoknak ösmertetésére, hanem
 megelégszik azzal, hogy az általános törvényeket feltárja és azokat
 példákkal világítja meg. Társadalomgazdaságtani ismereteink
 tökéletesek lehetnek, azaz módunkban van az összes törvénye-
 ket felfedezni, amelyek a javak felett uralkodnak. A társadalmi
 gazdaságtan szilárd alapokon nyugszik, attól a perctől kezdve,
 hogy alapelveit kétségbevonhatatlan általános tényekből szigo-
 rúan levezette. Az általános tények a különleges tények meg-
 figyelésén nyugsznak. Ezeket a különleges tényeket pontosan
 meg lehet állapítani és ha a hatásokról azt tapasztalják, hogy
 állandóan azonosak és ha egy megbízható okoskodás kimutatja,
 hogy miért azonosak és midőn a kivételek más, szintén ponto-
 san megállapított alapelveknek megerősítései, úgy jogosítva
 vagyunk ezeket az eredményeket általános törvényeknek nevezni.
 Egy izolált különleges tény nem elégséges arra, hogy egy álta-
 lános törvény érvényességét ledöntse. Általános társadalomgaz-
 dasági jelenség, hogy a kölcsönpénz kamatja a kockázat nagy-
 ságával emelkedik. Abból, hogy egy esetben azt tapasztaljuk,
 hogy a kölcsönadó a kockázatra nem volt kellő tekintettel, nem
 jogosít fel arra, hogy a törvény érvényességét kétségbe vonjuk.
 Lehetséges, hogy a kölcsönadó nem ismerte a kockázatot, lehet
 hogy hálából vagy félelemből cselekedett. A társadalomgazda-
 sági törvények létezésén mit sem változtat az a körülmény, hogy
 a tudósok vitatkoznak fölöttük. Ezek a törvények a dolgok ter-
 mészetéből erednek, ép oly biztosan, mint a fizikai világ tör-
 vényei; nem képzelik őket, hanem megtalálják őket; azon embe-
 rek felett uralkodnak, akik mások felett uralkodnak és sohasem
 lehet rajtuk bűnhődés nélkül erőszakot elkövetni. A matematika
 alkalmazása a törvények formulázásánál és levezetésénél hiú
 kísérlet lenne, mert a szóbanforgó jelenségek alá vannak vetve
 az emberek szükségleteinek, képességeinek és akaratának. Tud-

hatjuk ugyan, hogy mily értelemben hatnak a különböző tényezők, de azoknak a befolyását pontosan még sem mérlegelhetjük. Pontos számítások alapjául nem vehetjük őket.

Bastiat hirdette a legfényesebb tollal, hogy a gazdasági érdekek természetsszerűleg összhangzók, tehát nem szabad őket szabályozni. A legnagyobb ékesszólással hangoztatta, hogy az egyéni érdek összhangzásban van a közérdekkel, tehát meg kell valósítani a szabadságot a gazdasági téren. Mélyen hitt a gondviselészerű törvények bölcsességében* és fájlalta, hogy a közhatalom visszaélő intervenciójával zavarja az isteni törvények összhangzó és üdvös működését. Célja volt bemutatni a társadalmi rend természeti törvényeit a maguk fenséges összhangjukban és kimutatni azokat a zavaró okokat, melyek működésüket megbénítják.

Fejtegetései az ódái szárnyalást érik el, midőn szól a gazdasági érdekek harmóniájáról és a szabadság uralmáról gazdasági téren.** Teljesen elfogadja a fiziokraták maximáját: *Laissez faire, laissez passer*. Meg van róla győződve, hogy az írott törvényeken kívül vannak általános törvények, melyek a gazdasági életet szabályozzák. Ezeket az általános törvényeket kell a társadalmi gazdaságtannak tanulmányozni. Az emberi cselekvések rugóját az önérdekben (*l'intérêt personnel*) látja. Kiemeli, hogy az ember oly módon van szervezve, hogy keresi a kielégítést és kerüli a fájdalmat. Ebből származnak a társadalmi bajok, de ebből erednek egyúttal az emberiség javai.***

Bastiat elragadtatással beszél a társadalmi és gazdasági törvényekről.

„Amióta Newton megösmerte a vonzást, nem ejtette ki

* »j'ai une foi entière dans la sagesse des lois providentielles, et, par ce motif, j'ai foi dans la Liberté.» *Harmonies économiques*. 4. Edition. Paris, 1860. (*Oeuvres complètes*. Vol. VI.) 11. 1.

** Je crois, non d'une foi soumise et aveugle, car il ne s'agit pas du mystérieux domaine de la révélation; mais d'une foi scientifique et raisonnée, comme il convient à propos des choses laissées aux investigations de l'homme. Je crois que celui qui a arrangé le monde matériel n'a pas voulu rester étranger aux arrangements du monde social. Je crois qu'il a su combiner et faire mouvoir harmonieusement des agents libres aussi bien que des molécules inertes. Je crois que sa providence éclate au moins autant, si ce n'est plus, dans les lois auxquelles il a soumis les intérêts et les volontés, que dans celles qu'il a imposées aux pesanteurs et aux vitesses, etc. Id. h. 19. 1.

*** Id. h. 28. 1.

többé isten nevét, anélkül, hogy le nem vette kalapját. Amennyivel magasabban áll az értelem az anyag felett, annyival áll magasabban a társadalom világa azon világ felett, amelyet Newton megbámolt: mert az ég mechanizmusa oly törvényeknek engedelmeskedik, amelyekről nem bír öntudattal. Mennyivel több okunk van nekünk, hogy meghajoljunk az örök Bölcsesség előtt, midőn látjuk a társadalom mechanizmusát, amelyben szintén benn lakik az egyetemes eszme – mens agitât molem – mely azonban jobban tünteti fel azt a rendkívüli tüneményt, mert minden parány élő, gondolkodó lény, mely bírja azt a csudálatos energiát, minden erkölcs, minden méltóság, minden haladás alapelvét, az ember kizárólagos attribútumát: a Szabadságot!*

Bastiat felfogásához igen közel áll a XIX. század első kétharmadának legtöbb francia nemzetgazdájja. *Coquelin* a társadalmi gazdaságtant a természettörténet (*histoire naturelle*) egy részének tekintette, a gazdasági törvényekről úgy beszél, mint a természettörvényekről.** *Rossi*, *Clément*, *Nolinari* stb. mind elismerik a gazdasági törvények létezését. *Gamier* szerint a társadalmi gazdaságtan az érdekek törvényeinek, vagy természetes és összhangzó viszonylatainak megállapítása.***

Igen jellemzők a francia társadalomgazdaságtani írók jó részének felfogására *Metz-Nohlat* idevonatkozó fejtegetései, melyekből a következő részleteket közöljük:

„Micsoda a társadalmi gazdaságtan? (*L'économie politique*). Ez a gazdasági tudománya, azaz azoknak a törvényeknek tudománya, amelyek a gazdagság termelése, fogalma és megszlása felett uralkodnak.” Minthogy az egész mindenség felett isteni törvények uralkodnak, kell hogy a gazdasági jelenségek felett is uralkodjanak törvények s tényleg uralkodnak is. Ezeket felkutatni, megfigyelni és leírni ez a társadalmi gazdaságtan feladata. Nem azt mondja: csináljátok ezt, csináljátok azt! hanem

* Id h. 39. 1.

** „Vous avez cru jusqu'ici que le monde industriel était une sorte de corps sous âme, sans lien, sans cohésion; vous avez cru, que ce monde flottait au hasard; détrompez vous, ce monde industriel ne marche point au hasard; sans le desordre apparent, de ses allures, se cache un ordre profond; il est gouverné par des lois naturelles, lois admirables qu'il faut connaître et respecter.” *Dictionnaire de l'Econ. Polit.* I. 656. 1.

*** *Traité.* 3. 1.

csak elmondja azt, hogy miképen folynak a dolgok. (Comme les choses se passent.)

„Csak miután megmagyarázta az istentől származó gazdasági törvények bámulatos és csodás gépezetét; csak miután megállapította azt, hogy a kormányok képtelenek azokat kijátszani és emberi kombinációk által tartósan helyettesíteni; csak miután megértette azoknak a bajoknak nagyságát, amelyek azoknak bármely mesterséges rendszerrel való helyettesítésére irányuló kísérletből származhatnának; csak miután gondviselészerű jellegüket kimutatta; – adja a nemzetgazda az államférfiúnak az általános tanácsot, hogy engedjen nekik szabad folyást”. (De les laisser agir.)*

A most élő francia nemzetgazdák legnépszerűbbje *Gide*, felvetvén a kérdést, vajjon a társadalmi gazdaságtanban léteznek-e természeti törvények? erre a kérdésre igennel felel, csakhogy ő a természeti törvényeknek sajátos fogalommeghatározását adja. Szerinte hibás a természeti törvényt úgy elképzelni, mint egy hatalmat, mely a pallóst hordja – úgy, ahogy az allegorikus képeken szokták a törvényt ábrázolni – és amely azt követeli, hogy engedelmességesnek neki. A természeti törvény nem fejez ki mást, mint bizonyos viszonyokat, melyek önkénytelen létesülnek a dolgok vagy az emberek között, viszonyokat, melyeket csak akkor nevezhetünk szükségyszerűeknek, ha bizonyos előfeltételek teljesítve vannak.

Az oxigén és hydrogen atomjai nincsenek arra kényszerítve, hogy vizet képezzenek, de *ha* egy atom oxigén *egy* atom hydrogénnel bizonyos hőmérsékleti viszonyok, bizonyos nyomás stb. mellett összekerül, vizet alkotnak. így az emberek sincsenek kényszerítve eladni vagy venni, de *ha* egy ember hajlandó eladni és *ha* összekerül egy emberrel, aki hajlandó vásárolni és *ha* igényeik nem kibékíthetlenné, bizonyos ár mellett megkötik majd az alkut. Ami a szabad akaratot illeti, tévedés azt mint az ember ama szabadságát feltüntetni, saját feje szerint ötletszerűleg cselekedhetni. A kellő ok nélküli cselekvés az esztelen állapotnak jellegzetes vonása. Minden okos ember magaviseletében bizonyos indokoknak engedelmességesedik – szóval ok nélkül nem határozza el magát. Nos, minden társadalmi, vagy gazdasági törvény, nem más, mint az emberek cselekvésének előrelátása és tudományos

* Les lois économiques. Paris, 1867. 1-2. 1.

értéke azoknak az eseteknek gyakoriságával mérhető, amelyekben az események azt igazolják. Igaz, hogy egy ember cselekvéseit előre megjósolni, döreség lenne, de ez a nemzetgazdára nézve nem is bír jelentőséggel. „Bennünket csak az emberi tömeg magatartása érdekel. Nekünk csak az átlagokra van szükségünk, hogy elméleti törvényeinket és gyakorlati intézményeinket felállítsuk.” Mindenki, aki üzérkedik, a tudományos előrelátást gyakorolja. A financier, ki valamely vasút részvényeit vásárolja, bízik abban, hogy annak üzlete biztos és fejlődésképes, hogy egy bizonyos irányban fog mozogni és midőn drágán megfizeti ezt a részvényt, bizonyosságát nyújtja annak, hogy bízik a gazdasági törvény szabályosságában. Pedig minden utas és minden küldemény, mely a vasúti vonal forgalmát emeli, nem használná ezt a vonalat, ha ezt valaki nem *akarta* volna így.*

19. A német epigonok.

Kraus Jakob Keresztély (1753-1807.) Staatswirtschaft-jában az államgazdasági elmélet viszonyát a gyakorlati élethez, összehasonlítja a matematikai mozgási tan viszonyához, a valósághoz és minden ember törekvését, hogy helyzetén javítson, összehasonlítja a nehézség törvényének szerepéhez a világ-egyetemben.** *Ehrenthal* 1819-ben kiadott *Staatswirtschaft nach Naturgesetzen* c. munkájában kifejti, hogy legcélszerűbb, ha az államgazdaság a természeti törvényeken nyugszik: „Mivel akkor csalhatatlan lesz, mert a természet mindenben a leg-rövidebb, a legbiztosabb úton halad.” Előszóval hangoztatja a társadalmi gazdaság self-acting principles-jeit. Ezekből a nézetekből azt a következtetést vonja le, hogy legjobb, ha az államhatalom a *laissez aller* elveit követi.

Thünen, „Az izolált állam” hírneves szerzője is hitt a természeti törvények uralmában a gazdasági élet terén. Kutatásai alapján a polgári élet viszonyaiban harmóniát vélt felismerhetni, amelyet egy jóságos és bölcs terv az emberek javára létesített. Istenre vezette vissza azokat az általa felfedezett igazságokat, melyeket természeti törvényeknek nevezett. Ő az exakt irányú úttörője. Abstrakte járt el, amennyiben kutatásainál egyet-

* *Principes d'Économie Politique*. 10. éd. Paris, 1906. 4-8. 1.

** Idézve Roschernál: *Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland*. München, 1874. 611. 1.

len egy tényezőt szigetelt el és a többi nem létezőnek, vagy nyugvónak tekintette. Elszigetelt állapotban: hol a munkabér és a kamatláb különbségeitől tekintett el, hol a földjáradékot küszöbölte ki okoskodásából. Majd feltette, hogy az egész lakosság ugyanazon műveltségi fokon áll, majd ismét abból indul ki, hogy az összes földbirtokok egyenlő nagyságúak.

Az *ily módon* levezetett törvényeket matematikai formába öntötte. Nagy barátja volt a matematikai módszernek. Ő sem különbözteti meg a szellemi tudományokat a természettudományoktól. Az izoláló abstrakciót különben mesteri módon kezelte.*

Az absztrakt eljárás egy másik képviselője, *Hermann Frigyes B. Vilmos*, kit Smith legkiválóbb tanítványai közé sorolhatunk. Az önfentartás princípiumából deduktíve vezeti le tételeit, törvényeit. Szerinte az összes gazdaságokban nagy egyformasággal nyilvánul az önfentartás és meghatározott célok meghatározott eszközökkel való elérésének princípiuma s az abból kifolyó alaptételek: adott kiadásokkal lehetőleg sok értéket megszerezni és a szükségletek kielégítésénél takarékosan eljárni. Az egyesek munkájának és vagyonának a termelésnél való alkalmazásánál, a javak kicserélésénél és felhasználásánál oly hasonlóságokat tapasztalhatunk, hogy azokat általános szabályoknak, sőt részben törvényeknek tekinthetjük.**

„A gazdaságtan a javakkal való gazdálkodás formáit abstrahálja, kimutatja általánosságukat és megmutatja, hogy az önfentartás ösztönéből oly egyformasággal és biztonsággal állnak elő események és hatások, hogy azokat *törvényekként* kell elismernünk és hogy az önfentartás ösztönének folyamányaként oly eljárási módok keletkeznek, amelyeket a szükségletek kielégítésére szolgáló eszközök alkalmazásánál szabályokként kell követnünk.”***

Talán legmesszebbre ment a társadalomgazdasági törvényeknek a természeti törvényekkel való összekeverésében és egyenrangúsításában a német *Arnd*, ki a társadalmi gazdaságtanban igazi természettudományt látott, „míg az akaratnélküli természet fizikai törvényeinek rendszerében a legteljesebb cél-

* L. Lifschitz: Die Methodik der Wirtschaftswissenschaft bei J. H. von Thiinen. Conrad's Jahrbücher. 3. F. XXV. Bd. 812. és köv. 1.

** Staatswirtschaftliche Untersuchungen. 2. Aufl. München, 1881. 66. 1.

*** Id. h. 67. 1.

szerűséget, következetességet és összhangot bámuljuk meg, és az abban nyilvánuló isteni bölcsességet csudáljuk, ugyanazt a célszerűséget, következetességet és összhangot találjuk a közgazdaság természettörvényeiben, és azoknak közelebbi szemlélésénél ugyanaz a csodálat és ugyanaz a tisztelet ragad el teremtőjük iránt.

Míg az előbbieket a természetnek tudat- és akaratnélküli erőire szorítkoznak, az utóbbiak egyaránt ölelik fel a tudatnélküli természetereket, valamint a tudattal és szabad akaratnál bíró emberi társadalmat.

„Valaminthogy a fizikai természet három oldalról mutatkozik be, melyeknek mindegyike külön örök törvényeken nyugszik; névszerint mint anyag, forma és erő, úgy az emberi társadalom gazdasági élete bemutatkozik, mint szerzési törekvés (Erwerbsamkeit), a nem fentartására irányuló ösztön és tökélyesbedési ösztön (Veredlungstrieb), miáltal előtűnnek a jövedelem, a népesedés és a szellemi erők versenyének természet-törvényei, mint tudományunknak alapjai.”

„Ha az akaratnélküli természet rendszerében az anyag három különböző alakban mutatkozik, névszerint: szilárdan, cseppfolyósán vagy gázalakban; úgy a közgazdaság természet-törvényeinek rendszerében a jövedelem szintén három különböző alakban jelentkezik mint munkabér, mint tőkejáradék és mint földjáradék.” *

Arnd azt hiszi, hogy a nemzetgazdaságtant ép úgy ki lehet fejleszteni, mint az „úgynevezett természettudományokat”.

„A nemzetgazdaságtan természettörvényei egyáltalán nem pusztán hullámzásai egy változó korszellemnek vagy a divatnak és napi véleménynek tárgyai; az emberek és dolgok belső természetén nyugsznak és ép úgy örökkévalók és változhatatlanok, mint a világegyetem fizikai törvényei. Míg a fizika megösmertet bennünket azokkal az örökkévaló és változhatatlan törvényekkel, melyek a látható világ akaratnélküli természete felett uralkodnak és nagyszerű fejlődési processzusukból kizárják az emberi akaratot, addig a nemzetgazdaságtan ugyanazt a látható világot az emberi akaratnak aláveti és azt erkölcsi súlyának elérésére szolgáló eszköznek tekinti-

* Arnd: Die Volkswirtschaft begründet auf unwandelbaren Naturgesetzen. Frankfurt a. M. 1868. 259-260. 1.

számára a testi dolgok anyagi jószágokká változnak át és csak annyiban nyernek jelentőséget, amennyiben kilátást nyújtanak arra, hogy ezeknek az erkölcsi céloknak eléréséhez hozzá fog-nak majd járulni.”

Ilyenféle szellemi játékok és üres theóriák (aminőkkel az irodalomban igen gyakran találkozhatunk), nagyban hozzájárul-tak a társadalmi gazdaságtan tekintélyének gyengítéséhez.

20. Carey és Dühring.

Carey is kapcsolatba hozta a társadalmat a természettel és *The Unity of Law* című 1872-ben megjelent munkájában annak bebizonyításán fáradozott, hogy a természetben és a társadalmi életben egy és ugyanazon egységes törvény hatásai nyilvánulnak. A gravitációt összehasonlította a társadalmi csoportokat alkotó vonzási erővel. Ezen alapfelfogásából kifolyó-lag a társadalmi gazdaságban is felfedezett természeti törvé-nyeket. *Carey* a törvényekkel igen pazarul bánik. Nagy súlyt helyezett a javak megoszlásának törvényére, amely szerint a munkás bére haladó társadalmi gazdaság mellett abszolúte és relative folytonosan öregbedik, a tőke jutaléka pedig relative fogy, de abszolút mennyiségre nézve nagyobbodik. *Rodbertus* ép az ellenkező törvényt állítja fel, mert szerinte a munkás jutaléka a nemzeti termelés eredményéből az adott társadalmi rend mellett folyton csökken. Felemlítendő még *Carey* törvénye a földművelés menetéről, szemben *Ricardo* földjára-dék-elméletével.

Dühring, ki *Carey* tanait Németországban terjesztette, szintén sűrűn beszél a társadalmi gazdaság természeti törvé-nyeiről. Szerinte a társadalmi gazdaság természeti törvényé-nek kifejezésén csak az fog megütközni, aki azt hiszi, hogy a társadalmi gazdaságban előforduló vonatkozások ugyanazon jelleggel bírnak, mint a külső természet törvényei. Az emberi világ magatartása ugyan ép oly módon van determinálva, mint

* „Ein volkswirtschaftliches oder . . . ein Naturgesetz der Volkswirt-schaft beruht immer auf der Unverbrüchlichkeit, mit der sich an bestimmte Bedingungen bestimmte Folgen knüpfen. Durch derartige wissenschaftliche Gesetze erklärt man die Verkettungsart von dem, was geschieht, und zwar sowohl an sich selbst, als auch mit dem, was geschehen ist, oder mit dem, was geschehen wird.” *Cursus der Nationalökonomie*. 65. 1.

a nem organikus természetmozgások, de az emberi világban uralkodó szükségszerűség közvetítési módja egészen más. A tudatos cselekvés, és pedig nem pusztán az egyéni, hanem a kollektív és szervezett tevékenység, a bennünk működő ösztönök és értelmi erők eredménye. Mi tehát, ha egészen törvényszerűleg is, magunk állítjuk elő a berendezések és tények egész világát, amelyekkel szemben nem vagyunk ép úgy kötve, mint a természet ama külső részével szemben, amelynek működési módja, a mi behatásunk által meg nem változtatható.*

21. A szocialisták.

Az utópisztikus szocialisták az emberek altruisztikus természetéből, az emberszeretetből, az igazságosság érzetéből, az odaadásból, a testvériségből, a jóindulatból indulnak ki. Közös kiindulási pontjuk tehát ép ellenlábban az individualisztikus extrém-liberális iskola kiindulási pontjával, melyet az egoizmusban, az önszeretetben, a gazdasági érdekekben fedeztünk fel. Az utópisztikus szocialisták ép úgy, mint az orthodox angol iskola és a szabadkereskedők az emberi cselekvés egyetlen hajtóerejének, egyetlen rugójának premisszájával vezetik le törvényeiket.

Míg az orthodox nemzetgazdák a szabad verseny rendszerén nyugvó társadalom szociális premisszájával dolgoznak, addig az utópisztikus szocialisták a kommunisztikus társadalom költött birodalmában – álmodoznak. Mindkét irány túlnyomólag deduktíve jár el, mindkét irány megoldásai abszolútak, mindkét irány természeti törvények uralmát véli felfedezhetni a társadalmi és gazdasági életben.

Míg Bastiat s vele együtt sok más nemzetgazda azt hirdeti, hogy a különböző egyének és osztályok érdekei összhangzók és azért nem szabad az embereket cselekvéseikben korlátozni, addig Fourier ezt hangoztatja, hogy az emberi szenvedélyeknek szabad folyást kell engedni, mert ezek kielégítéseinek összehatásaként jelentkezik az a harmónia, melyben a legszegényebbek több élvezete lesz majd, mint amennyi ma a királyoknak van.**

Mindezen szocialisztikus utópiák háttérében ott találhatójuk

* Id. m. 66. 1.

Fourier a vonzás tanára vezeti vissza a társadalmi jelenségeket s a társadalmi bajokat annak tulajdonítja, hogy a természeti erők szabad működését a hibás társadalmi intézmények zavarják.

az isteni vagy természeti törvényekben, az isteni vagy természeti rendben való hitet.

A *Saint Simonismus* rendszerének első és utolsó szava: isten. A Saint Simon-féle iskola szerint a legfőbb törvényhozó az isten. Az új vallás Messiása és a társadalom törvényének felfedezője: Saint Simon.* A legmagasabb törvény: a szeretet. A Nouveau Christianisme-ban hirdeti Saint Simon: „az aki szereti a többi embert, megfelelt a törvénynek . . . Minden benne van ebben a mondatban, hogy szeresd felebarátodat mint tenmagadat”.

Fouriérnél is istenben van a kiindulási pont. Az emberiség bajait arra vezeti vissza, hogy meg nem értik isten útjait, aki nem csinált semmi olyat, ami lényegileg rossz, vagy lényegileg felesleges. Ha az emberiség nem működik avval a harmóniával, mint amilyent a csillagok járásában tapasztalhatunk, úgy azt csak arra vezethetjük vissza, hogy az isteni impulzusokat nem követjük. Az emberek jó és rossz szenvedélyeket különböztetnek meg, pedig az ú. n. rossz szenvedélyek szükségszerű rendeltetéssel bírnak, nem csapásai, hanem áldásai az embereknek. A szenvedélyeket hasznosokká és egészségesekké kell tenni, szabad és teljes kifejlődésüket kell biztosítani. Az összes szenvedélyeknek meg kell találniuk helyüket az emberiség rendszerében, valamint az égi testek megtalálják a magukét a csillagrendszerben. Lehetővé kell tehát tenni, hogy mindannyian a bennök rejlő törvénynek engedelmesskedhessenek. Nem a szenvedélyekben van a hiba, ha a társadalmi környezet ellenkezik a szenvedélyek szabad kifejlődésével, hanem a társadalmi környezetben. Az isteni eredetű emberi szenvedélyek változhatatlanok, a társadalmi milieu azonban az ember műve és tetszés szerint módosítható. A társadalmi életben ép úgy érvényesül a vonzás törvénye, mint a természetben. A vonzásoknak megfelelnek a szenvedélyek. Ha a szenvedélyek majd szabadon érvényesülhetnek, harmonikus egyensúly fog létesülni, az összes hajlamok, erők,

* Bazard mondja: „La loi vivante ne se trouve qu'aux époques organiques, et alors la loi, c'est l'homme; toujours elle a un nom, et ce nom est celui de son auteur. Et d'abord celle qui domine tous les autres, celle qui a fondé la société, c'est, selon les temps, ou la loi de Numa, ou la loi de Moïse, ou celle de Christ, comme dans l'avenir, ca sera celle de Saint Simon.” Exposition de la doctrine de Saint-Simon. II. kötet. Paris 1830.

akaratok egyesülni fognak és a személyi érdekek fel fognak szívatni az összérdek által.

Látjuk tehát, hogy Fourier a társadalmi törvényekben igazi természet törvényeket látott.

Fourier egyik tanítványa *Dezamy Tivadar* odáig ment, hogy azt mondotta: egy jól szervezett társadalomban a szociális törvények csak kifejezői a természet törvényeinek.

Owen Róbert is hitt a természet törvényeinek uralmában a társadalmi életben. Hirdette, hogy az ember nem változtathat sem a szervezetén, sem pedig a nevelésén: érzelmei és cselekményei tehát szükségszerűek. Akaratszabadság nincs, minek folytán az emberek nem is felelősek cselekményeikért. Az emberiség eddigi észszerűtlen periódusaiban nem ösmerték az emberek igazi természetét. Mindenki mindnyájával és mindnyájan mindenkivel folytonosan harcban állottak. Ezen tudatlan és észszerűtlen társadalmi rendszer helyébe helyezendő egy új, a természeti törvényekkel teljesen összhangzó rendszer, melyben mindnyájának segítése minden egyes részére és minden egyes segítése mindannyija részére megszerezhető lesz. Ez a rendszer új szellemet és új akaratot fog teremteni s mindenkit ellenállhatatlan szükségszerűséggel arra vezeti majd, hogy ítéletében és eljárásában következetes, észszerű legyen. Ez egy oly hatalmas rendszer, hogy elfogadásának első évében több jólétet, több erkölcsiséget fog teremteni, mint amennyit a régi rendszer évszázadok alatt sem eredményezhetett.

Itt is látjuk azt a felfogást, hogy az új rendszerben egy új cselekvési rúgó működik majd egyedül: a jóakarat. Owen is főleg a deduktív módszerrel vezeti le az új társadalom berendezésének részleteit, az új társadalom életnyilvánulásait mindenféle vonatkozásban és irányban.

Proudhon egész rendszere azon a hiten épül fel, hogy a társadalomban is uralkodnak a természet törvényei. Szerinte a társadalom abszolút vagy közvetlen tévedéstől való minden félelem nélkül követheti ösztönét és átengedheti magát szabad önkényének. A társadalomban élő magasabb értelem mindig visszavezeti a helyes útra. A bölcsész képtelen az igazságot közvetlen szemlélet útján megtalálni és ha arra merészkedik, hogy a társadalmat vezesse, kiteszi magát annak a veszélynek, hogy saját, mindig hézagos nézeteit helyezze az örök rend vilá-

gába és a társadalmat az örvénybe taszítja le. Vezetőre van szüksége s ez a vezető nem lehet más, mint a fejlődés törvénye, maga az emberiségnek immanens logikája. Proudhon: *De la création de l'ordre dans l'humanité ou principes d'organisation politique* c. munkájában a társadalom és az emberiség fejlődési törvényét akarta feltárni, ki akarta mutatni, hogy az emberi intézmények meghatározott rend szerint vannak tagosítva és hogy a tudománynak kell felfedeznie ezt a rendet. A szervezetlen és értelem nélküli lényeknél a rend végrehajtása általuk nem ösmert, vak törvények által történik, az értelmes lényeknél azonban erők által, amelyeket éreznek és erők által, amelyeket hivatva vannak felösmerni. A természeti teremtmények öntudat nélkül engedelmeskednek törvényeiknek; az emberiség azonban csak tudatos megösmérés útján szerveződik, az által, hogy törvényeit maga munkálja ki. Törvényeinket nem ösmernék fel hirtelenül, hanem csak lassú, fáradságos szemlélettel, vizsgálattal és módszerrel. Az emberi megösmérésnek három periódusa van: a vallás, a bölcsészet, a tudomány.*

A tudományos szocializmus irodalmában ép oly sűrűn találkozhatunk a törvényszerűség és a gazdasági törvények kifejezésével, mint a társadalmi gazdaságtanban.

A *marxizmus* alapfelfogásából folyik, hogy hisz a természeti törvények uralmában, a társadalmi és gazdasági életben. A materialisztikus világfelfogás szerint minden, ami a természetben és a társadalomban történik, a materiának a világűrben – megváltoztathatlan törvények szerint – végbemenő mozgása által határozottatik meg.

A marxizmus általános törvénye a negáció negációjának törvénye. Ez Marx és Engels szerint a természet, a történelem és a gondolkodás rendkívül fontos és messzeható fejlődési törvénye.

A történelmi materializmus azt hirdeti, hogy szociális dolgokban általános törvényszerűség létezik s azt állítja Marxról, hogy ő fedezte fel a kapitalisztikus korszak specifikus törvényeit.** Marx és Engels erősen hittek a történelmi fejlődés tör-

* L. Diehl: Proudhon. Seine Lehre und sein Leben. 2. Abt. Jena, 1890. 7. és köv. 1.

** Engels mondotta a Marx sírjánál tartott beszédében: „Úgy amint Darwin felfedezte az organikus természet fejlődésének törvényét, úgy Marx

vényszerűségében és a gazdasági törvényeket természeti törvényeknek tartották, amelyek vas szükségszerűséggel hatnak és érvényesülnek. Ezért az egyes egyén szerintük nem is felelős a viszonyokért, mert ő azoknak csak társadalmi terméke. Marx a modern társadalomgazdasági mozgástörvényét akarta kutatni és azt hitte, hogy ezt meg is találta. Ő a gazdasági fejlődést – épügy mint Spencer – természeti processzusnak tartotta és gyakran hivatkozik a kapitalisztikus termelés természettörvényeire.* Életfeladatának tekintette, annak a tudományos kimutatását, hogy a gazdasági életnek egy természettörvény szükségszerűségével a szocializmushoz kell vezetni. Tanának a sarktétele a kapitalisztikus akkumuláció általános törvénye.”**

Engels szerint az osztályharc a történelem nagy mozgási törvénye, mely a történelemre nézve annyit jelent, mint a természettudományokra nézve az energia átalakulásának törvénye. Szerinte a jelenlegi társadalmi rendben az embereknek nincs szabad akaratuk, de az új társadalmi rendben szabadok lesznek. „Saját társadalmi cselekvésük törvényei, melyek eddig mint idegen, felettük uralkodó természeti törvények állottak velük szemben, ezután az emberek által teljes szakértelemmel fognak alkalmaztatni és ezzel kormányoztatni... Az objektív, idegen hatal-

felfedezte az emberi történet fejlődési törvényét: az eddig ideológiai burjánzatok által eltartott egyszerű tényt, hogy az embereknek mindenekelőtt enni, inni, lakni és ruházkodni kell, mielőtt politikát, tudományt, művészetet, vallást stb. űzhetnek, hogy tehát a közvetlen anyagi életfentartásra szükséges eszközök és ezzel egy nép s egy korszak mindenkori gazdasági fejlődés foka képezi az alapot, melyből az illető embereknél az állami berendezések a jogi nézetek, a művészet, sőt a vallási képzetek kifejlődtek és amelyekből ennél fogva meg kell őket magyarázni, nem mint eddig történt – megfordítva”.

* L. különösen a *Kapital* I. kötetének bevezetését.

** »Je grösser der gesellschaftliche Reichtum, das funktionierende Kapital, Umfang und Energie seines Wachstums, also auch die absolute Grösse des Proletariats und die Produktivkraft seiner Arbeit, desto grösser die industrielle Reservearmee. Die disponible Arbeitskraft wird durch dieselben Ursachen entwickelt, wie die Expansivkraft des Kapitals. Die verhältnismässige Grösse der industriellen Reservearmee wächst also mit den Potenzen des Reichtums. Je grösser aber diese Reservearmee im Verhältnis zur aktiven Arbeiterarmee, desto massenhafter die konsolidierte Übervölkerung, deren Elend im umgekehrten Verhältnis zu ihrer Arbeitsqual steht. Je grösser endlich die Lazarusschichte der Arbeiterklasse und die industrielle Reservearmee, desto grösser der offizielle Pauperismus. Dies ist das absolute, allgemeine Gesetz des kapitalistischen Akkumulation”. Id. h. 609. 1.

mak, melyek eddig a történelem felett uralkodtak, most az emberek ellenőrzése alá jutnak. Csak akkortól kezdve csinálják majd az emberek történetüket teljes öntudattal és csak akkortól kezdve lesz majd az általuk mozgásba helyezett társadalmi okoknak túlnyomólag és folyton fokozódó mértékben az általuk célzott okozata. Ez az emberiség ugrása a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába.”*

Egészen hasonló felfogást találunk *Bebel Ágoston*-nál.** *Lassalle* a gazdasági törvényeket nem tekinti természeti törvényeknek, ő nála már tapasztalhatjuk a történelmi irány befolyását, amely iránynak a jogtudományban is egyik előharcosa volt. *Schulze-Delitzsch*-sel szemben kifejti, hogy a polgári nemzetgazdák tévedtek, mikor a tőkét és a többi társadalomgazdasági kategóriákat logikai, örök kategóriáknak tartották. „A gazdasági kategóriák, nem logikai, hanem történelmi kategóriák. A tőke termelékenységére nem természeti törvény, hanem egészen adott történelmi állapotoknak hatása, amely más történelmi állapotokkal ismét eltűnhet és el kell tűnni.” Idézi *Goethe* mondását, melyet *Schmoller* is nagy munkája mottójaként használ:

Wer nicht von dreitausend Jahren
Sich weiss Rechenschaft zu geben,
Bleibt im Dunkeln unerfahren
Mag von Tag zu Tage leben.***

Két lappal tovább ezeket írja: „A munkamegosztás az összes gazdagságok forrása. Hogy csakis a munkamegosztás által lesz a termelés kiadósabbá és olcsóbbá, ez a munka lényegében nyugvó törvény az egyedüli gazdasági törvény, melyet az összehasonlítás kedvéért *természeti törvény*-nek nevezhetünk. Nem

* Dühring, 305, 306 l.

** „Die Menschheit wird in der socialistischen Gesellschaft, in der sie erst wirklich frei und auf ihre natürliche Basis gestellt ist, ihre Entwicklung mit Bewusst: ein nach Naturgesetzen lenken. In allen bisherigen Epochen handelte sie in Bezug auf Produktion und Verteilung, wie auf Bevölkerungszunahme, ohne Kenntnis ihrer Gesetze, also unbewusst. in der neuen Gesellschaft wird sie, mit Kenntnis der Gesetze ihrer Entwicklung, bewusst und planmässig handeln”. *Die Frau und der Socialismus*. 25 kiadás. Stuttgart 1895. 462 463. l.

*** Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, oder Kapital und Arbeit. *Lassalles Reden und Schriften*. Herausgegeben von Bernstein. 3. Bd. Berlin, 1893. 210. l.

természeti törvény, mert nem tartozik a természet, hanem a szellem birodalmába, de ugyanazzal a *szükségszerűséggel* van felruházva, mint a villamosság, a nehézkedés, a gőz ruganyos-sága stb. Ez egy szociális természettörvény!”*

Az, hogy Lassalle rendszerében mily nagy fontossággal bír a munkabértörvény ismeretes. Ő azt *ércszilárdságu* törvénynek (Ehernes Lohngesetz) nevezte és következőleg formulázta:

„Az ércszilárdságu gazdasági törvény, mely a *mai viszonyok között*, a kínálat és kereslet uralma alatt álló munka bérét szabályozza a következő: az átlagos munkabér mindig az életfentartás nélkülözhetlen szükségleteinek azon mérvére marad redukálva, amely valamely népnek szokásszerűleg megkívántatik létének tengésére és fájának fentartására”.**

De, hogy nem tekintette ezt az ércszilárdságu törvényt természeti törvénynek és hogy miképen fogta fel és mindjárt hozzátesszük, mily helyesen fogta fel Lassalle a gazdasági törvények természetét, kitérünk a következő fejtegetéséből: Schulze-Delitzsch és a Manchester iskola hívei azt mondják: Azok a törvények, amelyek a munkabért szabályozzák, természettörvények, melyek ellen az államnak fellépni és harcolni nem szabad! De mily értelemben lehet ily természettörvényekről szólni? A természettörvények *szükségszerűen* hatnak s azokat megsemmisíteni nem lehet; de azoknak előfeltételeit sem lehet megváltoztatni. A munkabér törvénye a *mai viszonyok* között ép oly szükségszerű érvénnyel bír, mint valami természettörvény; de mi megsemmisíthetjük *annak előfeltételeit*, akkor meg van másítva a törvény is, mely ezen oknál fogva nem „természettörvény”. Ennek a törvénynek kettős alapfeltétele van: *ha* az állam azon elvi álláspontra helyezkedik, hogy a gazdasági, üzleti és forgalmi viszonyokba belenyúlani nem szabad; *ha* a termelés csak magánvállalkozók számlájára üzetik és *ha* a szabad verseny uralkodik, akkor a munkástörvény ép oly szükségszerű, mint valami természettörvény és általában meg sem változtatható. Ha azonban ezen előfeltételek egyikét megszüntetjük, akkor *megszűnik* ezen állítólagos természettörvény is. Szüntessék meg pl. azon feltételt, hogy a termelésnek szükségszerűen magán-

* Id. h. 212. 1.

** L. Das Lohngesetz c. 1863-ban Lipcsében tartott beszéde. (Magyarra fordította Dr. Károly F. Ferdinánd. Magyar Munkáskönyvtár 1 füzet. Bpest.)

vállalkozók számlájára kell folytania, társítsák továbbá a munkásokat, és ama törvény meg fog szünni.

Rodberlus tudvalevőleg teljesen elfogadja Lassalle munkabértörvényét, melyet azonban Lassalle fentebb ösmertetett felfogásától eltérőleg, az összes népek összes nagy nemzetgazdái által elfogadott „*természetes törvény*”-nek nevez.*

22. A történelmi iskola.

A természettörvények uralmát hirdető angol társadalomgazdaságtani iskola évtizedeken keresztül világszerte megdöntetlen tekintélynek örvendett és a társadalomgazdaságpolitikát is lényegesen befolyásolta. A manchesterizmus és a szabadkereskedelmi irány hódításában a 19. század második felében Smith Ádám és epigonjai nagy tekintélyének jelentékeny része volt. A szabadkereskedelmi iskola abszolutisztikus, kozmopolitikus és perpetualisztikus rendszerével szemben reakcióként jelentkezett a történelmi irány, melynek legkiválóbb előharcosa három német tudós: Hildebrand Bruno, Röscher Vilmos és Knies Károly.

A történelmi módszer főjellemvonásait Roscher a következőkben jelöli meg: Célunk annak a feltüntetése, hogy gazdasági tekintetből mit gondoltak, mit akartak és mit éreztek a népek, mire törekedtek és mit értek el? A népet, nem tekintjük csupán a ma élő egyének tömegének, tehát nem érhetjük be avval, hogy a mai gazdasági viszonyokat megfigyeljük. Minthogy, igen nehéz a jelenségek nagy tömegéből a lényegest, a törvényszerűt kihámozni, gazdasági szempontból össze kell hasonlítani egymással a különböző népeket. A történelmi módszer egyik főfeladata annak kiderítése, miért alakultak át a gazdasági intézmények vagy miért pusztultak el? **

* In einem sich selbst überlassenen Verkehr mit den heutigen Eigentumsverhältnissen ist es ein Gesetz so gewiss, wie das von Ursache und Wirkung überhaupt, dass Ihr wirklicher Arbeitslohn fortwährend zu dem Betrag herabgezogen wird, der zur Erhaltung Ihrer Kräfte und zur Versorgung der Gesellschaft mit neuen Arbeitern erforderlich ist, dem sogenannten erforderlichen Arbeitslohn. Es ist, wie man gesagt hat, ein „natürliches Gesetz“, das alle grossen Nationalökonomien aller civilisierten Völker unumwunden anerkannt haben. Lásd Offener Brief an das Comité des Deutschen Arbeitervereins zu Leipzig. Lipcse, 1863.

** Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirtschaft nach geschichtlicher Methode. 1843.

Hildebrand az általa megindított és még ma is virágzó *Jahrbücher für Nationalökonomie* programcikkében (1863) teljesen elejti a Smith-féle iskolának az emberi önzésre alapított természettörvényeit, tagadja, hogy az emberek gazdaságtevékenységét természettörvények irányítják, mert ez ellenkező az emberi szabadsággal és az emberiség haladási képességével.* Ő a nemzetgazdaságtanból oly tudományt akart teremteni, mely a nemzetek *gazdasági fejlődésének törvényeit* nyújtja.** Már 1848-ban célul tűzte ki „a nemzetgazdaságtant a társadalmi gazdaság fejlődési törvényeinek tanává átalakítani”.

Hildebrand-dal szemben a történelmi irány másik főoszlopa, *Roscher* Vilmos még nem ejti el teljesen a természettörvényeket. A nemzetgazdaságtant a gazdasági népelet fejlődési törvényei tanának nevezi. A fejlődési törvényeket úgy akarja megtalálni, hogy a különböző népek és korszakok jelenségeit összehasonlíttja s a hasonlót a fejlődésben mint természettörvényt tünteti fel, az elütőt és a nem hasonlót pedig kivételnek nevezi.

A törvényekről való felfogását a következőkben fejtegeti: „Nem hiszem ugyan egyáltalán, hogy a közgazdaság ugyanabban a mértékben lenne természetszerűen megkötve, mint pl. az emberi test. Azonban azt találjuk majd, hogy azok a csekély önkényes eltérések, melyek fejlődési útján itt-ott lehetségesek, a nagy számok törvénye szerint legtöbbször kompenzálódnak. Itt is vannak – gyakran csudaszép – harmóniák, melyek már régóta fennállottak, midőn még senki sem sejtette őket; számtalan természettörvény, melyek nem szorulnak az egyesek általi mindenkori elismerésre, és amelyek fölött csak az nyerhet hatalmat, aki engedelmeskedni tud nekik. Mindazonáltal soha sem szabad megfélemedkezni arról, hogy a közgazdaság természettörvényei, mint egyáltalán az emberi szellem törvényei, egy főpontban különböznek az anyagi világ törvényeitől, hogy t. i. szabad, értelmes lényekkel van dolguk, akik ép ezért isten és lelkiismeretük előtt felelősek, és akiknek összessége haladásképes faj.”***

* „Die ganze Hypothese von nationalökonomischen, auf den menschlichen Egoismus gegründeten Naturgesetzen, wie sie in der Smith-schen Schule gelehrt werden, kann nicht erhalten werden.”

! * Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft. I (egyetlen) füzet 1848.

*** Grundlagen der Nationalökonomie. 12. Aufl. Stuttgart 1875. 27. 1.

Majd Hildebrand-dal polemizálva így ír: „Természettörvényekről ott beszélek, hol egy nagyobb összefüggésben megmagyarázható szabályosságot észlelek, amely nem nyugszik emberi akaraton. Hogy ilyen szabályosságok vannak, az áll, arra az ösmeretes tényre hivatkozom, hogy a bizonyára többnyire szabad akarattól függő házasságok és büntettek a különböző korosztályokra való megoszlásukban évről-évre sokkal szabályosabban ismétlődnek, mint a bizonyára önkénytelen halálesetek. A természettörvény kifejezéséhez annál is inkább ragaszkodom, mert senkisémet ütözködik meg, az „emberi lélek természetének” kifejezésén. De a lélek ezen természetéhez ép úgy tartozik az egyesnek szabadsága és felelőssége, mint az emberi faj haladás-képessége.” *

Roscher felfogására és az egész történelmi iskola módszerére nézve igen jellemzők a következő idézetek: „A nemzetgazdaságtan általános részének félreismerhetlenül némi hasonlatossággal van a matematikához. Hemzseg abstrakcióktól. Valamint a természetben sincsenek szigorúan matematikai vonalak és pontok, nincs matematikai emeltyű, nincs súlypont, nincs égboltozat: úgy nincs termelés, nincs földjáradék teljes tisztaságban. Valamint a mozgás matematikai törvényei a légüres térben való mozgásra nézve vannak kiszámítva, az alkalmazásban azonban a levegő ellenállása folytán lényeges módosítást szenvednek: úgy nálunk a legtöbb törvény, mely szerint a vevők és eladók között az árak képződnek, oly szerződő felekre vannak szabva, akik melléktekintetek nélkül, csupán csak helyesen megismert előnyük által vezéreltetik magukat. Nem csoda tehát, hogy vannak írók, akik a gazdasági törvényeket algebrai formulákba önteni megkísérelték. Es tényleg, hol nagyságok és nagysági viszonyok fordulnak elő, ott kell hogy számolni lehessen. Ezt Herbart a pszichológiában megmutatta és minden a népélettel foglalkozó tudomány – ilyen a mienk is – lélektani. De persze, a matematikai kifejezésmód előnye mindinkább elenyészik, amennyivel szövevényesebbek lesznek a tények, amelyekre alkalmazzák. Ez már az egyéni lélektanban is tapasztalható, mennyivel inkább a népélet minden leírásánál! Itt az algebrai formuláknak csakhamar oly szövevényeseknek kellene lenni, hogy majdnem lehetlenné tennék a tovább dolgozást.

* U. o. 28. 1.

Hát még egy oly tudományban, mint amilyen a nemzetgazdaságtan, amelyben most főleg az fontos, hogy a megfigyelést tágítsuk, mélyítsük és több oldalról kombináljuk.

„Tudományunknak úgy kell venni az embereket, amilyenek a valóságban: nagyon különböző, nem gazdasági motívumoktól is egyszerre hajtva, hozzátartozva egy bizonyos államhoz, néphez, korszakhoz, stb. Az az abstrakció, mintha az emberek mindnyájan természetből fogva egyenlők lennének és csupán nevelés és állás szerint különböznenek, mintha mindnyájan egyformán, egyforma ügyességgel és szabadsággal a gazdaságtermelésre és fogyasztásra törekednének, egy – mint ezt Ricardo és Thünen megmutatták – a nemzetgazdaságban előmunkálatainak nélkülözhetetlen stádiuma. Amidőn egy gazdasági jelenség különböző tényezők együtműködése folytán keletkezik, különösen jó lesz, ha a kutató elméjében izolálja azt a tényezőt, melynek sajátos természetét kutatni akarják. A többi tényezőt egyelőre mint nyugvókat és változhatatlanokat tételezik fel, és azt kérdezik azután, miképen fog ennek az egy megvizsgálandó tényezőnek változása – legyen az növekedés vagy csökkenés – hatni? De sohasem szabad elfelejteni, hogy ez pusztán abstrakció, amelytől nemcsak a gyakorlatba való átmenetekenél, hanem már a kész teoriában is vissza kell térni az igazi élet végtelen változatosságára.”*

Knies Karoly már nem igen tesz említést a gazdasági törvényekről. Nyíltan kimondja, hogy a társadalmi gazdaságtan nem nyújthat természeti törvényeket, de azért a törvényszerűséget még sem ejti el. A gazdasági élet fejlődését hangsúlyozva, gazdasági fejlődéstörvényekről beszél. Azt tanítja, hogy van az emberi életben és cselekvésben valami örökkétartó és egyenlő, mi az emberi fajhoz való tartozás folyománya s hogy ez az állandó és örökkétartó valami: kifejezést nyer az összességben is, mivel ez utóbbi az egyesek sajátosságait bírja alapul. Ennek az örökkétartónak és egyenlőnek a gazdasági tevékenységben is kell nyilvánulnia, minthogy ez az emberi lélekben fészkel s az ember gazdasági tevékenysége is ebből a forrásból ered. Knies szerint a gazdasági törvények a valóságban csak relatív értékkel bírnak. „Az absztrakt úton nyert tantételeknek nincs más jelen-

* Id. h. 43-45. 1.

tőségük, mint az, hogy szemléltetik a gazdasági önrdek esetleges hatását a forgalmi életben.” * A megoldások abszolutizmusát nem ösmeri.

A történelmi iskola egy kiváló képviselője, *Laveleye* sem hisz a gazdasági törvényekben.** Tagadja, hogy léteznének a gazdasági életben tendenciák, melyek az egyes egyének akaratától függetlenek. A gazdasági tények, a gazdasági intézmények szabad emberekre vezethetők vissza, az emberek pedig változhatnak. Nem létezik a tények szükségszerű összekapcsolása, melyre az ember nem gyakorolhatna befolyást. A szociális törvények a mi művünk.

Magában Angliában is bírálói támadtak a britt iskolának, akik közül különösen kitént *Ingram*. Ő a német történelmi irány híve volt s élesen támadta az orthodox nemzetgazdaságtant, mely örök igazságnak tekintette, ami csak Angliára és pedig csak a mai Angliára áll.*** *Ingram* támogatására sietett *Cliffe Leslle*,**** majd *Syme Dávid*, kik harcoltak azon felfogás ellen, mintha az embereket gazdasági cselekvéseikben egyedül és kizárólag a meggazdagodás vágya vezérelné, vagy mintha a nemzetgazdaságtan egész rendszerét arra a tételre lehetne alapítani: „az ember minimális áldozattal a maximális haszon elérésére törekszik”.

A történelmi iskola fiatalabb képviselői kereken tagadták, hogy gazdasági és társadalmi törvényekről lehessen beszélni. Különösen abban a polémiában tűnt az ki, melyet a bécsi iskolával folytattak. *Schmoller* legcélszerűbbnek tartotta, ha a társadalomgazdasági történés talaján egészen elejtjük a természet-tudósok törvényének fogalmát.***** Azt mondja, hogyha csak ott

* Les lois naturelles el l'objet de l'économie politique. 1883.

** Die politische Oekonomie vom Standpunkt der historischen Methode Braunschweig 1853. 2. kiadás U. o. 1883, 354, 358, 478. 1.

*** The present position and prospects of political economy. Dublin, 1878.

**** Political economy and sociology. Fortnightly Review. 1879.

***** „Sowohl im Interesse eines festen Sprachgebrauches und das Anschlusses an die heutige Logik und Wissenschaftslehre überhaupt, als im Interesse klarer Vorstellungen über das Wesen volkswirtschaftlicher Kausalität und Notwendigkeit ist es doch besser, diesen lockeren und verschwimmenden Sprachgebrauch aufzugeben. Man hängt durch das Mäntelchen des „Gesetzes“ Behauptungen einen Schein der Notwendigkeit um, den sie nicht besitzen, und giebt niedriger stehenden Wahrheiten den Rang höherer und täuscht

akarunk törvényeket elismerni, ahol mérhető okokat ösmerhetünk fel, úgy alig vannak gazdasági és társadalmi törvények. Még ott sem, hol igen konstans és egyszerű pszichikai okok szigorúan körülhatárolt és számokban kifejezést nyerő természeti tényekkel hatnak össze, még ott sem beszélhetünk arról, hogy a társadalmi életet okozó ösztönöket ezzel a valóságban megmérhetnők.

Schmoller általában tartózkodik a törvény kifejezésének alkalmazásától. Azt mondja, hogy a fizikában és az asztronómiában sem abszolút az előremondás – pedig ott exakt és tökéletes törvényekkel bírunk – mert gyakran nem vagyunk képesek az összes adatokat megszerezni, a kauzalitás sorait nem tudjuk messzire visszavezetni. Ahol szövevényesebb dolgokról van szó, sohasem abszolút a jelenségek előrelátható szabályossága. Nincs fa, nincs állat, mely ugyanazon formában ismétlődik, annál kevésbé ismétlődhetnek emberi események és állapotok tökéletes pontossággal. De ez nem zárja ki a szabályosságot a tipikus formában, a döntő alapvonalakban is ezt iparkodunk törvénnyel megmagyarázni.

De ha tagadták is, hogy igazi és valódi törvények léteznek a társadalmi gazdaságtanban, az empirikus törvények kifejezését meg lehet engedni. Ha mellőzi is valaki a törvény kifejezésének használatát, mégis elösmerheti, hogy előttünk van a törvényszerűség, a megösmert okok nagy területe, hogy általános igazságok, ítéletek és elméletek nagy sommája lehetséges, megengedheti, hogy ezeknek egynémelyike messze túlhaladja az empirikus törvény fogalmát és közeledik az igazi törvényekhez, s így a közönséges nyelvhasználat, amennyiben nem nevez minden szabályszerűen ismétlődő tényt törvénynek, érthető és igazolható. Ő azonban törvények helyett inkább általánosításokról beszél, melyek egy bizonyos műveltségi állapot mellett bizonyos osztályokon és bizonyos időre nézve feltétlenül érvényesek.

Újabban Schmoller az ő álláspontját, az ő törekvéseit következőképpen foglalja össze:

„A nemzetgazdaságtant exakt történeti, statisztikai és közgazdasági kutatásokkal fel akartam szabadítani hamis abstrakcióktól, de azért egyúttal generalizáló állam- és gazdaságtheoretikus akartam maradni annyira, amennyire ma már erre elég szilárd

dadurch denjenigen, der sie weiter anwendet” Über einige Fragen der Socialpolitik etc. 301. 1.

talaj van lábunk alatt. Ahol az nézetem szerint hiányzik, ott a könyvemben inkább csak leírtam a tényeket és megjelöltem egynéhány fejlődési irányzatot, mintsem hogy légiés teoriákat építsek fel, melyek nem érintkeznek a valósággal és kártyavárakhoz hasonlóan nemsokára összeomlanak.” *

A történelmi iskola követőinél ismételtelen találkozhatunk avval a felfogással, hogy a társadalmi gazdaságtan fejlődési törvények működése tapasztalható. *Kautz Gyula*, a magyar nemzetgazdák érdemdús nesztora, is azon nézetnek hódol, hogy „a nemzetgazdaságtan a társadalmi-, ipar-, forgalom- és üzletélet szervezetének és fejlődési törvényeinek tudománya.” ** „Feljogosítva érezzük magunkat a népek történeti fejlődésében bizonyos törvényszerűségeket föltenni; s midőn ez irányban az is tény, hogy ezen történeti folyamat a társadalomélet szakadatlan haladását és tökélyesbedését mutatja, teljes joggal a nemzeti élet fejlődési törvényeiről szólhatunk; s a nemzetgazdaságtannak feladatául jut, ezen fejlődésnek törvényeit, annyiban, amennyiben a gazdaságra vonatkoznak kideríteni: minek folytán ez a társadalmi gazdaság fejlődési törvényeinek tudományává válik, sőt sok szakember által – minden egyéb fogalomhatározatok mellőzésével – egyenesen e névvel illetetik is.” ***

Egy másik munkájában kifejti, hogy a társadalmi és gazdasági életre nézve a fejlődési törvények ép oly jelentőséggel bírnak, mint a természeti törvények a fizikai világ háztartására nézve. Az előbbieket hasonlóan uralkodnak az élet egy bizonyos területén, csak hogy míg a természeti törvények kizárólag a nem szabad, nem tudatos természetrend alapján nyugosznak és ezért hatásaikban mechanikailag merev, feltétlenül szükségszerű jelleggel bírnak, addig a társadalmi és gazdasági fejlődéstörvények, melyeknél az emberi élet cselekvényeiről és jelenségeiről van szó, nyilvánulásaikban és működésükben ezt a szellemi szabadságos mozzanatot egyáltalán nem pusztítják el.****

Mangoldt is a társadalmi gazdaságtant a társadalmi gazdaság fejlődési törvényei tudományának nevezi.*****

* Grundriss der Volkswirtschaftslehre. 2. Teil. Leipzig 1904. VI. 1.

** A nemzetgazdaságtan általános tanai. Budapest, 1875. 3. kiadás. 24. 1.

*** Id. h. 24. 1.

**** Die Nationalökonomik als Wissenschaft. Wien 1858. 200. 1.

***** Es handelt sich bei der Volkswirtschaftslehre um die Feststellung der Gesetze, nach welchen die volkswirtschaftlichen Vorgänge durch bestimmte

23. Az osztrák iskola.

A történelmi iskola fiatalabb ágának túlzásaival szemben érelyesen állást foglalt a magát exaktnak nevező *osztrák iskola*, melynek főbb képviselői Menger Károly, Böhm-Bawerk, Wieser, Sax.

Menger szerint a társadalmi gazdaságtanban exakt törvényekkel van dolgunk és a társadalmi gazdaságban exakt tudomány. Csak azt a módszert tekinti exaktnak azaz szigorúan tudományosnak, amely a jelenségeket a valóságtól elvontan vizsgálja.* „Ennek az iránynak célja, melyet a jövőben majd exaktnak nevezünk . . . szigorú törvényeknek, szabályszerűségeknek megállapítása, melyek nemcsak mint kivételt nem tűrök mutatkoznak, hanem . . . épenséggel magukban hordják a kivételnélküliséget.”**

„Oly theoria . . . , mely az emberi önérdek nyilvánulásait, a gazdálkodó ember jószágszükségeinek fedezésére irányuló törekvésében exakt módon megérteni tanítja: az exakt társadalmi gazdaságtan.”*** Menger kifejti, hogy a gazdasági élet jelenségei oly törvények szerint szabályozódnak, amelyek a természet törvényeihez hasonlíthatnak. „Vájjon és mily feltételek mellett gazdasági jószág-e valamely dolog, vájjon és mily feltételek mellett bír az reám nézve értékkel és mily nagy ennek az értéknek mértéke reám nézve, ép úgy mint azok a határok, melyeken belül az árképződés történhetik stb., mindez ép oly független akaratomból, mint a kémia valamely törvénye a gyakorlati vegyész akaratából.”****

A történelmi és realiztikus iskola ellen felhozta, hogy kutatásainak eredményei alakilag tökéletlenek, és hogy a tapaszt-

Voraussetzungen bedingt und bestimmte volkswirtschaftliche Folgen nach sich zu ziehen geeignet sind. Indem aber die volkswirtschaftlichen Erscheinungen in ihrer Manigfaltigkeit, als die wechselnden Wirkungen, wechselnder Ursachen begriffen werden, erweitert sich die Aufgabe dahin, auch für jene Wech sei der Ursachen den gesetzmässigen Verlauf nachzuweisen. Auf diese Weise erhebt sich die Volkswirtschaftslehre zur Wissenschaft von den Gesetzen der Volkswirtschaft.” Grundriss der Volkswirtschaftslehre. Stuttgart, 1863. 7. 1.

* Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Wien 1871. VIII. 1.

** Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften. Wien 1883. 38. 1.

*** U. o. 78. 1.

**** U. o. 266. 1.

tálat csak „empirikus” törvények ismeretéhez vezethet. A bécsi iskola a tényleg létezőnek csupán legegyszerűbb elemeit akarja megállapítani és meg akarja vizsgálni, még pedig izolálva, hogy ezen egyszerű elemekből, miképen alakulnak a bonyolultabb jelenségek. Izoláló eljárásában nagy súlyt helyezett a lélektani kutatásokra, még pedig az egyes emberből indulva ki és annak természetéből magyarázva a gazdasági cselekvéseket. A szűkség érzetet és annak kielégítését tolta előtérbe.

24. A realiztikus és ethikai irányok.

Újabban mindinkább szaporodik azoknak a száma, akik a társadalomgazdasági törvényekkel szemben kételkedő vagy tartózkodóbb álláspontot foglalnak el.

Rümelin, aki a szociális törvények problémájával ismételen is behatóbban foglalkozott, egy 1865-ben kiadott tanulmányában* arra az eredményre jut, hogy szociális törvényekről alig beszélhetünk. Csak a társadalmi gazdaságban nevezheti joggal egynehány alaptételét törvénynek, mert ezek pontosan megfelelnek az erőfogalom követelményeinek, amennyiben állandó alapformák és amennyiben fizikai erők tömeghatását mutatják fel. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy *Rümelin* igen szigorúan határozza meg a törvény fogalmát, értvén alatta az erőknek elementáris állandó, minden egyes esetben megösmérhető működési módjának alapformáját. Egy későbbi munkájában** egyenesen tagadja a társadalomgazdasági törvények létezését és azt állítja, hogy csupán a természeti törvények igazi törvények. Szerinte a kivételnélküliség valamely törvény első és elengedhetetlen követelménye, a társadalmi gazdaságban pedig seholsem találjuk ama szilárd rendet, az ok és okozatnak ama csálhatatlan kapcsolatát, amelyet a törvény első és döntő ismérvének szoktunk tekinteni.***

Conrad is azt hirdeti, hogy az emberi cselekmények nem nyugosznak egyszerű természeti törvényeken, melyek mindenütt ugyanazok, hanem minden nép, minden idő, minden művelődési

* Über den Begriff des sozialen Gesetzes. Reden und Aufsätze. 1875. 1-31. 1.

** Über Gesetze in der Geschichte. Reden und Aufsätze. Neu Folge. 1881. 118-148. 1.

*** Id. h. 137. 1.

fok az emberek más cselekményeit mutatja fel, amelyek ugyanazon gazdasági okok által idéztetnek elő. Ezért az egyes gazdasági jelenségeket, csak a tényleges viszonyok pontos ismerete alapján ítélni meg. Hogy bizonyos gazdasági átalakulások milyen változásokat idéznek majd elő, azt apriorisztikusan és az adott viszonyok figyelembevételével, csak kevés egyszerű esetben mondhatjuk előre. A társadalmi gazdaságtan tanai csak bizonyos kulturális fokra nézve lehetnek mértékadók.* „Tudományunknak nem lehet feladata, hogy általános természettörvényeket kutasson a gazdasági életben, mert ez túlságosan szövevényes, mindenütt a tényezőknek oly nagy száma hat össze, hogy az elszigetelés csak igen ritka esetben lehetséges, másrésztől annak az alapja: az ember szükségleteivel és képességeivel folytonosan oly változásoknak van alávetve, hogy minden kulturális foknak más jelenségeket kell felmutatnia és hogy ugyanazon természetes okoknak, ugyanazon politikai momentumoknak, ugyanazon törvényhozói intézkedéseknek egészen különböző módon kell hatni.”**

Schönberg Gusztáv szerint a társadalmi gazdaság „ügynevezett” törvényei nem abszolút érvényűek, hanem csak bizonyos gazdasági korszakra nézve bírnak érvénnyel s még így is kivételeket tűrnek. A gazdasági törvényben annak a kifejezését látja, hogy a társadalmi közösségben élő emberek gazdasági jelenségeinél bizonyos erők, bizonyos feltevések mellett bizonyos hatásokat iparkodnak előidézni és szabály szerint elő is idéznek.***

Hasonló felfogásnak hódol *Diehl Karoly*, ki azt hirdeti hogy csak a természettudományok rendelkezhetnek törvények felett, nem pedig a társadalmi tudományok****

Szerinte „egyetlen egy gazdasági törvény sem létezik s a nemzetgazdákknak ép az lenne a feladatuk, hogy ilyen törvények feltevésétől óvjanak, ahelyett hogy ilyen törvények létezésének folytonos állításával oly fokú határozottságot akarnának

* L. Grundriss der politischen Oekonomie. Bd. I. 5. Aufl. Jena 1905. 14. 1.

** Id. h. 402. 1.

*** Handbuch der politischen Oekonomie T. K. 2 kiadás. Tübingen, 1895. 20. és 21. 1.

**** Ueber die nationaloekonomischen Lehrbücher. Conrad's Jahrbücher. III. F. 24. Bd. Jena 1902. 97. 1.

tudományunknak adományozni, amellyel természeténél fogva nem bírhat. Nézetem szerint nemcsak szóharcról van itt szó (amint azt Wagner Adolf állítja), hanem a tudományunkkal elérhető megismerések értékének pontos megállapításáról; ezek törvényszerűsége sohasem tarthatnak igényt. Egy törvény nem ismer kivételeket, ahol törvény van, ott bizonyos okok jelenlétéből bizonyossággal kell bizonyos következményekre számíthatni. Ily bizonyosság csak a természetben van, nem pedig a szociális élet területén”.*

Lexis is igen hidegen viselkedik a társadalomgazdasági törvényekkel szemben, amelyek lélektani abstrakcióból és a mindennapi élet megfigyeléséből nyerünk. Nézete szerint ezek a törvények csak azt akarják kifejezni, hogy az emberek többsége a tényleges tapasztalatok szerint miképpen szokott bizonyos adott körülmények között cselekedni, tehát nem állítanak fel normákat, hanem megengedik mindenkinek, hogy nem gazdaságosan is cselekedhessek. A gazdasági versenyben résztvevő minden ember saját, tisztán tudatos motívumjai szerint és nem természettörvényszerű szükségszerűség nyomása alatt cselekszik. Emellett figyelembe veendő, hogy a gazdasági processzusok lefolyása nem olyan egyszerű, mint azt képzelni szokták, mert a tényleges viszonyok gyakran igen bonyolultak és így nem ritkán a tényleges tapasztalat által nyújtott kép egészen elüt attól, aminőt a „törvény” szerint várunk. Az ú. n. történelmi törvények csak elvont formulációi bizonyos, legáltalánosabb vonásaikban felfogott történelmi fejlődéseknek. Ami valóban történik, az egyéni, főleg jelentékeny egyéniségek befolyása alatt. Oly absztrakt tételek, melyekből az egyéni a fejlődésből ki van küszöbölve, csak korlátolt jelentőséggel bírnak és nem nyújthatnak megbízható alapot a dolgok jövőbeni lefolyásának előrelátására.

Cohn Gusztáv a társadalomgazdasági törvényeket nem tekinti a szükségszerűség törvényeinek, hanem pusztán a valószínűség törvényeinek (*Gesetze der Wahrscheinlichkeit*), azaz feltesszük, hogy az emberek ilyen vagy olyan viszonyok között *valószínűleg* így vagy *úgy* fognak cselekedni, de *vájjon valóban*

* Id. h. 95. 1.

** L. Gesetz-Handwörterbuch der Staatswissenschaften. III. 849. 1.

így cselekednek-e majd, ez olyan kérdés, melyre feltétlen bizonyossággal sohasem válaszolhatunk.*

Neumann Fr. J. szembeállítva a gazdasági törvényeket a természeti törvényekkel, azt találja, hogy vannak közöttük analógiák, de vannak nagy különbségek is.

1. A természettörvényekben szabályszerűen ható okok mint állandó, tipikus jelleggel bíró erők, bizonyos terjedelemben megmérhetők. Ennek következtében a természettörvényeként megjelölt tendenciák maguk is megmérhető jelenségek. Ezzel szemben a gazdasági törvényeknél megmérhető jelenségről szó sem lehet, mert az ezeknek alapját képező és bizonyos szabályossággal ható ok – az önérdék – nem állandó, szilárd, hanem egyénenként, a kulturális állapotok szerint, a nemzetségek, hivatások, osztályok stb. szerint végtelenül változatosan alakul. Ép azért a hatásoknak, azaz a gazdasági törvényeknek egészen másoknak kell lenniök, miért is igen óvatosan kell fogadnunk az ár-, munkabér- stb. törvényeknek úgynevezett matematikai kezelését.

2. A természettörvények az emberi behatás alól s ezzel az állami vezetés és szabályozás alól magukat kivonják, de ez nem áll a gazdasági törvényeknél, mert ezeknél az alapul fekvő okok az akarat körébe tartoznak, erre pedig az államnak és közgeinek befolyásuk lehet.

3. Míg a természettörvények elemi okokból keletkeznek, addig a gazdasági törvények a magánérdek működése mellett sok egyéb feltevések bekövetkezésétől függnék.**

A gazdasági törvényeknél inkább csak hajlamról, beszélhetünk, bizonyos szabályszerűségek fellépésére. Itt csak *tendenciák*, csak irányok vannak, amelyekben az illető események fejlődni szoktak. Különbén a természettörvények is tulajdonképpen csak az *irányt* jelölik meg, amelyben a vonatkozó események lefolynak, az eredményt mondják meg, amely bekövetkezne, ha ez vagy az az akadály nem létezne, amelynek befolyását ki nem küszöbölhetjük.

Egészen hasonlóan fogja fel Marshall a gazdasági törvé-

Über die Nationalökonomie und ihre Stellung im Kreise der Wissenschaften. Berlin, 1869.

** Handbuch der politischen Ökonomie. I. k. 2. kiadás. Tübingen 1885. 150, 151. l.

nyék természetét. Gazdasági törvény szerinte az olyan állítás, mely kijelentést tartalmaz, az emberi cselekvés *tendenciájáról*, meghatározott körülmények között, még pedig oly cselekményekre vonatkozólag, melyeknél a főleg kérdésbe jövő motívumok ereje pénzárral mérhető.* A szociális törvények kevésbé exaktak, mint a gazdasági törvények, mert az előbbieknél a motívumoknak pénzzel való becslése kevésbé lehetséges. Ha nincsenek is oly gazdasági törvények, mint amilyenek a fizikában a nehézség törvénye vagy az erő megtartásának törvénye, mégis van sok olyan törvény, mely megfelel azon természet-tudományok másodlagos törvényeinek, amelyek abban hasonlítanak a gazdaságtanhoz, hogy sok heterogén és határozatlan ok összetett hatásával foglalkoznak. Pl. a biológia törvényei, ép úgy, mint a gazdaságtan törvényei igen különbözők határozottságuk, pontosságuk és alkalmazhatóságuk tekintetében. A gazdasági törvények a viszonyoknak csupán korlátolt körére alkalmazhatók, amelyek bizonyos helyre és bizonyos időre vonatkozólag együttesen fennállhatnak, de gyorsan el is tűnnek. Ha eltűntek, a törvénynek már nincs többé gyakorlati jelentősége.**

Marshall igen takarékoskodik a társadalomgazdasági törvények felállításával. Igen ritkán beszél törvényszerűségről és a hol mégis használja a törvény kifejezését, rendkívül óvatos midőn pl. a csökkenő hozadék törvényéről szól, hozzáteszi „vagy a csökkenő hozadékra való *tendencia* tényállása”. S mily szerény a törvény formulázásánál! A csökkenő hozadék törvénye nála pl. így hangzik: „a földművelésben az alkalmazott tőke és munka szaporításával *általában* a termékmennyiségnek arányon alóli szaporítását érzük el, *hacsak* nem történik egyidejűleg a mezőgazdaság technikai javítása”.

Egy másik angol tudós *Cairnes* is azon nézetnek hódol, hogy a gazdasági törvények csak irányzatokat (tendency) jeleznek, de azért becsők kellőleg felhasználva így is szembetűnő. A gazdasági törvények abban különböznek a természettörvényektől, hogy nem mérhetők matematikailag, mint az előbbieiek.***

* Id. m. 88. és 94. 1.

** Id. m. 90. 1.

*** The character and logical method of political economy. London. 1875.

Mangoldt is hangsúlyozta, hogy a társadalomgazdasági törvényeknél csak főleg *tendenciákról* lehet szó.*

Láng Lajos is azon tudósok közé tartozik, akik a közgazdasági törvényekben csak tendenciákat látnak: „a közgazdaság törvényei, épúgy a deduktív természettudományok tanai nem azt mondják, mi *lesz*, hanem azt, mi *lenne*, ha csak bizonyos befolyások működnének. S ha ez vád a közgazdaság ellen, úgy vád egyszersmind mindazon természettudományok ellen, melyek a dedukció magaslatára emelkedtek. A mechanika pl. nem veszi számba a frikciót, az asztronómia egyik s másik égitest vonzását. Tantételeik tehát szintén csak zavaró körülmények híjában felelnek meg a valóságnak. De azért nagy tévedés volna kimondani, hogy törvényeik nem általánosak, hogy olyanok, melyek kivételeket szenvednek. Ellenkezőleg, minden törvény általános, különben nem méltó e névre, csak hogy minden egyes tünetény nem egy, hanem több, sőt számtalan törvény közrehatásával keletkezik, melyek egymást gyakran ellensúlyozzák, vagy éppen megsemmisítik.”**

Henry George az ösmert amerikai szocialista is csupán *tendenciákat* lát a társadalomgazdaságtan törvényeiben. Midőn a válságok hatását a javak megoszlására fejtegeti az ő színes irányával következőkép jellemzi a gazdasági törvények természetét:

„A társadalmi gazdaságtan csak általános tendenciákkal foglalkozhatik és csak ilyenekkel kell foglalkoznia. A levezetett erők oly különfélék, a hatás és ellenhatás oly különböző, hogy a jelenség pontos jellege előre meg nem határozható. Tudjuk azt, hogy a fatörzs a ledöntés után le fog esni; hogy mely irányban, ezt meghatározzák majd a törzs hajlása, az ágak kiterjedése, a fejszecsapások erőssége, a szél iránya és ereje. Még a madár az ágon vagy egy felriasztott ágról-ágra ugró mokus befolyással lehet erre. Tudjuk, hogy valamely sértés az ember kebelében felébreszti a bosszú érzését, de annak a meghatározására, hogy mily messzire és mely irányban fog az nyilatkozni, oly szinthezisre lenne szükségünk, amelynek össze kellene szer-

* „Für die theoretische Formulierung empfiehlt es sich . . . statt von bestimmten Folgen bestimmter Vorgänge nur von der Tendenz lerterer, gewisse Wirkungen hervorzubringen, zu sprechen.” Grundriss der Volkswirtschaftslehre Stuttgart, 1863. 8. 1.

** A közgazdaság elmélete. Budapest 1882. 11. 1.

kesztenie az egész embert minden környezetével együtt, a múltban és a jelenben.”*

Különben *Marx* is egy helyen tendenciának jellemzi a törvény lényegét, midőn a kapitalisztikus termelés törvényéről azt mondja, hogy az „egy vasszükségességgel ható és érvényesülő tendencia”**. **

*Wagner Adolf**** hangsúlyozza, hogy szigorúan szem előtt kell tartani a társadalomgazdasági és természeti törvények közötti különbséget, mely az okozási rendszernek belső elvi különféleségein nyugszik. A természettörvényeknél szilárd, mindig így és így ható okokról van szó, tehát szilárd, mindig egyforma hatásokról is. A gazdasági és az összes társadalmi törvényeknél az okok a lélektani motivációban rejlenek, melyek egyénileg mutatnak ugyan bizonyos szilárd egyformaságokat, de az egyes motívumokban különféleségek és változások is tapasztalhatók, úgy a kombinációkban, mint az erőfokokban, minek folytán a hatásokban sincs szilárd, egészen hasonszerű alakulás, igazi „exakt” gazdasági kauzális törvények a valóságban nem léteznek, mert a motiváció nem szilárd „természeterő”, mely minden egyes esetben változhatatlanul és egyformán hat. Csak az exakt dedukció szigorú feltételezése mellett, tehát csak hypothetikusán lehet „exakt kauzális gazdasági törvények”-ről beszélni.****

A valóság a hasonlóságoknak csak többé-kevésbé nagy közeledéseit mutatja a hypothetikus, exakt dedukció útján nyert törvényekhez. A gazdasági kausális „törvényekétől való eltéréseket az igazi jelenségek alakulásában a feltételezett egoisztikus motivációtól elütő pszíhikai rugók működésére kell visszavezetni. Ezeknek a „törvényekének mégis van elméleti sőt gyakorlati értékük.

Látjuk tehát, mily nagy megszorításokkal és fentartások-

L. Fortschritt und Armuth. Leipzig, Reclam. 293. 1.

** Das Kapital. I. k. 5.1.

*** Theoretische Socialökonomik. 1. Abteilung. Leipzig 1907. 25 27.

**** „Wirtschaftliche Kausalgesetze lassen sich definieren als Gleichförmigkeiten der wirtschaftlichen Vorgänge (Erscheinungen), bezw. ihrer Wiederkehr, welche sich unter den gegebenen bezw. unter den angenommenen Voraussetzungen der exakten Deduktion aus dem Wirken des ersten wirtschaftlichen Leitmotivs (Egoismus, Eigennutz, Streben nach dem höchstmöglichen wirtschaftl. Vorteil) ergeben.” Id. h. 26. 1.

kai alkalmazza Wagner a gazdasági törvények kifejezését és azt mindig csak *idézőjelek között*.

Még tartózkodóbb *Dietzel Henrik*, aki szerint a gazdasági theoria nem tudománya az „általánosnak” vagy „tipikusnak”, mint azt Wagner Adolf állítja. Mindenekelőtt azt kellene bebizonyítani, hogy a gazdasági jelenségek koexistenciájában és egymásra következésében tipikus szabályszerűség és „törvényesség” létezne. Ezt azonban Dietzel nézete szerint nem lehet bebizonyítani, mert ha a gazdasági szükséglet: a gazdasági szociális jelenségek fizikai oka, annyiban állandó is, hogy az embernek enni, inni, lakni kell, ennek az erőnek hatásmódja in concreto, helyileg és időbelileg egészen különböző. Az bizonyos, hogy a németek, angolok stb. gazdasági életében napjainkban tapasztalható bizonyos szabályosság, törvényszerűség. Ameddig a szociális légkör és a „homme moyen” olyan marad, amilyen ma, beszélhetünk a jelenkor kultúrállamaiban „tipikus” és „általános” gazdasági jelenségekről. A középkor embere és szociális légköre lényegesen más volt, mint manapság és a jövő ember és a jövőendő milieu ismét más lesz. „A gazdasági theoria nem az általánosságnak és tipikusnak tudománya, hanem a gazdasági motívumnak, mint az emberi cselekvés fizikai kauzális momentumai egyik specifikus hatásmódjának tudománya. Kauzális formái csak annyit mondanak, hogy *ha* a gazdasági motívum él a cselekvő egyénekben, akkor $A-A_1$, $B-B_1$ következik, de tartózkodik attól, hogy arra nézve nyilatkozzék vajjon in concreto működik-e „szabályszerűen” a gazdasági motívum; nem állít „törvényszerűségeket.” Dietzel azért a gazdasági theoria eredményeit sohasem nevezi „törvények”-nek, hanem csak tan-tételeknek.*

Földes a gazdasági élet törvényeinek felfedezésében és fejtegetésében látja a tudomány legmagasabb és kétségtelenül elérhető célját. A törvényekben azonban nem lát szigorú természeti törvényeket, hanem a jelenségek okozati összefüggésének felderítését különösen azon irányban, hogy minden jelenség visszavezethető legyen az azt előidéző jelenségekre. Szerinte „a gazdasági életben működő erők az emberre nézve sokkal könnyebben megérthetők, mint a természeti erő, melynek lényegét előttünk mindig titok fogja fedni. Ellenben a gazdasági

* Theoretische Socialökonomik. T. Bd. Leipzig 1895. 75-76. 1.

erők saját lényükből származnak, annak egy részét teszik. A jelenségeknek bonyolultsága csak a magángazdaságban mutatkozik. A társadalmi gazdaságnak, a nagy tömegek gazdasági életének irányát néhány általánosan működő ok határozza meg. A gazdasági törvények értéke nem csekélyebb a természeti törvényekénél. Mindkettő érvényesítése mindig föltevésen alapszik, hogy t. i. azon feltételek beállanak, melyekkel bizonyos erők működése jár. „A természettörvénnyel szemben kevésbé szoktunk bizalmatlankodni, de ha valamely gazdasági törvényben a hypothetikus törvénytől eltérést tapasztalunk, ezt a törvény hiányosságának tulajdonítjuk, holott csak azok a föltételek elmaradtak, melyek között működésbe lép”.*

Földes nem hiszi tehát, hogy a gazdasági törvények valóságos természeti törvények, de azért mégis megemlíti, hogy a gazdasági életben ismétlődik egynehány természettörvény. Ilyen szerinte az erőmegtartás törvénye (az erő el nem enyészik), mely a gazdaság fölvenél, a gazdasági princípiumnál is érvényesül. „A gazdaság törekvése az erő föntartása, mely egyszerűs mind sok foglalkozási ágnek föladata. De amellet minden termelés is első sorban erőmegtartás. Ha a gazdasági elv nem egyéb, mint az erőmegtartási törvény módosítása, úgy ez nem az egyedüli természeti törvény, mely tudományunkban föllelhető. Itt van továbbá még két érdekes jelenség: Ismeretes, hogy a természet minden országában két tendencia uralkodik: 1. minden egyes akarja magát föntartani, 2. mindegyik akarja magát a többiek kárára szaporítani. Ezen föntartási és szaporítási törekvés az egész gazdaságban ismétlődik és rendes orgánumát találja a biztosításban egyrészt, az amortizációban és a reprodukcióban másrészt. A természettudomány egyik nagyszerű jelensége az erők átváltozása. Mennyiben szerepel ez a gazdaságban, azt mutatja a csere, mely nem egyéb, mint az erők átváltozásának analogonja. A társadalmi gazdaság egyik sajátja tudniillik az, hogy minden jószág a termelőnél más jószág végett állítatik elő, amelyért csere útján értékesítendő. Ezen átváltozás már a jószág fiziognómiájában talál kifejezést, amennyiben másképp meg sem becsülhetjük, ha csak más jószágban nem akarjuk kifejezni; így mondjuk tehát, hogy a kabát annyi ezüstöt, a kalap annyi cipőt, a búza annyi cukrot ér stb. A javaknak ez az átala-

* A társadalmi gazdaságtan elemei. Budapest 1893. 62. 63. 1.

kulása természetükben rejlik és minden időben, minden percben a gazdasági világ minden pontján működik”*.

Hogy ezeknek az analógiáknak – mert ezek nem többek mint analógiák – nem kell nagyobb jelentőséget tulajdonítanunk, ezt maga Földes is hangsúlyozta.**

Sombart Werner kifejti, hogy nem érhetjük be az ú. n. empirikus törvényszerűség felkutatásával, a jelenségek szabályszerű ismétlődésének pusztá megállapításával, anélkül, hogy megösmernők az őket okozó okokat. Ilyen „soidisant” törvények a „statistikai”, „matematikai” az „identikus” „törvények”, mert azok csak formulaszerűleg fejeznek ki bizonyos számarányt. A társadalmi tudományban a szigorú Kant-féle értelemben vett (természet-) és az általánosság és szükségszerűség rekvizitumaival bíró törvényszerűség felkutatásáról le kell mondanunk, mert nem bírunk objektummal, melyre ezt a szigorú törvényszerűséget alkalmazhatnók. Míg a természettudományi szemlélet lényeges vonása, hogy a jelenségeket egymáshoz való viszonyukban állandóknak képzeljük, addig a társadalmi tudománynak azzal az elemi ténnyel kell számolni, hogy minden pillanatban új jelenségekkel áll szemben, ami az egyes tüneményeknek a szociális együttélés külső szabályozásának szüntelen változásából folyó feltételezettségének következménye. Nekünk tehát egy kompromisszummal kell beérnünk, amely egy korlátolt érvényességű specifikus társadalmi törvényszerűség felállításában jut kifejezésre. *Sombart* azt is hangsúlyozza, hogy a szociális történet utolsó okait sohasem szabad másban keresnünk, mint élő emberek motívációjában.***

* Id. h. 61. 1.

** Id. h. 52. 1.

*** *Der moderne Kapitalismus*. I. Bd. Leipzig 1902. XVII. és XVIII.!

V. FEJEZET.

25. A társadalomgazdasági törvények és a módszerek kérdése.

A társadalomgazdaságtani törvények problémája szorosan összefügg a módszertan kérdésével s így evvel is foglalkoznunk kell.

A fejezet címében már jeleztük álláspontunkat: nem a módszer, hanem a módszerek kérdését kell megvizsgálunk.

A logikai kézikönyvek tanítása szerint a tudományos igazságok kutatásánál, az ok és okozat közötti összefüggés felderítésénél két úton haladhatunk, két irányt követhetünk, kétféle szellemi műveletet végezhetünk: vagy a dedukció vagy az indukció módszerét alkalmazhatjuk. Míg az indukció az ösmertes tényekből, adatokból indul ki és azok alapján keresi azt az általános tételt, mely az egyes esetek magyarázatát adja, addig a dedukció már ösmert általános tételekből, elvekből indul ki és ezekből következtet a különöstre.

Ha valahol, úgy bizonyára a módszertan kérdésénél óvakodnunk kell az egyoldalúságtól. Úgy az indukció, mint a dedukció egyaránt igazságokra és tévedésekre vezethet. Az indukciónál okozatokból következtetünk az okra, mi nem ritkán kudarcra vezethet, mert ugyanazon okozatnak többféle oka lehet. Az indukció annál nehezebb, mennél szövevényesebb valamely jelenség. A dedukciónál tévedések származhatnak abból, hogy egyetlen okból következtetünk, holott az okozat különböző okok közös eredménye lehet.

A dedukciónál tévedések forrása lehet továbbá az, hogy oly tételek, melyekből következtetéseket vonunk le, általánosaknak tekintünk, pedig nem azok.

Minden dedukció tulajdonképpen indución épül fel. Csakis a tapasztalás útján szerezhetünk ismereteket. Ezeket az ismére-

tekét azután általános formába szokás önteni és belőlük következtetéseket levonni, dedukálni. Az általános szabályból levezetett tételeket a tapasztalat próbakövére tesszük. Tisztán deduktíve és tisztán induktíve igazságot nem találhatunk. Minden gondolkodási processzusnál kiegészíti egymást és összefonódik az indukció és a dedukció.* Minden tudomány egyaránt reászorul az indukcióra és a dedukcióra, még a természettudomány is melyről azt állították, hogy par excellence az induktív eljárásnak köszöni haladását, rendkívül gyakran folyamodott a deduktív módszerhez.

Ma már mindinkább belátják, hogy az induktív és deduktív módszert össze kell kötni egymással és hogy a módszertani monizmus – utópia.**

Mind többen hirdetik, hogy a methodológia körüli harc főleg félreértésekre vezethető vissza és hogy az ellentéteket dedukció s indukció között mesterségesen kihegyezték. Kétségtelen, hogy a módszertani kérdésben közeledtek egymáshoz az ellenfelek.

Semmi esetre nem oly fontos a módszertan kérdése, mint azt némelyek hitték.***

* Hasbach alapos tanulmányok alapján a következő eredményre jut: „Das induktive Verfahren schliesst auch die Verwendung des deduktiven Verfahrens zur Auffindung der Prinzipien nicht nur nicht aus, sondern es erfordert sie geradezu.” L. Untersuchungen über Adam Smith. 1900. 399. 1.

** Eredeti módon fejtegeti Oettingen a két módszer összekapcsolásának szükségét; „Allüberall werden sich Induktion und Deduktion die Hand reichen müssen, auf dem Boden des täglichen praktischen Lebens, wie der Wissenschaft. Sie gehören zusammen wie Weib und Mann, wenn es gilt den ganzen Menschen zur

Darstellung zu bringen. Das Weib nach vorgefassten Ideen und in oft richtigem Taktgefühl urtheilend, ist einseitig deduktiv begabt. Der Mann, die auf Beobachtung ruhenden Erfahrungen abwägend und den mühsamen, aber sicheren Weg der Einzeluntersuchung verfolgend, neigt zu induktiver Begründungsform. Aber die weiblich-idealisierende Art, mit rascher Kombinationsgabe den Nagel auf den Kopf zu treffen, würde den vorgefassten Glauben an die Wahrheit zur Gefühlstäuschung, zum Wahne ausarten lassen. L. nd die männlich-realistische Art, Schritt vor Schritt die Einzeltatsachen der Prüfung zu unterziehen, käme nie zu einheitlicher Überzeugungskraft, wenn nicht die Alles verbindende Idee ihn beseelte. Kant nannte die Welt, den ganzen Verlauf des Geschehens „ein System der Erfahrung”. Nur aus der intimen, gleichsam ehelichen Verbindung von äusserer und innerer Erfahrung wird die wahre, acht menschliche Erkenntnis geboren.” Die Moralstatistik. 2. Aufl. Erlangen 1874. 3. 1.

*** *Hasbach* dogmatörténeti tanulmányai alapján arra az eredményre jut, hogy a dedukció és az indukció nem alapelvei a kutatásnak s hogy a

26. A társadalmi tudományokban, különösen a társadalmi gazdaságtanban is heves viták folytak éveket, évtizedekig arról a kérdésről, vajjon deduktív vagy induktív úton keresendők-e a társadalom és társadalomgazdaság törvényei?

Ha a társadalomgazdaságtan főbb képviselőinek nyilatkozatait közelebbről vizsgáljuk, azt látjuk, hogy főleg a deduktív irányok követői azok, akik a gazdasági törvényekben valóságos természettörvényeket látnak. Ezek tantételeiket mint igazi természettörvényeket formulázzák, mint amelyek mindig és mindenütt egyformán, kivétel nélkül érvényesek. A gazdasági élet erőit a természet erőivel mérik össze, a társadalomgazdaságtanban a természettudományok egy ágát látják, egyenrangúnak tekintik a fizikával vagy a kémiával. Némelyek szerényebben megelégszenek avval, hogy hasonlatosságot látnak fenforogni a természet és társadalom törvényei között. Az írók egy része a társadalomgazdasági törvények végső okát az isteni gondviselésben látta, amely jóságosan gondoskodott arról, hogy összhang uralkodjék a gazdasági világ látszólagos kaotikus tömegében.

Azok, kik a társadalomgazdasági törvények létezését leginkább hangoztatják, csaknem kivétel nélkül a *deduktív módszer* hívei, a túlnyomólag spekulatív, az abstraháló és izoláló eljárás barátai.

Ezek egy cselekvési rugó működését tételezik fel, vagy úgy okoskodnak, mintha csak egy cselekvési rugó működne az emberek gazdasági tevékenységében. Ez a motívum: *az önérték*. Deduktíve vezetik le tételeiket, abban a feltevésben, hogy minden ember természeténél fogva arra törekszik, hogy magát fentartsa, hogy helyzetén javítson, hogy minden ember saját érdekére gondol, mikor gazdaságilag cselekszik, hogy minden emberben egyformán erősen lüktet a szerzési vágy, minden ember egyformán vágyakozik a gazdagság után, minden

tudományos iskolák osztályozása nem történhetik aszerint, hogy az indukciót vagy a dedukciót részesítik-e előnyben. L. Mit welcher Methode wurden die Gesetze der theoretischen Nationalökonomie gewonnen? Conrad's Jahrbücher. 3. F. XXVII. k. Jena, 1904.

Biermann is nyomatékosan fejtegeti, hogy nem a methodológia a legfőbb elvi kérdés, hanem az, vajjon a társadalmi tudomány a természettudomány egy faja-e. vagy külön sui generis tudomány-e? L. Sozialwissenschaft, Geschichte und Naturwissenschaft, Conrad's Jahrbücher, 3. F. XXVIII. k. 592 és köv. 1.

ember egyformán azon van, hogy a legkisebb erő kifejtéssel a legnagyobb eredményt érje el.

Mindezek tehát *izolálva* járnak el, midőn azt vizsgálják, hogy mily hatások állanak be, ha feltételezzük, hogy valamely kauzális momentum bizonyos meghatározott körülmények közt egyedül működne. Ennél a módszernél *abstrahálnak* a tényleges viszonyoktól, hol rendszerint több vagy sok kauzális momentum működik közre bizonyos hatás előidézésénél. A tantételek, melyeket ezzel az izoláló-abstrakt módszerrel nyernek, hypothetikus jelleggel bírnak. A valóságban talán sohasem mennek így végbe az események, mint ahogy ez a *theoria* légtüres térben történik.

27. Sokan teljesen abstraháltak az ember igazi természetétől és egy *gazdasági embert* konstruáltak mesterségesen, egy gazdasági embert, ki minden időben és minden vidéken egyformán cselekszik. A relativitásra, a történeti fejlődésre, a környezet befolyására, az ethikai momentumok kisebb-nagyobb szerepére nem voltak figyelemmel. Örökkévalóknak, változhatatlanoknak, az emberi akarattól teljesen függetleneknek tekintik a társadalomgazdaság törvényeit. Teljesen elhanyagolták az életet, a maga nagy változatosságával és bonyolultságával, teljesen eltekintettek az igazi embertől, a húsból-vérből álló *erkölcsi* lénytől, ki számtalan köteléssel van összefűzve a családjával, a hivatáskörével, a községgel, pártjával, a nemzetével, a felekezettel, az egész emberiségével. Nem csekély hibájuk, hogy mellőzik, vagy kicsinyelik az ember fejlődési képességét.

Izolálva járnak el, nem vizsgálják a gazdasági életet a maga egészében, hanem csak az egyik vagy másik gazdasági tényezőre vannak figyelemmel, a többivel pedig nem törődnek, illetve feltételezik, hogy a többiek nem működnek.

Az önérdek kizárólagos működése, a gazdasági ember fogalma, a gazdasági princípium érvényessége: ezen a három oszlopon nyugszik a legtöbb társadalomgazdasági törvény. Ha közelebről vizsgáljuk ezeket a törvényeket, úgy találjuk, hogy alapjuk tulajdonképpen egy és ugyanaz. Az önérdek kizárólagos működésének feltételezése, a gazdasági ember konstrukciója, a gazdasági princípium érvényességének hirdetése csak stílus különbségek. Lényegileg a gazdasági ember fogalma = azzal az emberrel, kiről feltételezik, hogy kizárólag az önérdek által

vezérelteti magát és = azzal az emberrel, kinek cselekvésében állandóan a gazdasági princípium érvényesül.

Van-e ilyen „gazdasági ember”, szabad-e ilyen „alak”-kal operálni?

A társadalomgazdaságtani természettörvények konstruálásánál az emberi természet állandóságát tételezik fel. Abból indulnak ki, hogy minden gazdálkodó emberben kizárólagosan és egyforma erősen érvényesül az önérdék, egyformán törekszik vagyoni után.

A XVIII. században igen erősen el volt terjedve az a tan, hogy az emberi cselekvés egyedüli rugója: az önérdék. Összehasonlították, egyenrangúnak tekintették a természetörökkel, melyek az öntudatlan természetben uralkodnak. A klasszikus iskola különösen előtérbe tolta az önérdék motívumát, mely Smith Ádám utódainál a meggazdagodás vágyává vedlett át.

Hogy az önérdék az ember gazdasági cselekvésében igen hatalmas rugó, ezt senki sem tagadhatja. Az ember természeténél fogva nem nélkülözheti a különböző javakat. Anyagi szükségleteinek kielégíthetése végett anyagi javakra törekednie kell. Minthogy a javak bizonyos mennyiségének birtoka a függetlenség és a biztonság érzetét erősen táplálja és minthogy hatalmat kölcsönöz az embernek azon embertársai felett, akik kevesebb javakkal bírnak, az emberek arra sarkaltatnak, hogy a javak készletét felhalmozzák, vagyont gyűjtsenek. Kétségtelen, hogy az önérdék vagy amint Bastiat nevezi: a személyes érdek (l'intérêt personnel), ép úgy, mint a vagyoni utáni vágy (desire of wealth) az ember szervezetének folyamányát képező hatalmas cselekvési rugó. Csak az képezheti kérdését tárgyát, vajjon helyes eredményre jutunk-e, ha feltételezzük, hogy az embert cselekvésében, gazdasági cselekvésében csupán és kizárólag ez az egy rugó vezérli?

A deduktív iskolák, különösen az orthodox nemzetgazdák a *gazdasági ember* (homo oeconomicus) fogalmával operáltak. Feltételezték, hogy ez a gazdasági ember minden korban és minden országban egyenlő, feltételezték, hogy mindig és mindenütt csak saját érdeke által vezérelteti magát, csak a gazdasági princípium elvét követi. Okoskodásaik kiindulási pontja az volt, hogy ez a homo oeconomicus mindig egyforma volt és egyforma lesz. Ez a képzelte alak – vagy jobban mondva élő

számológép* – nem tartozik semmiféle nemzethez, nem tartozik semmiféle korszakhoz. Csak egy ösztön hajtja: saját létének és a faj fentartásának ősi ösztöne. A deduktív iskolák rendszereiben a gazdasági ember, vagy amint egy angol író elnevezte „a pénzt kereső állat” univerzális kozmopolitikus és örökéletű lény.

Azok az írók, kik törvényeikben és azok levezetésében a gazdasági embert szerepeltetik, túlteszik magukat azokon a nagy különbségeken, melyek a népek között vannak s amely tulajdonságok faji sajátságokra, földrajzi és éghajlati viszonyokra vezethetők vissza; nincsenek figyelemmel arra, hogy a különböző népek szokásai, erkölcsi és kultúrája nagyon elütő; elhanyagolják azt, hogy az önérdek nem egy mindig ugyanazon erővel ható motívum, hanem az idők folyamán módosulhat és tényleg módosul. A gazdálkodó embert konstans nagyságnak tekintették, amelynek motívumjai nem változnak. Már pedig ha az emberi cselekvés motívumjait közelebről megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy vannak ugyan bennük általános emberi vonások, de vannak árnyalatok, melyek korszakonként, helyileg vagy egyénileg változnak.

A gazdasági ember a statisztikusok átlag-emberével közeli rokonságban van. A nemzetgazdák homo economusa ép olyan szörnyszülött, ép olyan torzalak, mint Quetelet homo mediusa.

28. A klasszikus iskola főképviselői és epigonjai alapelve a gazdasági princípium. Ez az alapelv fiziológiai gyökérszálakkal bír, mert arra vezethető vissza, hogy az ember mindig a kellemes érzéseket keresi, a kellemetlen érzéseket pedig kerülni igyekszik. Ennek folytán az ember lehető kevés megerőltetéssel, a fáradság minimumával, a lehető legnagyobb kielégítést, az élvezet maximumát keresi.

A gazdasági princípium nem más, mint a legkisebb erő-kifejtés elvének egy formája. A természeti, vagy szellemi életben minden változás a lehető legkisebb erő-kifejtéssel megy végbe. A törekvés az: a lehető legnagyobb eredményt, a lehető legkisebb erő-kifejtéssel elérni.

A gazdasági princípiumot a deduktív iskolák hívei következőképen formulázták: az embereket gazdasági tevékenység-

* *Földes* „monstrum”-nak nevezi. „Das blos dem Motiv des Gütererwerbs huldigende Individuum ist ein Monstrum, und wenn es möglich wäre dass eine ganze Gesellschaft, ein ganzes Volk aus solchen Monstren bestände, dass wäre ein für die menschliche Kultur höchst gefährliches Phänomen”. Id. h. 42. 1.

gükben az a cél vezérli, hogy mennél kisebb áldozattal, mennél kevesebb vagyoni kiadással, mennél csekélyebb munkával, mennél jobban fedezhessék szükségleteiket és rajta vannak, hogy a hozott áldozat lehetőleg csekélyebb legyen, mint az annak fejében elért eredmény értéke.

Az izoláló módszer alkalmazásánál feltételezik, hogy a gazdálkodó egyének cselekvésüknél csak egy fizikai erőtől, egy szükségérzettől vannak uralva és a „legkisebb eszköz” principiuma szerint cselekesznek.

A gazdasági principiumot a társadalom gazdaságban nehézkedési törvényének nevezték.*

Ez az elv módszertani szempontból és speciális kérdésünk szempontjából is nagyobb fontossággal bír. A társadalom gazdaságtan legtöbb törvénye azon a feltevésen nyugszik, hogy a gazdaságosság elve zavartalanul, állandóan érvényesül.

29. A tapasztalat azt mutatja, hogy vannak ugyan általános emberi motívumok; pszichikai, fiziológiai és természeti tényezők, melyek hatalmasan iparkodnak érvényesülni, de azt is tapasztalhatjuk, hogy ezek a motívumok nem egyeduralkodók és hogy erejük korszakonként, helyenként, egyénenként változnak van alávetve, azaz nem konstans nagyságok.

A klasszikus iskola, ha nem is mellőzte teljesen, amint azt némelyek túlozva állítják, nem vette *kellően* figyelembe az erkölcsi érzületek megizmosodásának lehetőségét, nem méltányolta *eléggé* a környezetnek befolyását az emberek cselekvésére. Amint *Bagehot* kifejtette** az orthodox társadalmi gazdaságtan bizonyos alapvető feltevéseken nyugszik, amelyek nem hogy a valóságban általános érvényességgel bírnának, hanem csak szűk

* *Senior* mondja: That every man desires to obtain additional wealth, with a little sacrifice as possible, is in Political Economy, what gravitation in Physics.” *Dietzel* erre vonatkozólag a következőket írja: „Die Kausalmomente, welche das konkrete sociale Sein gestalten, sind die Handlungen der Menschen. Die Handlungen aber wieder sind kausal bedingt durch die Willensregungen; diese schlieslich durch die *Bedürfnisse* der wollenden Subjecte; letztere bilden die eigentlichen causae moventes. Die *Bedürfnisse*, die Motive der concreten Individuen sind durchaus verschiedene und ewig wechselnde und damit ebenso ihre Handlungen. Constant ist nur Eins: das Streben, den Zweck jeder Handlung – Bedürfnisbefriedigung – zu erreichen, nach dem Princip des kleinsten Mittels.” *Theor. Socialökonomik*. Bd. I. Leipzig. 1895. 18. 1.

** *Economic Studies*. London 1880.

időbeli és helyi korlátok között állanak meg. Ahelyett, hogy az összes társadalmi viszonyokra lenne alkalmazható, csak azokra nézve válik be, amelyekben a forgalom igen fejlett és amelyekben a fejlődés olyan vagy hasonló alakot öltött, mint amilyeneket a forgalom Angliában felmutathat. „Ez az üzlet tudománya, az üzletet úgy értelmezve, mint ahogy az nagy kalmárközületekben be van rendezve: annak a nagyszerű forgalomnak elemzése, amely által Anglia meggazdagodott. Nem magyarázta meg a régi idők gazdasági életét, vagy korunk más közületeinek gazdaságát. Valóságban csak valami „gyorsszámító”, mely lehetővé teszi nekünk, hogy nagyjában kiszámíthassuk, mi történik bizonyos adott viszonyok között a *világpiac*on vagy az *értéktőzsdén*?” Vagy amint Marshall mondja, a klasszikus nemzetgazdák a korukbeli angol kereskedők átlagos természetével számoltak és nem vették figyelembe, hogy más népek elfogása, erkölcsé ettől elüt. „Elméleteiket azzal a hallgatólagos feltételezéssel dolgozták ki, hogy a világ csupa citymenből áll . . . így mindig sokkal nagyobb mechanikai és szabályszerű hatékonyságot tulajdonítottak a kereslet és kínálat erőinek, mint a minővel az életben valóban bírnak és a nyereséget, valamint a béreket illetőleg oly törvényeket állítottak fel, amelyek még a korukbeli Angliára nézve sem állhattak meg.”*

A társadalomgazdaságtani természettörvényeket, melyeket a tizenkilencedik század első két harmadában tucatszámra „felfedeztek”, egytől-egyig absztrakt úton, az izoláló eljárás segítségével nyerték és azok sohasem egyeztek meg a való élet jelenségeivel és nem is képesek a való életet kielégítően megmagyarázni.**

A társadalomgazdaságtan ú. n. klasszikusai tisztában is voltak avval, hogy az ő törvényeik, vagy tantételeik csak hypothetikus jelleggel bírnak, jól tudták, hogy a húsból-vérből való emberek igen gyakran másképen cselekesznek, mint a „gazdasági emberek.” Csak a klasszikusok epigonjai estek abba a hibába, hogy úgy tüntették fel törvényeiket, mintha az emberek a „gazdasági emberek” fantomjaival azonosok lennének, és

* Id. h. 52. 1.

** Joggal mondhatta *Wagner*: So wird die politische Oekonomie mehr eine Naturlehre, als eine historisch-politische Wissenschaft. Theoretische Social-ökonomik. Leipzig. 1907. 7. 1.

úgy jártak el, mintha a spekulatív úton nyert törvényeket, minden további igazolás nélkül a gyakorlati életben alkalmazhatni lehetne.

A történelmi iskola nagy érdeme, hogy a társadalomgazdaságtani törvények relativitását hangsúlyozta és kimutatta, hogy az önfentartási ösztön a kultúra különböző fokain különféleképpen nyilvánul, elévülhetetlen érdemet szerzett annak a kimutatásával, hogy a valóságban az önszeretet és vagyonszerzési vágy mellett egy sereg más motívum is működik, hogy gazdasági ember a valóságban nincs és hogy a gazdasági princípium egyeduralma az életben fel nem található.

30. Tulajdonképeni témánkkal szoros kapcsolatban áll az emberi cselekvés motivációjának kérdése. Ez a lélektan és az erkölcsan vitás problémái közé tartozik. Örömmel utalhatunk arra, hogy egy magyar tudós e kérdés megoldását hatalmas lépéssel vitte előre. Földes Bélának: Individualprinzip, Socialprinzip und socialethisches Problem (Conrad's Jahrbücher 3. F. 28 K. Jena, 1904) c. munkája sok fényt vetett erre a sötét tereyra és oly eredményekre jutott, amelyeket senki sem ignorálhat, „aki e kérdéssel foglalkozik.

Egoisztikus és nem egoisztikus cselekvéseket szoktak megkülönböztetni. Egoisztikus cselekvésnek nevezik azt, mikor a cselekvés motívumja a cselekvő egyén saját énjének előmozdítása, midőn a cselekvő egyént alanyi indokok vezérlik, midőn csakis saját jólétének gyarapítása lebeg szem előtt; nem egoisztikus az a cselekedet, midőn más egyén vagy más egyének jólétének előmozdítása érdekében történik valami, tekintet nélkül arra, vajjon ez a cselekvő egyén jólétét előmozdítja-e vagy sem, vagy épenséggel csökkent.

Az altruizmussal szemben rég időtől kezdve sokan skeptikus álláspontot foglaltak el. Ezek nem hiszik azt, hogy lehetnek emberek, kik haszon nélkül vagy hasznuk ellenére cselekesznek.

Sokan csak látszólagos altruisztikus cselekedeteket ösmernek el s az altruizmusban csak álcázott, indirekt, vagy intelligensebb egoizmust látnak.

Az egoisztikus álláspontnak sokkal több a híve. Nem kevés azon írók száma, akik azt hangoztatják, hogy az egoizmus az az ösztön, mely gazdasági cselekvéseknél háttérbe szorít min-

den más motívumot, akik nem is látnak abban bajt, ha az én érdekei kímélet nélkül hajszoztatnak, közönnyel mások érdekeire és a közérdekre. Az egoizmus dicsérői hirdetik, hogy ez az ösztön gazdasági téren takarékosagra, nagy erőmegfeszítésre, találmányokra ösztönöz és az egész társadalom gazdaságára előnyös.*

Már *Knies* négyféle ösztönt különböztetett meg: az önfentartásra és a jólézésre irányuló ösztönt, az önzést, a közérzületet, végül a jog- és méltányosságérzést. *Syme Dávid* szerint az ember cselekvéseinél háromféle rúgó működik: egoisztikus, hemeisztikus és allosztikus. Hemeisztikus ösztön: a szeretet, rokonszenv, ellenszenv, félelem és tisztelet; allosztikus ösztön: a hűség, a hála, az igazságérzet, nagylelkűség és jótékonyosság.** *Leslie* kimutatta, hogy nem csak a meggazdagodás vágya vezeti az embert gazdasági cselekvéseiben, hanem hogy dicsvágy, hírvágy és hatalomvágy épp oly erős rugók lehetnek.

Wagner Adolf az emberi cselekvés vezérmotívumjait egoisztikus és nem egoisztikusokra osztja. Minden motívumnak két oldala van: kellemes érzések előidézésére és kellemetlen érzések elhárítása.

Wagner 4-féle egoisztikus vezérmotívumot különböztet meg: *A*, *a*) a saját gazdasági előnyre való törekvés; *) a saját gazdasági ínségtől való félelem; *b*, *a*) az elősmerésre való remény, tisztelet harmadik személyek, különösen a vezérlő tekintélyek iránt; **) a büntetéstől való félelem; *c*, *a*) becsületérzés, érvényesülési törekvés, versenyzés, becsvágy, hiúság; μ) a szégyentől és megvetéstől való félelem; *d*, *a*) a cselekvésvágy, az erő kifejtésben való élvezet és öröm; *l*) a munkátlanág következményeitől való félelem.

A nem egoisztikus vezérmotívumok: *a*) az erkölcsös cselekvésre való belső parancs ösztöne (a kategorikus imperatív), a kötelességérzet ösztönzése; *a*) félelem a belső rosszalástól (lelkiismeret).***

31. Az egoizmus tényleg nagy szerepet játszik a gazda-

* Még az ethikai momentumot erőteljesen hangsúlyozó *Földes* is azt írja: „Der Egoismus is nicht immer ethisch, der Egoismus nicht immer anti-ethisch. „ Id. h. 33. 1.

** *Outlines of an industrial science*. London 1876.

*** *Theoret. Socialökonomik*. Leipzig 1907. 23. 1.

sági életben és így reá különös figyelemmel kell lennünk a társadalomgazdasági teoriában és a társadalomgazdasági politikában, de nagy tévedés azt hinni, hogy kizárólag és egyedül és mindig és mindenkinél egyformán érvényesül.

Kétségtelen, hogy az emberek gazdasági cselekvéseinél a szociális vagy erkölcsi motívumok is szerepet játszanak. Ilyenek a felebaráti szeretet, a hálaérzet, igazságérzet, méltányosság, közérzet, hazafiság.

A neveléssel, művelődéssel az erkölcsi motívumok ereje fokozható s fokozásuk társadalomgazdasági szempontból kívánatos.

Sohasem szabad szem előtt téveszteniünk – amit Földes Béla meggyőzően kimutatott – hogy az egoizmus és az altruizmus egymás mellett működnek és jóformán sohasem érvényesülnek kizárólag.*

Földes kimutatta, hogy az individuális princípium mellett a szociális princípium működik. „Abból kell kiindulni, hogy az egyéni és társadalmi elv ősi elvek, ősi jelenségek, mindkettő primär természetű, abból kell továbbá kiindulni, hogy sem az egyik, sem a másik elv alárendelt természetű, hanem, hogy mindkettő egyenjogú, mindkettő az emberi élet egy fontos oldalát képezi. Mindkét elv tehát kielégítését igényli. Az individuális és a szociális princípium tulajdonképen nem ellentétes princípiumok, hanem oly elvek, melyek egymást kiegészítik, melyek együttműködnek, sőt amelyek bizonyos tekintetben párhuzamosan működnek . . . Mindkét elv az emberi lét konstitutív eleme. A szociális princípiumot tagadni, annyit jelentene, mint az ember szociális természetét tagadni.”**

Avval, hogy az ember társas lény, szoros kapcsolatban áll az erkölcsiség fogalma. Az individuális hajlamok mellett vannak szociális hajlamok, az egoisztikus cselekvési rugók mellett vannak altruisztikusok. Minden normális emberben van bizonyos fokú altruizmus. Vannak emberek és vannak egész társadalmak,

* „Wenn man Egoismus und Altruismus als sich ausschließende Gegensätze auffasst, so muss dies ebenso zurückgewiesen werden, wie die Entgegensetzung von Individualismus und Socialismus. Die Zusammenwirkung beider Richtungen ist der allein richtige Zustand, welcher die Existenz und Entwicklung der Gesellschaft sichert. In der gegenwärtigen Phase und Menschheit aber vermag die Gesellschaft eine höhere Stufe der Entwicklung nur durch eine kräftigere Betätigung des Altruismus zu esteigen.“ Id. h. 34. I.

** Id. m. 15-16. 3

akikben vagy amelyekben az altruizmus nagyobb fokban van meg. Ezek jobban érzik az összefüggést, mely az egyén és a társadalom, a múlt és a jelen, s a jelen és a jövő között van.

Akár visszavezetjük az erkölcsiséget az emberrel veleszületett szimpáthia-érzésre, akár azt hisszük – mint Hobbes és Spinoza – hogy az hasznossági megfontolásokra vezetendő vissza, tény az, hogy ősrégi időktől érezteti hatását és fontos tényezője az emberiség életének és fejlődésének. A gazdasági jelenségek vizsgálatánál az erkölcsi momentumokra, az altruisztikus érzelmekre nagy súlyt kell fektetnünk.

Hogy a gazdasági életben az önérdeken kívül más rugók is közreműködnek, sőt *döntő tényezőkként* szerepelnek, erre tömegesen hozhatnánk fel példákat.

Itt vannak a napjainkban oly sűrűn ismétlődő rokonszenvi sztrájkok, itt vannak a bojkottok, az ellenőrző jegyek (labellek), a folyton szaporodó vásárló ligák fehér listáikkal, az árlejtési eljárásnál meghonosított munkásvédelmi klauzulák elterjedése.

Hivatkozhatunk a honi ipar védelmére, fejlesztésére irányuló társadalmi mozgalmakra. Utalhatunk a negyvenes évek védőegyleti mozgalmára.

Igaz ugyan, hogy ezek a szervezetek és intézmények ma még gyöngék és többnyire rövid életűek, igaz ugyan, hogy ma az egoisztikus érdek gazdasági téren többnyire még erősebbnek bizonyul, mint a társadalmi és nemzeti motívum, de számításba kell venni és bizonyos, hogy haladás konstatálható ezen a téren.*

32. Hogy az egoizmus, a vagyon utáni vágy, a szerzési ösztön minden népnél és minden korban a legszembeötlőbb és leghatalmasabb cselekvési rugó volt, ez egészen természetes, de az is bizonyos, hogy ennek számos árnyalata és erőfoka van, aszerint, amennyire befolyásoltatik faji tulajdonságoktól, vallási, etikai eszméktől. Erre vonatkozólag összeállítom a következőkben különböző népfajoknak, Schmoller által mesteri módon nyújtott ethnografiai leírásából az egoizmust illető vonásokat. A legfejletlenebb népeknél (pl. a Buschmannoknál) a lehete-

* Csak mellékesen óhajtom itt a kérdést felvetni, vajjon nem nevezhetjük-e az osztály-faji- és nemzeti egoizmust, altruizmusnak? Vagy nem-e nevezhetjük a rendszeren altruisztikusoknak mondott igazságérzetet, közérzületet stb. az egoizmus egy magasabbrendű válfajának? Az altruizmus lényegileg mas-e, mint tágabb látókörű egoizmus nem-e az emberi faj egoizmusa?

rogeőbb indulatokat találjuk kiegyenlítetlenül minden átmenet nélkül: gyöngéd szeretetet és jóságot a legkeményebb egoizmus és kegyetlenség mellett. A szociális ösztönök csekély fejlettsége megakadályoz minden életet nagyobb közületekben; hiányzik a jóindulat, az igazságérzet. Másrészt vannak egyes északamerikai indián törzsek, melyek az erkölcsi önuralom igen magas fokán állanak s minden egyéni birtokra való törekvés nélkül egész erejüket a törzs vagy a törzsek szövetségének szolgálatába állítják. Az afrikai négertörzsek a kereskedésben tolakodók, fáradhatlanok, a vásárokat majdnem inkább a multság, mint a haszon miatt látogatják. Semmi érzésük az eszményi és az igazság iránt. Tunyaságukat ugyan nagyban túlozták, de csak annyit dolgoznak, amennyire szükségleteik kényszerítik, soha azért, mert a munka örömet okoz. A vagyon iránti érzékük erősen ki van fejlődve, kapzsiaknak lehetne Őket nevezni. A mongol népfajoknál realisztikus, szívós hasznosság-érzék s az idealizmus teljes hiányát találjuk, a szemita fajnál pedig kemény egoizmust és bírvágyat tapasztalunk. Az orosz nem idegenkedik a csalástól és a pénzszerzés szenvedélyes ösztöne által hajtatik. Az olasz – Schmoller szerint – naivul önző, fondorkodó; náluk a lelkiismeret és a szemérem a természetes naivság, a fantázia és a szenvedélyesség mellett csekélyebb szerepet játszik. A franciánál a nevelés arra irányul, hogy egy okos, finom egoizmust jóakaró formában nemzen. A német tudós szerint a francia nagy és rendkívüli percekben „önző vadság” által ragadtatik el s önzetlen munkálkodás érthetetlen előtte. A német nép gazdasági jellemét a német tudós nem írja le közelebről. Az angolról azt írja, hogy nem ismer más célt, mint meggazdagodni, de roppantul ügyel arra, hogy az erkölcsöket meg ne sértse. Az amerikaiaknak nincs más életcélja, mint pénzt szerezni, a dollárokra vadászni, de az erkölcsi elemek nem hiányoznak.

33. Abból a tényből, hogy a gazdasági életben az individual-princípium mellett a szociálprincípium érvényesül, abból a tényből, hogy az ember gazdasági cselekvéseiben az egoizmus mellett az altruizmus is működik, folyik, hogy a társadalomgazdaságtan módszere nem lehet túlnyomólag a dedukció, folyik továbbá az, hogy az absztrakt úton nyert törvényeknek nincs más jelentőségük, minthogy bemutatják az egoizmus esetleges hatását a gazdasági életben.

Ha az emberi cselekedetek motivációjában csak az egoisztikus indokok uralmát ösmerjük el, természetesen egészen más eredményre kell jutnunk, mintha az egoisztikus indokok mellett altruisztikus motívumok működését is megengedjük.

Hasbach nagyjelentőségű tanulmányának eredményei azt bizonyítják, hogy a társadalomgazdasági kutatásoknál alkalmazott módszer a természettudományokban használt induktív módszerhez *hasonló*. Itt is ott is megfigyelések ingerelnek a jelenségek okainak felkutatására; ha az emberi ösztönök ösmerete nem nyújtana azonnal magyarázatot, akkor a szellem hypothéziseket termel; a hypothézisekből dedukálunk s a hypothézisek eredményeit a tapasztalaton megvizsgáljuk. Ha a vizsgálat azt eredményezi, hogy több tényező működik közre, akkor azok izoláltnak és a többitől abstraháltnak; erre a processzusra következik azután egy synthézis. Ha ennek az eljárásnak segítségével egy új ösmerettel gazdagodtunk, akkor ez további dedukciók kiindulási pontjául szolgál. Az induktív eljárásnak csak az a célja, hogy alapokat nyújtson nekünk a theoretikus és gyakorlati következtetések számára. A tudományos megfigyelés rendszerint csak a verifikációnál kezdődik.*

A klasszikus nemzetgazdák sem jártak el kizárólag deduktív úton, náluk is sok indukció előzte meg azt az időpontot, mikor törvényeiket előadták* Igaz ugyan, hogy úgy adták őket elő, mintha azokat egynehány pramisszából levezették volna.** Feltették,

* Mit welcher Methode wurden die Gesetze der theoretischen Nationalökonomie gefunden? Conrad's Jahrbücher. III. F. 27. k. Jena 1904. 289-317.1.

** Hasbach módszertani kutatásainak részletes eredményeit a következőkben foglalja össze:

1. Die Methode der Erforschung kausaler Gesetze beginnt mit der Beobachtung.

2. Einige Gesetze lassen sich so leicht aus der Psychologie und Physiologie erklären, dass weitere Verfahren überflüssig sind.

3. Komplexe Gesetze erfordern die Bildung von Hypothesen. Hypothesen sind Prämissen eines deduktiven Verfahrens. Über die Übereinstimmung der Hypothesen mit der Wirklichkeit weiss der Forscher nichts, ehe er nicht zur Verifikation übergegangen ist, die auf die Deduktion aus der Hypothese folgt.

4. Die von der induktiven Methode umschlossene Deduktion gebraucht das Hilfsmittel der isolierenden Abstraktion, auf deren Anwendung eine Synthese folgt.

5. Von der induktiven Methode der Forschung unterscheidet sich die darstellende Methode der Deduktion aus solchen Prämissen, von deren Über-

hogy egy erő működik s az összes többi erőktől eltekintettek, feltették továbbá, hogy ennek az erőnek hatásmódja változhatatlan és harmadszor feltették, hogy az összes osztályok, korszakok és népek egyénei pszichikailag egyenlők.

Ha feltesszük, hogy a gazdasági életben az egoizmus az egyeduralgató motívum, nagy hibák csúszhatnak be okoskodásainkba. A tapasztalat néha egészen mást mutat, mint amit a premisszák után várnánk.

Ha elismerjük, hogy az egoizmus mellett altruisztikus motívumok is játszanak szerepet a gazdasági életben – amint hogy tényleg nagy szerepet játszanak is – akkor a dedukció mellett nagyobb figyelemben kell részesítenünk az induktív eljárást.

Mindezeknek folyománya, hogy a deduktív úton levezetett társadalomgazdasági törvények csak hypothetikus jelleggel bírnak s hogy azokat a tapasztalat próbakövére kell tennünk, hogy alaposan kell tanulmányoznunk a történetet és részletesen kell kutatnunk a jelent, az életet a maga valóságában, gazdagságában.

einstimmung mit der Wirklichkeit der Forscher überzeugt ist, weshalb eine Verifikation ausgeschlossen ist. *Eine* Methode der Darstellung ist die exakte Methode, welche einen Prozess der isolierenden Abstraktion einschliesst, auf den keine Synthese folgt, id. h. 317. 1.

VI. FEJEZET.

A különböző irányok bírálata.

34. Foglaljuk most már össze tanulmányaink eddigi eredményét és vizsgáljuk meg közelebbről a bíráló szemével a különböző társadalomgazdaságtani irányokat.

A fiziokraták és a velük rokon klasszikus nemzetgazdák, valamint azok epigonjai, különösen a francia nemzetgazdák a legújabb korig, épúgy mint a szocialisták nagy része, (elsősorban a marxisták), a társadalmi gazdaság törvényeiben természet-törvényeket láttak. A társadalmi gazdaságban egy szervezetet véltek felismerni, amely épúgy alá van vetve szigorú törvényeknek, mint a természetes organizmus. A társadalom és a természet törvényeiben sokan nemcsak hasonlatosságot találtak, hanem a törvények azonosságát állították. E felfogásból kifolyólag a társadalomgazdasági törvényekben többnyire örök érvényességű, mindig és mindenütt egyformán ható törvényeket láttak. Nem igen találták szükségesnek a társadalomgazdasági jelenségek múltját, a történetet közelebbről tanulmányozni, sőt legtöbbször feleslegesnek tartották a gazdasági élet jelenét részletesebben vizsgálni. Az önérdék által vezérelt, a gazdaságosság elvét mindig szem előtt tartó homo oeconomicussal operáltak, túlnyomólag deduktíve járva el. Gazdaság- és társadalompolitikai eszményekkel keveset törődtek. Vagy nagy optimisták voltak vagy nagy pesszimisták. Vagy azt hajtogatták, hogy a természet mindent legjobban rendezett be: csak nem kell zavarni a természet törvényeinek üdvös működését, s a legszebb összhangot tapasztalhatjuk.

Vagy pedig azt hirdették, hiába minden sopánkodás, minden erőlködés, a természet ezt úgy rendezte be, ez ellen mit sem tehetünk. Mindig voltak erősek és gyengék, mindig voltak

szegények és gazdagok, ennek így kell lenni. Vagy végül azt hangoztatták, hogy a jelenlegi gazdasági és társadalmi rendnek szükségszerűleg össze kell dőlnie s egy új gazdasági és társadalmi rendnek szükségszerűleg elő kell állania.

Felfogásukból folyik továbbá, hogy egészen elhanyagolták vagy nem részesítették a kellő figyelemben az ethika szerepét a gazdasági életben.

Módszertani szempontból különös előszeretettel tanúsítanak az izoláló, absztrakt eljárás iránt és sokan közülök a törvények előadásában és levezetésében a matematikai formulákat kedvelik.

Az orthodox nemzetgazdaságtannak főhibája, hogy a gazdasági momentumot a társadalmi élet többi oldalaitól izolálja és a gazdasági életben túlságosan hangsúlyozza az önérdék motívumát. A gazdasági jelenségek a társadalmi élet csak egyik oldalát alkotják és minden fontosságuk mellett – amelyet munkánk korábbi részeiben eléggé kiemeltünk – még sem olyan egyedül uralkodók, amint azt az orthodox nemzetgazdaságtan és a történelmi materializmus hirdetik. A gazdasági életről nem nyerünk hű képet, ha azt csak absztrakt módon vizsgáljuk. Figyelemmel kell lenni arra, hogy az erkölcs, a jog és a politika annak alakulására lényeges befolyást gyakorol, s hogy a társadalmi gazdaság is átalakuláshoz, változáshoz, ha úgy tetszik fejlődésnek van alávetve, nem független a környezettel, a kor eszméitől. A klasszikus nemzetgazdák és epigónjaik törvényei a fejlettebb nyugati államok tipikus gazdasági formáinak általánosításai, melyek főleg csak a 18. század utolsó és a 19. század első évtizedei tapasztalataiból nyertek. Ezek a törvények, amint Schmoller mondja, „egy stabil kulturállapot fikcióján nyugsznak” ... „A bizonyos gazdasági kulturális állapotból levont általánosítások, melyek a mellékkörülményekre nincsenek figyelemmel és apró módosításoktól eltekintenek, felölthetik a legfontosabb, az uralkodó pszichikai és egyéb okokat, megmagyarázhatják a gazdasági processzus tipikus, ismétlődő eseményeit és nagyban előmozdíthatják a megismerést, a közigazgatásnak is szilárd támpontjai lehetnek, de ezek nem az utolsó igazságok”.

35. A klasszikus és orthodox irányokkal rokon az osztrák iskola módszere és felfogása. Ez is absztrahál a társadalmi élet egyéb oldalaitól, ez is az individumból indul ki, annak ösztöneit elemezve. Ez az iskola is az önérdék motívumjából vezeti le

tételeit, melyeket a természettörvényekkel analógoknak tart. Azok után, amiket fentebb előadtunk, ezen irány bírálatával nem kell bővebben foglalkoznunk. Csak arra a nehézségre akarunk utalni, amelybe egyetlen ember cselekvési rugóinak felderítése ütközik, mennyivel nehezebb ez egy emberi tömegnél, ahol annyira szövevényesek és ahol annyira ellentétesek az érdekek, ahol oly változásnak vannak alávetve az ösztönök, az erkölcs fejlődése, a jogszabályok kényszerítő hatalma folytán. Az osztrák iskolának sikerült ugyan a gazdasági élet némely szövevényes jelenségét megmagyarázni, de egymagában a dedukció nem bizonyult elégségesnek.*

Ha hosszú deduktív láncolatokat, matematikai levezetéseket és mechanikai műkifejezéseket olvassuk közgazdasági munkákban, mindig eszünkbe jutnak *Mars hall* találó szavai: „A gazdaságtanban hosszú következtetési sorok nincsenek helyükön, azaz oly láncsorok, melyekben minden szem egészben vagy főleg a megelőző szemre támaszkodik, anélkül, hogy a valódi élet megfigyeléséből és direkt tanulmányozásából segítséget merítene. Ilyen láncok talán érdekes, izolált spekulációk lehetnek, de nem felelhetnek meg eléggé pontosan a természetnek, hogy vezérfonalként szolgálhassanak a munkánál. Azok az erők, melyekkel a gazdaságtan foglalkozik a deduktív kezelésre nézve annyiban előnyösek, hogy kapcsolási módjuk Mill megjegyzése szerint inkább *mechanikai*, mint kémiai természetű . . . De a *mechanikában* is a deduktív következtetések hosszú láncolatai, közvetlenül csak a laboratóriumban előforduló eseményekre alkalmazhatók. Magukban véve csak ritkán elégségesek a valódi világban a heterogén anyagnak és az erőknek bonyolult és bizonytalan összeköttetésének kezelésére. Erre a célra külön

* Azt hiszem Dichl mégis kissé túlló a célon, midőn a pszichológiai módszer ellen a következőket írja: „Es mag eine interessante wissenschaftliche Spezialaufgabe sein, den sozialpsychischen Zusammenhängen nachzuforschen, die sich im sozialen Zusammenleben des Menschen aufdecken lassen: nie kann aber die Psychologie das Fundament unserer Wissenschaft bilden. . . . Der Nationalökonom, hat auf die innerhalb einer konkreten Rechtsordnung sich ergebenden Resultate zu blicken, auf die wirklichen Preis-, Lohn- und Zinsgestaltungen, auf die tatsächlichen Macht- und Interessenkämpfe, die sich hier abspielen. Die Erkenntnis der psychologischen Motive kann dabei höchstens eine Hilfsrolle spielen. L. David Ricardo's Grundgesetze der Volkswirtschaft. 2 Aufl. Leipzig 1905. Bd. III. 503. 1.

tapasztalatokkal kell őket kiegészíteni . . . azok az erők azonban, amelyekre a gazdaságtannak kell figyelemmel lenni számosabbak, kevésbé határozottak, kevésbé ösmeretesek és lényegben különbözőbbek, mint a mechanika erői és az anyag, melyet feldolgoz, bizonytalanabb és egyenlőtlenebb. Azok az esetek sem ritkák, sem pedig kevésbé fontosak, amelyekben a gazdasági erők inkább látszólagos önkénnyel egyesülnek – úgy mint a kémiában – semmint egyszerűen tiszta mechanikai szabályszerűségben.”

„És jóllehet, hogy a gazdaságban erőknek váratlan egyesülései valószínűleg kevesebb meglepő eredményeket idéznek majd elő, mint a kémiában, úgy mégis sokkal nehezebben küszöbölhetők ki. Végül míg az az anyag, mellyel a kémikus foglalkozik, mindig ugyanaz, addig a gazdaságban épúgy, mint a biológia, oly anyaggal foglalkozik, amelynek belső természete és szerkezete ép olyan folytonos változásnak vannak alávetve, mint külső formájuk. Ha pl. oly szigorúan gazdasági természettel bíró ügyeknek történetét vizsgáljuk, mint hitelügyek, bankok, szakegyetek és szövetkezetek, azt találjuk, hogy oly munkaformák, melyek általában bizonyos időben és bizonyos helyen sikeresek voltak, másutt kudarcot vallottak. A különbséget néha pusztán az általános felvilágosultság, az erkölcsi jellemzilárdság, a szokás, a kölcsönös bizalom változásának eredményeként magyarázhatjuk meg. De gyakran a magyarázat nehezebb. Bizonyos helyen és bizonyos időben az emberek a kölcsönös bizalomban és a közjóért való önfeláldozásban messze mennek, de csak bizonyos irányokban; más időben és más helyen hasonló magatartás lesz tapasztalható, de az irányok különbözők lesznek, és minden hasonló különbség határt szab a dedukció területének a gazdaságban.*

36. A túlhajtott absztrakt módszer gyümölcse a némelyek által kultivált matematikai nemzetgazdaságtan, melynek főképviselői Angliában Jevons, Edgeworth, Franciaországban Walras, Mesnil Marigny, Cournot, Olaszországban Panteleoni és Vilfredo Pareto, Amerikában Irving Fisher, Németországban Thünen.

A gazdasági életet, melynek jelenségei oly változatosak, problémái oly bonyolultak, nézetem szerint nem lehet matematikai formulákba szorítani. A matematikai módszer egy-

* Id. m. 77-79. 1.

oldalúságával nem adhat találó és teljes képet a közgazdaságról, az algebrai sablonok szükeknek bizonyulnak a gazdasági tényezők működési folyamatának visszatükröztesére.

Egyes nagy szellemek, mint Thünen, kik tételeiket matematikailag formulázták és vezették le, az izolálással és absztrahálással az okok és okozatok közötti összefüggések felderítése körül eredményeket mutathattak fel, de ez kevésbé a matematikai eljárásnak, mint inkább az ő zsenijüknek köszönhető. Matematikai formulákkal ki lehet fejezni némely közgazdasági tételt, szemléltethetővé lehet tenni némely közgazdasági folyamatot, illusztrálni lehet némely gazdasági probléma különböző elemeinek összefüggését, de – többet nem.

A matematikai módszerrel, illetve matematikai formulákkal tudományunkban jelentékenyebb eredményeket elérni lehetetlen, mert a közgazdaságban szereplő feltételek, ösztönök, motívumok és összeköttetések igen változatosak. A matematikai formulák legfeljebb arra alkalmasak, hogy egyes problémák megmagyarázását könnyítsék, de új igazságok felderítése matematikai úton lehetetlen.

37. A másik oldalon állanak azok a tudományos irányok, melyek tagadják, hogy a társadalomgazdaságtan szigorú értelemben volt törvényeket mutathatna fel. Ezek azt állítják, hogy az állítólagos természettörvények csak hypothétikus állítások, csak absztrakciók és a valóságos életben fel nem találhatók, mert azon feltevés, hogy az ember természete mindig egyforma volt és egyforma lesz, hogy gazdasági tevékenységében csak az önérdék ösztöne által vezettetik és csak azon van, hogy szükségleteit mennél bőségesebben és mennél kisebb áldozatokkal fedezhesse és hogy végül ennek az ösztönnek korlátlan érvényesülése lehetséges, a valódi életben nem állhat meg. Azt állítják, hogy az egoisztikus motívumok mellett erkölcsi, vallási, politikai, faji motívumok is érvényesülésnek és utalnak a jogi rend nagy befolyására.

Figyelmeztetnek arra, hogy az egoizmus ereje a különböző egyéneknél, különböző népeknél és különböző korszakokban nem egyforma és hogy a gazdasági viszonyok jogi szabályozása is más-más a különböző népeknél és a különböző korszakokban. Némelyek a társadalomgazdasági törvények relativitására utalnak, mások kereken tagadják, hogy egyáltalán beszélni lehessen tár-

sadalomgazdasági törvényekről, mert itt hiányzik a kivételnélküli érvényesség, s így az előremondás lehetősége.

A természettudományi szemléleti módszeren nyugvó, előbb változott – monisztikus – irány szerint a társadalmi s a társadalomgazdasági történés terén is mechanikai szükségszerűség uralkodik, a másik irány szerint a törvényszerű történés ismérvei itt fel nem fedezhetők. A természettudomány törvénytudomány, a társadalmi tudomány terén azonban a törvények megállapítása nem lényeges.

A történelmi iskola hívei realisabb alapon építették fel tanáikat. A népet nem bontják fel individuumokra, nem atomizálnak. Nagy érdemeket szereztek maguknak azért, hogy a gazdasági élet múltját, fejlődését kutatták és a kutatások eredményeivel kikorrigálták az orthodox iskola túlzásait, a kellő mértékre szállítva le annak abszolút megoldásait. A történelmi iskola egészséges visszahatásnak tekinthető a régi absztrakt-deduktív iskolákkal szemben. Kritikája jogosult és üdvös volt. De ő is túlzásba esett, midőn minden általánosítást perhorreszkált, midőn jóformán kétségbe vonta, hogy nemzetgazdasági theóriáról lehet beszélni.

Nagyon is messze megy a történelmi iskola, midőn a múlt eseményei tanulmányozásával a társadalmi gazdaságtant egészen új alapokra akarja helyezni. Bármily alaposan ösmerjük a múlt idők társadalmi és gazdasági eseményeit, intézményeit, az összes előzményekkel és mellékkörülményekkel, azokból mégsem fogjuk megítélhetni, vajjon a mai viszonyok mellett beválik-e valamely intézkedés sem.

Amikor a jelent akarjuk megmagyarázni, a létező viszonyokat kell alaposan tanulmányoznunk és csak azután fordulhatunk a történelmez, hogy megmagyarázzuk azok keletkezését.

A történelmi iskola fiatalabb képviselői nagyon is elhanyagolják a társadalmi gazdaságtan elméleti oldalát, összetévesztik a gazdasági elméletet a gazdaságtörténettel, túlságig megy a spekulatív dedukció és izoláló absztrakció módszere elleni visszahatásban, nem méltányolja eléggé a társadalmi gazdaságtan logikai, elvi elemeit és túlhajtja a történelmi és helyi differenciális alapján véve egészséges gondolatát. Némely tudósnál a társadalmi élet gazdasági oldala egészen elhalványul

s a társadalmi gazdaságtan leíró gazdasági és kultúrtörténeté válik.*

Nem egészen jogosulatlan az a már ismételt hangoztatott szemrehányás, hogy a történelmi iskola fiatalabb tagjai közül némelyek történetírókká lettek és teljesen megszűntek nemzetgazdák lenni.

A történelmi iskola nagy érdemeit, senkisé fogja kétségbe vonni. Mélyítette tudásunkat, sok homályos pontot világított meg, a reális élet erőinek hatását élénken bemutatta. De azért ennek a módszernek is meg vannak a maga korlátai. A technikai és forgalmi viszonyok alapos megváltozásával a régi jelenségeknek, nem ritkán igen hézagossá ismerete, csak csekély értékkel bírhat reánk nézve. Jól mondja *Lehr*** hogy modern valuta- és hitelviszonyaink részben egészen más természetűek, mint a régi kor viszonyai, a technika átalakulása, a gép és a vasút, a kereskedelem, az ipar, a mezőgazdaság és a munkáskérdés terén sok oly kérdést vetett fel, amelyet egyedül a régibb időkből szerzett ismeretekkel megoldani nem lehet. Emellett figyelembe veendő még az a körülmény is, hogy a múlt idők képének rekonstrukciója sohasem lehet tökéletes.

38. A realiztikus vagy empirisztikus irány teljesen mellőzi az izoláló eljárást, nem törődik avval, hogy miképpen alakulnának a viszonyok, ha a gazdasági princípium zavartalanul működne, hanem a meghatározott gazdasági helyzetben rendszerint megfigyelhető gazdasági tényeket és azoknak összefüggését iparkodik megállapítani. Módszere főleg a leírás.

Bármily álláspontot foglaljunk el azzal a kérdéssel szemben, vajjon képes-e tudományunk általános érvényű törvényeket felállítani, vagy be kell-e érnie azzal, hogy egymás mellé sorakoztassa az okokat és okozatokat: feltétlenül szükséges, hogy a tények és események lehető részletesen, körülményesen megfigyeltessenek és lehető hűen, tárgyilagosan és pontosan leírassanak. A társadalomgazdasági jelenségek minél kimerítőbb anyaggyűjteményére kell szert tennünk.***

* „Zu viel Beschreibung, Malerei, fast Photographie der Wirklichkeit, mit Verwischung der Linien, zu wenig Plastik, Zeichnung, Anatomie, Analyse, kein scharfes Hervortreten des Principiellen, des typischen in den Entwicklungen.” Wagner A. Theoret. Sozialökonomik. Leipzig 1907. 15. 1.

** Grundbegriffe und Grundlagen der Volkswirtschaft. Leipzig 1893. 28.1.

*** „Es ereignet sich alle Tage wieder, dass uns von einem ungeschulten Kopfe ein ökonomisches oder sociales „System” geboten wird, das aus

A deskriptív módszernek nagy nehézségei vannak. Nagy akadályokba ütközik néha az adatok beszerzése, mert elrejtik vagy titokban tartják őket. Néha az érdekelt felek szubjektíve kiszínezik az adatokat vagy elhallgatnak fontos körülményeket. Minden egyes adat értékét tehát lelkiismeretesen kell mérlegelnünk s folyton szem előtt kell tartanunk *az audiatur et altera pars* elvét. A társadalomgazdasági jelenségek leírói nem mindig bírnak avval az objektivitással, minővel bír a csillagvizsgáló vagy a botanikus.

A realiztikus eljárás egy további nehézsége abban van, hogy a társadalmi és gazdasági jelenségek sokkal változatosabbak, mint a természet jelenségei.*

Végül nem utolsó nehézsége az empirikus-realisztikus iránynak, hogy e téren alig fordulhatunk a kísérletek eszközéhez.

A realiztikus-empirikus-deszkriptív irány jogusultságát még azok sem vonhatják kétségbe, akik a törvényszerűségek kidomborítására fektetik a fősúlyt. De a legtökéletesebb, a legpontosabb leírások, a legkomolyabb ankétek, a hangyaszorgalommal összeállított statisztikai táblázatok nem nyújtanak okulást, ha nem foglaljuk össze az általános vonásokat, ha nem nyújtjuk a jelenségek összekapcsolódásának kauzális magyarázatát, ha ki nem hámozzuk a tipikus formákat és lefolyásokat, szóval ha nem formulázunk ú. n. „törvényeket”.

Arra kell ügyelni, hogy ne merüljünk el az adatok halmozásában és nem szabad az adatok összehalmazásában minden erőnket kimeríteni, hanem a lényegest, az általánost, a tipikust is ki kell domborítanunk.

einigen willkürlichen Prämissen das sociale Geschehen glaubt ableiten zu können, wie man den Seidenfaden aus dem Cacon abhaspelt. Die fürchterlichen „Theorien” ohne Anmerkungen! Demgegenüber ist mit Entschiedenheit immer wieder festzustellen, dass die sociale Wissenschaft im eminenten Sinne eine empirische Wissenschaft ist, die jede einzelne ihrer Erkenntnisse auf der unmittelbaren Anschauung der lebendigen Vorgänge aufbauen muss. Unsere Wissenschaft kann niemals an einem Übermass empirischen Wissenstoffs kranken. Auch heute ist es eher ein Mangel an brauchbaren Tatsachenmaterial, der uns bedrückt, als ein Überfluss daran.”

Sombart: Der moderne Kapitalismus Bd. I. Leipzig 1902. XI. 1.

* „Qui a vu un seul hanneton les a tous vu: mais qui a vu un seul ouvrier mineur n'a rien vu.” Gide. Principes. 15. 1.

VII. FEJEZET.

Összefoglalás és tanulságok.

39. Be kell-e érnie a társadalomgazdaságtannak azzal, hogy a jelenségeket pontosan megfigyelje, azokat részletesen leírja, meghatározza és osztályozza, vagy pedig képes-e arra, hogy törvényeket állítson fel? Élhetünk-e vagy éljünk-e a társadalomgazdaságtani törvény kifejezésével? Amidőn ezekre a kérdésekre válaszolunk, kitűzzük a társadalomgazdaságtan feladatát.

Az előbbeni fejezetekből láttuk, hogy sokan célszerűnek tartanak, ha a szociális és történeti téren egészen mellőznék a törvény kifejezését, vagy legalább is szükségesnek tartják, hogy a fogalmat kifejezett fentartásokkal, klauzulákkal félreértésektől vagy ellenvetésektől megóvjuk.

A legtöbb ellenvetés gyökérszála abban keresendő, hogy a törvény fogalmánál a természettörvényekre gondolnak.

Ha egészen szigorúan értelmezzük a törvény szót, akkor nincs társadalomgazdasági törvény, mert amint kimutattuk, e téren nem lehetséges oly kapcsolatot kimutatni a jelenségek között, amelyek feltétlenül szükségesnek, kivételnélkülinek, állandónak, „ércszilárdságú”-nak, matematikai pontossággal bírónak és matematikailag kifejezhetőnek tekinthetünk.

Gazdasági természettörvények nincsenek s ilyenekről nem beszélhetünk.

Egyáltalán jó lesz figyelembe venni, hogy napjainkban a természettörvényekbe vetett hit általában meggyengült. A „törvény” bálványá erősen kezd inogni.

Egy kiváló természettudós – *Mach Ernő* – leleplezés-szerű fejtegetései a természettörvények természetéről sokakat meggyőztek arról, hogy a természet törvényeinek exakt volta nem található az érzéki valóságban, hanem csak az elméletben;

hogy továbbá a természettörvények csupán alanyi előírások a kutató várakozása számára, amelyekhez azonban a valóság kötve nincs.* De valamint ezek a természettörvények nem értéktelenek, úgy a társadalmi és a társadalomgazdasági törvények is bírnak *relatív* értékkel.

A társadalomgazdasági tünemények megfigyelésének, leírásának, csoportosításának, a fogalmak szabatos meghatározásának igen nagy jelentősége van, de nem merítheti ki a társadalomgazdaság feladatkörét. Itt is kutatnunk kell a jelenségek közötti állandó összefüggéseket, itt is keresnünk kell a kauzalitást, a magyarázatot, tehát itt is törekednünk kell az úgynevezett törvényekre, de óvakodnunk kell, hogy a társadalomgazdasági törvényekről épügy beszéljünk, mint a természet törvényeiről. Ezen a téren csak arról lehet szó, hogy feltárjuk a történet szabályszerűleg ismétlődő formáit és típusait és hogy megállapítsuk ama rythmusokat és irányzatokat (tendenciákat), amelyek a társadalomgazdasági események folyamában felismerhetők.

Társadalomgazdasági természettörvényekről csak akkor beszélhetnénk, ha az emberi önös ösztönök a társadalmi, illetve gazdasági életben korlátlanul érvényesülhetnének. Ezek azonban hatékonyságukban módosíthatnak a párhuzamosan működő szociális ösztönöktől, többé-kevésbé befolyásolhatnak az etikától, a jogszabályoktól, a vallási parancsoktól és a szokástól.

Társadalomgazdasági természettörvények csak akkor jöhetnek szóba, ha a jelenségek kapcsolódása vasszükségszerűséggel, mechanikusan történnek.

Az önfentartás ösztöne, ennek folyományai az önszeretet, a szerzési ösztön, a vagyon utáni törekvés jelentékeny befolyást gyakorolnak a gazdasági jelenségek alakulására, sokat megmagyaráznak, de nem magyaráznak meg mindent.

* *Gide* ide vonatkozólag a következőket írja „Némelyek a természettörvényt egy pallózt hordó hatalom képében képzelik el, – amint a Törvényt allegorikus képekben ábrázolják – amelynek *muszáj* engedelmessé válni. A természettörvények azonban csak bizonyos viszonylatokat fejeznek ki, amelyek önként létesülnek a dolgok vagy az emberek között, viszonylatok, melyek csak akkor nevezhetők szükségszerűeknek, ha bizonyos előzetes feltételek beteljesednek. Az oxigén és hydrogen atomjai nincsenek arra kényszerítve, hogy vizet képezzenek, *ha* azonban az előbbi elem egy atomja a hőmérséklet és a nyomás bizonyos feltételei mellett összekerül az utóbbinak két atomjával, akkor víz képződik stb.” Id. m. 6. 1.

Az önérdek nem az egyedüli cselekvési rúgó a társadalomgazdaság terén, tehát erre egyedül nem építhetjük fel a gazdasági törvényeket.

Szem előtt kell tartanunk, hogy a gazdasági életben is az egyének nem viselkednek egyformán, nem egyenlő eszesek, erkölcsösök, erősek, ügyesek és hogy a népek sem állanak ugyanazon kulturális fokon. Figyelembe kell venni, hogy az erkölcsi és jogi tényezőknek nagy szerepük van a gazdasági életben és hogy az államhatalom igen nagy befolyást gyakorolhat a viszonyok alakulására.

Hogy tehát lehetőleg hü és igaz képet nyerjünk a társadalomgazdasági tüneményekről és folyamatokról: tüzetesen kell megismernünk a gazdasági életet egész szélességében és egész mélységében, tanulmányoznunk kell a történeti fejlődést és nem szabad megfélekednünk azokról a szoros kapcsokról, melyek a gazdasági életet a társadalmi élet más nyilvánulásaival összekötik: a politikáról, az erkölcsről, a vallásról, a jogról, a tudományról, a művészetről, sőt a – divatról.

A társadalomgazdasági törvények csak tendenciák, csak szabályszerűségek, tipikus általánosítások, melyek azonban túrnek kivételeket. A társadalomgazdasági jelenségek alakulására befolyást gyakorolnak a nemzeti sajátságok, a kor ízlése, az illető nép és az illető kor etnikai felfogása, műveltségi foka.* A társadalomgazdasági életre különösen reányomja bélyegét, a jogi rend. Ez változásoknak lévén alávetve, a társadalomgazdaságnak is szükségszerűleg változnia kell. Az okok változásával az okozatok is különbözők lesznek. A természettörvények alapfeltevése a mechanikus kapcsolás, a társadalmi jelenségeknél ez nincs meg és nem lehet meg.

A társadalmi gazdasági törvények nem bírnak örök érvényességgel, hanem a kulturális fok, a társadalmi viszonyok, a

* „Nicht nur Unternehmungsformen, Betriebsarten, Währungssysteme, Märkte, wirtschaftspolitische Massregeln wandeln sich vor unsere Augen, selbst ehrwürdige Gesetze werden in den nie stille stehenden Strudel hineingezogen. Die Quantitätstheorie verliert einen grossen Theil ihrer Geltung mit der Ausdehnung der Banknoten-zirkulation und der Geldersparung durch die Banken; wir beobachten wie immer mehr Arbeiterschichten sich von dem ebernen Lohn-gesetze loslösen; einige der in dem Malthusischen Gesetze beschriebenen Tendenzen zeigen nicht mehr ihre alte Kraft.” Hasbach. Id. m. 312. 1.

gazdasági szükségletek, az erkölcsök változásával módosulnak, szóval csak bizonyos konkrét gazdasági és társadalmi viszonyok között bírnak érvényességgel. Nem bírnak továbbá kivétel nélküli érvényességgel, nem érvényesülnek egyformán minden nép-nél, tehát nem univerzálisok, nem abszolút, hanem csak relatív érvényességgel bírnak. Ezeket a tételeket nem lehet oly szabatosan formulázni, nem lehet matematikai formába önteni, mint a természettörvényeket.*

Nem hangsúlyozhatjuk ejéggé, hogy a társadalomgazdasági törvények, mint az összes szociális törvények, nem örökkévaló, minden időkben egyformán működött és minden időkben egyformán működő törvények.** A gazdasági jelenségeket okozó motívumok természete és erőssége változhatnak. Sombart odáig megy, hogy a társadalomgazdaságtan feladataként jelöli meg, hogy „bizonyos, történelmileg elhatárolható gazdasági periódusok számára különböző theóriákat formulázzon.” A történelmi társadalmi theóriáknak ki kellene kutatni, a bizonyos korszakban túlnyomó, a gazdasági életet primär okozó motívumok sorát.

A cselekvési motívumokból izolálva, lélektanilag levezetett törvények csak hypothetikus értékkel bírnak ugyan, de nagy túlzás lenne, azoktól minden értéket elvitatni.

Ha nem is lehet örökkévaló s mindenütt egyformán érvényesülő társadalomgazdasági törvényeket formulázni, mégsem kell lemondani a theóriáról.

A realizmus nem zárja ki az általánosításokat, a tipikus kapcsolatok kiderítését, a szabályszerű lefolyások kihámozását és az állandó, markáns vonások kidomborítását.

De minden theória s így a társadalomgazdasági theória is, csak elmosódott képét nyújthatja az igazi életnek és az igazi világnak. Minden theória csak szürke árnyéka az élet zöld fájá-

* *Neumann Fr. J.* kimutatta különben, hogy még a természettörvényeket sem lehet kivétel nélkül numerikusan kifejezni. *Naturgesetz und Wirtschaftsgesetz. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaften.* Tübingen. 1892. évf.

** „Wir werden in Zukunft darauf verzichten müssen, eine allgemeine soziale Theorie aufstellen zu wollen, die für alle Zeiten Gültigkeit beansprucht, werden uns wenigstens darüber klar werden müssen, dass eine solche allgemeine Theorie nur ganz wenige Grundzüge des Wirtschaftslebens wird umspannen und niemals dessen gesamte Fülle wird erschöpfen können.” Sombart: *De: moderne Kapitalismus.* Bd. I. Leipzig 1902. XXI. 1.

nak.* A társadalomgazdasági törvények, mint az összes tudományos törvények, várakozásainknak csak megszorításai, csak irányzatok kifejezései.

Vajjon használhatjuk-e, illetve használjuk-e a törvény kifejezését? Több indok mellett szól, hogy ne ejtsük el, de még több indok szól amellett, hogy nagyon óvatosan használjuk és mindig tisztában legyünk igazi jelentőségével.

Kényelem szempontjából s rövidebb kifejezés kedvéért célszerű azt megtartani, ahelyett, hogy azt kellene mindig mondani: „a gazdasági jelenségek egymásutánjában szabályszerűen továbbható okokból származó szabályosságok.” * Egy a tudományos irodalomban annyira meggyökeresedett fogalmat bajos teljesen kiirtani, bár célszerűbbnek tartanok azt a kisebb igényekkel fellépő *tantétel* kifejezéssel pótolni.

Sokkal gyümölcsözőbb, ha megelegszünk avval, hogy a különböző gazdaságok mivoltát, tevékenységét, egymáshoz való viszonyát, a gazdasági életnek kapcsolatát és kölcsönhatását a joggal, az erkölccsel, a politikával, közigazgatással, bölcsészettel, művészettel a legapróbb részletekig feltárjuk és elemezzük, mintha elhamarkodott általánosításokat a „törvény” címkéjével ellátjuk.

Sokkal hasznosabb és tanulságosabb, ha magát az életet a maga gazdagságában és változatosságában megfigyelve tapasztaljuk.

* Szépen mondja Sombart Werner: „Hinter dem Gegensatz von Empirie und Theorie birgt sich doch die urewige Feindschaft zwischen Erkennen und Leben, birgt sich der Konflikt des Menschen, der ihm aus dem Streben nach Lösung, wo es keine Lösung giebt, erwächst. Wir wollen Einheit und das Leben schafft ewig neue Manigfaltigkeit. So wird es auch hier am letzten Ende auf Resignation hinauslaufen. Die Menschheit wird niemals jenes Dranges entbehren, dass Einzelne und das, was nur gesondert ein Leben hat, in eine tötende Allgemeinheit hineinzureissen, was nie geschrieben wurde, lesen, Verworrenes beherrschend binden zu wollen. Möge sie sich nur immer bewusst bleiben, dass dieses Erkennen der Dinge, das ohne jene tötende Allgemeinheit nicht völlig denkbar ist, die armseligste Art bleibt, wie wir ein Verhältnis zu der Welt gewinnen. Möge sich der Gelehrte vor allem stets vor Augen halten, dass er im Grunde ein erbämlicher Wicht ist, der nichts besseres kann, als das tausendfältige Leben, mit einem öden Formelkram zuzudecken; ein schreckhaftes Wesen, in dessen Hand verdorren muss, was ehemals einen lebendigen Odem gehabt hatte.” Der Moderne Kapitalismus. Bd. I. Leipzig 1902. XXX. 1.

** Fr. I. Neumann: Die Begriffe Gut, Werth etc. Schönberg's Handbuch der polit. Oekonomie. 2 Aufl. Tübingen 1885. Bd. I. 150 1.

talatainkat megrögzítjük, mintha merész hypothézisekből levont következtetéseket törvényeknek nevezünk.

Manapság a nemzetgazdák nem is keresik már oly lázasan és mohón a „törvényeket”, mint egynéhány évtizeddel ezelőtt. Akkor csak úgy dobáltak a társadalomgazdasági törvényekkel s a tankönyvek minden lapján találkozhattunk oly törvényeknek elnevezett tételekkel, melyek, ha közelebről szemügyre vettük őket, felületes általánosításoknak vagy merész hypothéziseknek bizonyultak. A nemzetgazdák ma igen takarékoskodnak a „törvény” cím és jellegének adományozásával.

A modern társadalmi gazdaságtan ezzel nem veszített tudományos értékéből, sőt ellenkezőleg: reálisabb, tartalmasabb, alaposabb, megbízhatóbb lett s azáltal tekintélyben csak nyert.

40. Hogy tudományunk, megdönthetetlen tantételek birtokába jusson, szükséges lesz a módszerek kérdésére nagyobb figyelmet fordítani, azonban a vagy indukció, vagy dedukció kérdését felvetni meddő dolog. Szerény nézetünk szerint kívánatos volna a deduktív és induktív eljárásra egyforma súlyt helyezni. Sokáig tudományunkban túlnyomólag deduktíve jártak el s nem részesítették a kellő figyelemben az induktív eljárást. Az utolsó évtizedekben fordulat állott be, alaposabban kezdték megfigyelni az életet, a történeti fejlődést. A tények megfigyelése útján, a mennél részletesebb analízis útján leginkább közelíthetjük meg célunkat, hogy a társadalomgazdasági jelenségek viszonyait, mozgásait, összefüggéseit törvényszerűleg megmagyarázzuk.

A statisztikai és történeti módszer előtérbe tolásával, a szubjektív fogalmak és hypothézisek, spekulatív theoremák és racionalisztikus philosophemák lehető mellőzésével, a társadalmi gazdaságtant magasabb polcra emelhetjük, tanainak nagyobb tiszteletet, elismerést biztosíthatunk. Módszertani szempontból tanulmányaink eredménye, hogy nem szabad és nem is lehet kizárólag a deduktív módszert alkalmazni. Téves eredményekhez jutnánk, ha csak az önérdeteket tekintenők az egyetlen cselekvési rugónak s ebből vezetnők le a társadalomgazdasági törvényeket.

Az absztrakt és izoláló eljárást alkalmazhatjuk, sőt néha feltétlenül szükséges ahhoz fordulni, de nem szabad belőle kutatási princípiumot alkotni. Az induktív módszerrel kell azután

megállapítanunk, hogy a deduktív módszer szerint bevezetett törvények mennyiben igazolhatók a tapasztalat által. Magában véve nem a leíró és történeti módszer, sem az indirekt u. n. izoláló módszer nem elégséges. Sem az absztraháló, sem az induktív módszer nem vezethet egyedül célra, mindkét módszert kell használnunk, mindkettőt kell kombinálnunk, mert mindkettő kiegészíti egymást.

Többnyire csak olyanok hangoztatták a módszertani monizmust, akik csak egy módszer alkalmazására bírtak tehetséggel. Azok, akik kiválót és maradandót alkottak, mindkét módszer kombinációs alkalmazásával tűntek ki. Tudományunk büszkeségei egyaránt otthonosak voltak a filozófiában, a történelemben és a statisztikában, épúgy mesterek voltak az absztrakt gondolkodásban, mint a konkrét viszonyok élesszemű megfigyelésében és mozgóképszerű ábrázolásában.

Az igazi nemzetgazdának a módszerek kérdésében eklektikusnak kell lennie.

Ha közelebről vizsgáljuk a tudományos kutatás modern irányzatát, azt találjuk, hogy az nem elégszik meg száraz gondolatszövessel, definíciók boncolgatásával és grammatikai magyarázatokkal, hanem arra törekszik, hogy a társadalom és a nép életét a maga valóságában megismerje, belevilágítson a gazdasági világ legelrejtett zugába. A monográfiák korszakában élünk. Egyes vidékek, egyes községek, egyes iparágak vagy vállalatok társadalomgazdasági viszonyait a legapróbb részletekig és az összes vonatkozásokban feltárják. Részletes leírását nyújtják a mezőgazdasági, kisipari, nagyipari és bányászati munkások összes életviszonyainak. Tanulmányozzák a vándoriparosok, a házalók, a kiskereskedők, a kisiparosok, a parasztok viszonyait. A munkáscsaládok monográfiáinak egész irodalma keletkezett. *Engel* és *Ducpétiaux* mintájára számos háztartási büdzsét állítottak össze. *Le Play* monográfiái számos tudóst ösztönöztek hasonló munkára. A deskriptív irány úttörői voltak Hanssen, Schnapper-Arndt, Thun s ma már a fejlettség magas fokát érte el.

Egyes kérdésekre vonatkozólag nagyszabású ankétek óriási anyagot gyűjtöttek. Legelői járt a Verein für Socialpolitik. Nagy érdemeket szereztek ezen a téren Angliában Charles Booth, Franciaországban Pierre de Maroussem.

A tudományos tömeges megfigyelés, a hivatalos statisztika

is óriási anyagot nyújt a kutatónak. Ma a statisztika a fogyasztás kérdéseire is nagy figyelmet fordít. A német hivatalos statisztika pl. újabban a háztartási költségvetések gyűjtésével is foglalkozik. A termelési statisztikát mindinkább kifejlesztik, az árak statisztikáját behatóbban művelik. A ma már minden művelt államban működő munkásstatisztikai hivatalok a munkabérek, munkafeltételek, munkaidő, munkabeszüntetések, munkanélküliség, munkaközvetítés stb. adatainak feldolgozásával óriási anyagot szolgáltatnak a kutatóknak.

Az exakt gazdasági kutatást nagyban fogja előmozdítani az *Ehrenberg* Richárd rostocki tanár által 1905-ben megindított Thünen-Archiv, mely az exakt összehasonlító módszer felfrissítését célozza, még pedig Thünen elvei alapján. Thünen azt hirdette, hogy a gazdasági tapasztalatokat ott kell megállapítani, ahol pontosan megfigyelhetők: t. i. a gazdasági vállalatokban és az egyéb legkisebb egységekben, melyekből a gazdasági élet áll és hogy az így megállapított tények lehető szigorú összehasonlító módszerek alkalmazása mellett tudománnyá változtatandók át.*

* Hermann Emánuel már 1876-ban a következőket írta: „A természettudomány helyes éleslátással megtalálta, hogy a vegetáció nagy világa sok száz és ezer és millió egyes növénykéből és növényfajból illeszkedik össze, és hogy a föld vegetációjának törvényei csak akkor fedezhetők fel, ha minden egyes növénykének és növényfajnak magatartását a legkisebb részletig tanulmányozzák A kicsiből épül fel a nagy. és aki nem hatol bele a kicsibe, sohasem juthat a nagynak helyes ismeretéhez.

Erre a tényre, melyet a természettudomány mint megdönthetetlenül helyeset és általános érvényűt elösmer, sajnos még kevésbé ügyeltek a gazdaságtanban. Itt még nagyon is uralkodik az a vélemény, hogy a jelenségeket a madártávlatból kell szemlélni és hogy csak a nagynak és egésznek szemléletéből lehet helyes következtetésekhez jutni, és hogy egyáltalán csak az össztvények felfedezésére kell törekedni és nem a minuciózus egyes törvényekre, amelyeknek felderítését a magángazdáknak és iparosoknak kell átengedni. Ezért oly csekélyek még a gazdaságtan tudományos vívmányai ebben az analitikai irányban ... A gazdaságtan Darwinja talán még meg sem született. Eddig még nem voltunk oly szerények és hangyaszorgalmúak, hogy figyelmes szemmel behatoltunk volna az egyes vállalat üzemének részleteibe, keletkezésébe, terjeszkedésébe és elpusztulásába, hogy kutattu: volna az alapelveket, melyek szerint úgy a nagy- mint a kisvállalatok virágoznak, és végül nem derítettük fel az összes okok összefüggését, amelyek a gazdasági versenyt, épügy, mint a természeti lényeknek az életérti küzdelmét oly hevesen tüzelik a fajoknak és egyéneknek a létérti harcává.” L. Miniaturbilder aus dem Gebiete der Wirtschaft. 2. Bild. Das von Thünenische Gesetz. Halle 1876. 62-63. 1.

Nagyszerű perspektívája nyílik a kutatásnak és a megismerésnek! Mindinkább szaporodik a társadalmi muzeumok, társadalomgazdasági és statisztikai szemináriumok, a szociális laboratóriumok száma.

41. Valamint a természettudományok terén a laboratóriumokból és obszervatóriumokból kerülnek ki azok a vívmányok, melyekre korunk annyira büszke, valamint a természettudósok fáradhatatlanul figyelik meg görcsövekkel és távcsövekkel a mikrokozmoszt és makrokozmoszt és észleleteiket pontosan feljegyezve, összemérve, gyakran kísérletek útján kinyomozzák ezeket az összefüggéseket, oksági kapcsokat – vulgo törvényeket – melyek a természeti jelenségek világában léteznek, úgy a társadalmi tudományok terén is a laboratóriumok és obszervatóriumok azok, melyek hivatva vannak a társadalmi élet törvényeinek kiderítésére. A szociális laboratóriumok és obszervatóriumok ma még embrionális állapotban vannak, de már is sikerrel kérkedhetnek. Ezek a szociális laboratóriumok és obszervatóriumok: a statisztikai és társadalomgazdaságtani szemináriumok és néhány magánintézet, mint pl. a frankfurti *Sociales Museum*, a párisi *Musée Social* stb. Itt gondosan gyűjtenek minden adatot, minden okmányt, minden röpívet, körlevelet, jelentést és hírlapcikket, amely egyes szociális jelenségekre vonatkozik. A párisi *Musée Social* külföldi levelezői a különböző országok szociális eseményeiről és intézményeiről számolnak be, az intézet állandó tudományos közegei (*enquêteur*) a helyszínén gyűjtik adataikat, megfigyeléseiket.

A német egyetemek társadalomgazdaságtani szemináriumai-ból az utolsó huszonöt év folyamán egész sereg fiatal tudós vonult ki a gazdasági élet különböző területeire s ott fáradhatatlanul búvárkodva közelről figyelték meg a gazdasági jelenségeket, részletesen tanulmányozták a különféle gazdasági intézményeket, azok szervezetét, működését, hatását, egyes termelési ágak, iparosok viszonyait. Ezeknek a tanulmányoknak gyümölcseit nagy gyűjteményes vállalatokban adták ki. A legelterjedtebb vállalat a *Schmoller* és *Sering* által kiadott *Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen*, melyben eddig 130 füzet jelent meg. A legutolsó füzetek foglalkoznak a német váltóleszámitólási üzlettel, a kölni selyemipar történetével a 13-18. századig, a romániai földbirtok eloszlásával és a román parasztkérdéssel

A müncheni egyetemnek *Brentano Lujo* és *Lotz Walter* vezetése alatt álló szeminárium munkálataiból, melyek Münchener Volkswirtschaftliche Studien c. a. jelennek meg, felsoroljuk a következőket: a német cipészipar, a müncheni szabóipar, a müncheni sütőipar, a müncheni asztalosipar, a bajor malomipar, a müncheni vendéglősipar, Schöffau bajor alpesi község gazdasági és szociális viszonyai, a gabonatárházak. Gazdaságtörténeti dolgozatok foglalkoznak a tizedek szabályozásával Bajorországban, a velencei középkorbeli selyemiparral, a kapitalizmus keletkezésével Velencében. A gazdaságpolitikai dolgozatok tárgyai: Japán külkereskedelme, az indiai ezüstvaluta, az angol bányatörvények, a parasztok örökjoga, a valutakérdés az Egyesült-Államokban, a francia kereskedelmi politika, a londoni aranyforgalom, a német tőzsdeadók stb.

Meckel, *Savigny* és *Schmoele* tanárok Abhandlungen aus dem staatswissenschaftlichen Seminar zu Münster c. a. adnak ki egy gyűjteményt, melyből kiemeljük a következő dolgozatokat: a porosz állam viszonya a jelzáloghitelbankokhoz, a vászonipar hanyatlása Münster vidékén, a munkásbiztosítás befolyása a társulások intézményére, a sörfőzdeipar Münster városában, a mezőgazdasági munkáskérdés a westfaleni tartományban, a vas-acéldrótipar Altenában.

Knapp és *Wittich* a strassburgi szeminárium dolgozatait adják ki: Abhandlungen aus dem staatswissenschaftlichen Seminar zu Strassburg c. a. A legutolsó kötetek Poroszország mezőgazdasági hitelügyével és a francia gyarmati bankokkal foglalkoznak.

Pierstorff kiadja a jénai szeminárium munkálatait.

A hallei államtudományi szemináriumból kikerült dolgozatokat – melyek egytől-egyig értékesek – *Conrad* adja ki: Sammlung nationalökonomischer und statistischer Abhandlungen c. a. *Elster* Staatswissenschaftliche Studien c. a. adott ki nagyobb számú szemináriumi dolgozatot. *Stieda* lipcsei tanár Volkswirtschaftliche und wirtschaftsgeschichtliche Abhandlungen c. vállalatában főleg pénzügytörténeti, agrártörténeti és szociálpolitikai dolgozatokat közölt. Ezeknek tárgyai pl. Hildesheim város háztartása a XIV. és XV. században, egy XVI. századbeli német könyvkereskedő életrajza, a szászországi lakáskérdés, a felesrendszer, a hannoverai vándormunkások, a német birodalom munkásstatisztikai hivatala, a német munkástitkárságok stb.

Az utolsó füzetek a német bányamunkásosztály fejlődését és a német konzervipart tanulmányozzák.

A würzburgi egyetem tanára, *Schanz*, a vezetése alatt készített munkákat Wirtschafts- und Verwaltungsstudien mit besonderer Berücksichtigung Bayerns c. a. teszi közzé. A most megjelent 30. füzet a müncheni börze történetét tartalmazza.

A badeni egyetemek társadalomgazdaságtani szemináriumainak munkálatait Volkswirtschaftliche Abhandlungen der badischen Hochschulen c. a. *Fuchs*, *Herkner*, *Schultze-Gavernitz* és *Weber Miksa* adják ki.

A bécsi egyetem nemzetgazdasági szemináriumának dolgozatait *Bernatzik* és *Philippovich* adják ki Wiener Staatswissenschaftliche Studien c. a. Ezek többek között a következő kérdésekkel foglalkoznak: a kézművesség helyzete Ausztriában, az ausztriai számlottó története, az ausztriai valuta elértéktelenedése 1893-ban és annak okai, a felvilágosodott abszolutizmus gazdasági politikája a gmundeni Salzkammergutban, az ipari oktatásügy fejlődése Ausztriában, a gablonci ipar, a tanoncok helyzete a bécsi kisiparban, a gabonakereskedelem és annak technikája Bécsben, az ausztriai csipkeipar, a bécsi fehérnemű ipar stb.

A svájci egyetemek szemináriumai is igen becses dolgozatokat gyűmölcsöztek. A *Herkner* által kiadott Züricher Volkswirtschaftliche Studien c. gyűjtemény legutolsó füzete Árosa község gazdasági viszonyait tanulmányozza, még pedig az idegenforgalom előtt és után. A berni egyetem szemináriumának dolgozatait közlő gyűjtemény (Schriften aus dem statistischen Seminar der Universität Bern) utolsó füzete Bern községet, mint munkaadót ösmerteti.

Bővebben ismertettük a társadalomgazdaságtani szemináriumok működését, mert ezek legjobban tükröztetik vissza tudományunk jelenlegi fejlődési tendenciáit.

A dolgozatok túlnyomó többsége deskriptív és gazdaságtörténeti, emellett főleg társadalom és gazdaságpolitikai kérdésekkel foglalkoznak. A tisztán elméleti kérdések, a methodológiai témák, az irodalomtörténeti tanulmányok a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak.

A gazdaságtörvényeket nem igen kutatják, hanem inkább adatokat gyűjtene, anyagot halmoznak össze. Ezzel a látkör

tágult, a tudás intenzitása fokozódott. Az üres, vérszegény, halvány absztrakciók és gondolatsémák helyébe léptek élettől duzzadó, életet lehelő színes, meleg, plasztikus képek.

A gazdaságtörténeti kutatásokkal megösmérjük a gazdasági élet gyökereit, megmagyarázhatjuk fejlődését, útmutatást kapunk a jövő feladataira és az azok elérésére szolgáló eszközökre nézve.

A társadalomgazdaságtan újabb irányainak főjellembvonása a szerénység, az óvatosság, az önmegtartóztatás. Tanításaik szolidabb alapokon nyugosznak, megbízhatóbbak s nagyobb hitelnek is örvendenek, mint azok az „örökérvényű” és „csalhatatlan” törvények, melyeket a régi iskolák formuláltak s amelyek annyiszor kompromittálták a tudományt.

A társadalomgazdaságtan tekintélye a nagyobb óvatosság és szerénység folytán nem hogy csökkent, sőt ellenkezőleg lényegesen emelkedett.

42. Bármily magasra értékeljük is a tényleges viszonyok részletes leírását és elemzését, bármily gyümölcsözőnek tekintjük is a gazdaságtörténeti kutatásokat: mégsem szabad elhanyagolnunk a theóriát. Ma úgy látszik, hogy a theória nagyon is háttérbe szorított. A sok monográfia mellett az elvi kérdések tanulmányozása rövideget szenvedett. A hisztorikus, realiztikus és statisztikai irány sok képviselője a detail tanulmányokban meríti ki minden erejét s nem tud már felemelkedni az általánoshoz, a törvényszerűséghez, elvesztve az áttekintést a társadalomgazdaság életének széles területe felett. A fogalmak meghatározására gyakran nem fordítanak kellő figyelmet, a doktrínák elemzése nem ritkán elmosódott, a dogmák történetét némelyek teljesen mellőzik.

Amint *Marshall* mondja, a modern közgazdaság organizmus a gerinces és a tudománynak, mely vele foglalkozik is olyan-nak kell lenni. Birnia kell avval a finom érzékkel, mely lehetővé teszi, hogy szorosan odatapadhasson a világ valódi jelenségei-hez, de szilárd ítéletből és gondos következtetésekből álló gerinccel is kell rendelkeznie.”*

Ezt a gerincet megadják a klasszikus nemzetgazdák túlnyomólag deduktív, izoláló és absztraháló módszerükkel.**

* Id. m. 60. 1.

** *Wagner* Marshallnak következő szavait választotta munkája jeligéjéül: „New doctrines have supplemented the older, have extended, developed and

A társadalomgazdaságtan klasszikusairól is áll az, amit egy modern író a klasszikusokról általában mondott: a világ folytonosan emlegeti a nevüket, de senkisé is olvassa őket. Pedig nem ártana, ha ismét sűrűbben forgatnák a *Wealth of Nations*, a *Principles of political economy*, az *Essay on the principle of population*, az *Isolierte Staat* és a *Staatswissenschaftliche Untersuchungen* c. standard munkáikat.

Az izoláló eljárás a kellő óvatosság mellett alkalmazva, még ma is jelentékeny szolgálatokat tehet, s nagy heurisztikus értékét senki sem vonja kétségbe. Tudományunkban a filozófiai elemet épűgy kell ápolni, mint a deskriptív, történeti és statisztikai elemet. A pszichológiai tanulmányokra is nagyobb súlyt kell fektetni: az egyén lelki életének gondos és beható analízise mellett nagyobb teret kell nyitni a csoportok és tömegek lélektani rugói kutatásának.

A társadalmi testűletek jelentékeny pszichikai erűket fejlesztenek ki. A kölcsönös pszichikai befolyásolására, a társadalomban élű egyének szellemi kapcsolatára, a tömegpszichológiára, a kollektív lélek tanulmányozására nagy figyelmet kell tehát fordítani.

Behatóbban kell ismét művelnűnk a doktrínák történetét. Kutatnűnk kell az egyes tanok gyűkérşzálait, meg kell vizsgálnűnk azokat az átalakulásokat, amelyeken az egyes tanok az idűk folyamán végigmentek, szóval szeretettel kell foglalkoznűnk tudományunk irodalmának történetével. Ez egy oly ága tudományunknak, mely azelőtt dúsan virágozott, újabban azonban száradásnak indult. Régebben Roscher, Kautz, Mohi mellett sok más író fáradozott a gazdasági eszmék fejlűdési történetének feltárásán, manapság azonban ritkaság számba megy egy dolgozat, mely valamely író vagy társadalomgazdasági iskola elméletével behatóbban foglalkozik.*

sometimes corrected them, and often given them a different tone by a new distribution of emphasis; but very seldom have subverted them.” Es *Dietzel* a következűket írja munkája elűszavában: „a klasszikusok elméleti tanűpilete egy erűs várhoz hasonlít, melynek külsű erűdűtményei még nincsenek teljesen kiépűtve vagy hiányosan vannak berendezve.” . . . Vissza kell térni „a common sense” régi britt társadalmi gazdaságtanához. Műdszere, valamint fűeredményei elűttem megingathatlanul szilárdan állanak; csak a megokolás szorul új felűpítésre. Non nova, noviter”. *Theoretische Sozialökonmik*. Leipzig 1895. VI.-VIII. 1.

A nemrég Parisban megindult *Revue d'Histoire des Doctrines Econo-*

43. A társadalomgazdaságtan feladata nem merülhet ki a társadalomgazdasági jelenségek gyűjtésében, rendezésében és leírásában, hanem az oksági összefüggéseket is kell kutatnia, az összes okokat és az összes okozatokat meg kell állapítania, ha úgy tetszik: az általános törvényeket kell felállítani. Ezek a törvények, ha nem is természettörvények,* ha nem is vezethetők vissza egyetlen egy okra, a végső okra, a *causa causans*-ra, az általános fejlődési törvényre, mégis az ok és okozat közötti összefüggést felderítve, a jelenségek szűkebb vagy tágabb körét megmagyarázva, bizonyos korszakra és a művelődés bizonyos fokán álló népekre nézve általános érvénnyel bírnak.**

A kutatásnak kettős célja van: a megősmerés gyönyöre önmagában és a gyakorlati haszon.

A társadalomgazdaságtan feladatai Wagner Adolf szerint elméletiek és gyakorlatiak. Az *elméleti feladatok* (Aufgaben ... des Wissens behufs Erkennens, Verstehens): 1. a tények megállapítása; 2. azokban a tipikust, a törvényszerűt kinyomozni; 3. a feltételes és oksági összefüggés megmagyarázása. A *gyakorlati feladatok* (Aufgaben des Wissens, behufs Könnens, aber

miques et Sociales (szerkesztik Deschamps és Dubois) talán fellendíti ezt a segéd tudományt.

* „A nemzetgazdaságtan feladata, hogy természettörvényeket állítson fel, amelyek a civilizált népek gazdasági élete nyugszik.” Arnd. Id. m. 259 l.

** *Philippovich* szerint: a társadalomgazdaságtan feladata az egyes gazdasági jelenségek és események lényegének, valamint annak a viszonynak megrogzítése, amelyben egymás között állanak és fejlődésüknek kikutatása. L. Grundriss der polit. Oekonomie. Bd. I. 3 Aufl. Freiburg i/B. 1899. 33. l.

Dietzel szerint: Die Sozialökonomie als theoretische Wissenschaft hat die Aufgabe das Sein der wirtschaftlichen Sozialphänomene zu beschreiben und ursächlich zu erklären. Id. m. 29. l.

Schmoller szerint: „Die Wissenschaft der Nationalökonomie will von der Volkswirtschaft ein vollständiges Bild, einen Grundriss der volkswirtschaftlichen Erscheinungen nach Raum und Zeit, nach Mass und historischer Folge entwerfen; sie thut das, indem sie die Wahrnehmungen dem vergleichenden und unterscheidenden Denken unterwirft, das Wahrgenommene auf seine Gewissheit prüft, das richtig Beobachtete in ein System von Begriffen nach Gleichartigkeit und Verschiedenheit einordnet und endlich das so Geordnete in der Form typischer Regelmässigkeiten und eines durchgängigen Kausalzusammenhanges zu begreifen sucht. Die Hauptaufgaben strenger Wissenschaft sind so 1. richtig beobachten, 2. gut definieren und klassifizieren, 3. typische Formen finden und kausal erklären. Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre. I. Teil. Leipzig 1900. 100. l.

auch um des Verstehens willen): 1. a jelenségek értékének, jelentőségének megítélése; 2. a fejlődés számára egy célnak felállítása; 3. útmutatás ehhez a célhoz.*

Az a tudomány, mely a jelenségek sokaságát egységekre vezeti vissza, a jelenségek tömegét közös ismérveik szerint csoportokba sorozza és rendszerbe hozza, a vezető eszméket kimutatja, a tipikus lefolyásokat meghatározza és a jelenségek, valamint az események kauzális magyarázatát nyújtja, nagy hasznára van az emberiségnek.

Vájjon törvényeknek nevezzük-e ezeket az általános tételeket és igazságokat vagy tantételeknek, avagy tendenciáknak meglehetősen közönbös. A fődolog, hogy a jelenségeket pontosan megfigyeljük, lelkiismeretesen leírjuk, gondosan osztályozzuk, hogy világos fővel állapítsuk meg az oksági összefüggéseket és sine ira et studio adjuk elő az eredményeket. Ez a társadalomgazdaságtan feladata.

A konkrét gazdasági jelenségek és berendezések rendszer előadásán, a tipikus szabályszerűségek megállapításán kívül a jelenségek fejlődését kell tanulmányozni (gazdaságtörténet) és azokkal az intézményekkel kell foglalkozni, melyek a gazdasági élet alakulásának irányítását célozzák (társadalomgazdasági politika).

44. A fiziokraták gazdasági és társadalmi politikája a természettörvények működését akadályozó intézmények eltörlésében csúcsosodik ki. A természettörvények szabad működésétől várták a népek jólétét. Szabad folyást akartak engedni „a dolgok természetes rendjének”.

A szabad kereskedelem iskolája (az ú. n. Manchester-párt) Smith Ádám ösmeretes elveiből levezette azt a tant, hogy a népek gazdasági jólétének legbiztosabb útja, ha minden egyénnek megadjuk a lehetőséget és szabadságot, hogy saját jólétét tőle telhetőleg előmozdítsa. Mindenki legjobban tudja, hogy mi az érdeke s azáltal, hogy saját érdekét előmozdítja, egyúttal az összesség érdekét is szolgálja. Szabad folyást kell tehát engedni a természettörvényeknek, s minden állami intervenciótól tartózkodni kell. A társadalmi gazdaságtannak nem kell törődnie a gazdasági és társadalmi politikával. A szabad kereskedők iskolája nem sokat törődött a társadalmi kérdéssel; perhorresz-

* Id. m. 24. 1.

kálta az államhatalom közbelépését a gyengébb gazdasági osztályok érdekében és általában károsnak tartott bármilyen állami intézkedést a társadalmi gazdaság természetes rendjébe.

Azok, kik a gazdasági természettörvények uralmában hittek, ezzel elhárítottak minden felelősséget a szociális és gazdasági bajokért úgy a társadalomtól, mint az államtól.

A modern társadalmi gazdaságtan szakított a természeti törvények uralmának ósdi felfogásával. Ma már nincs mértékadó nemzetgazda, ki a természetes szabadság elvét hirdetné, aki az állami be nem avatkozást vezérprincípiumaként állítaná fel. A *laissez faire* korszaka lealkonyult, a gazdasági kormányzattól való idegenkedésnek végeszakadt. Általánosan belátják, hogy gazdasági téren is felállíthatunk eszményeket, hogy a nyers individuális felfogás megnyirbálása mellett a szociális szempontok érvényesülése előmozdítható. Mindinkább megerősödik azoknak a tábora, akik az egyéni önérdeket a közérdek alá akarják rendelni, akik az államhatalom feladatkörének egyik fontos alkotórészét a szociális igazságosság megvalósításában látják.

A gazdasági természettörvények theóriájának elejtésével előáll a szükség és a kötelesség a bajok elhárítására és gyógyítására a megfelelő eszközöket keresni és alkalmazni.

A társadalomgazdasági törvények ösmertetett jellegéből folyik, egyrészt, hogy a társadalomgazdasági politikának van létjoga, másrészt hogy a társadalomgazdasági politika irányát és mértékét a konkrét viszonyok szerint kell megállapítani.

A társadalomgazdasági politika az érdekellentétek elsimításával, a gazdasági erők fokozásával, szabályozásával, az ethikai követelmények megtestesítésével lényegesen hozzájárulhat a társadalomgazdasági viszonyok javításához, a gazdasági élet felendítéséhez, a káros kinövések kiirtásához.

A gazdasági törvények természetéből a gazdasági és társadalmi politikára vonatkozólag levonhatjuk azt a tételt, hogy a gazdaságpolitikai kérdések megoldására nincsenek abszolút, mindig és mindenütt érvényes szabályok, hanem hogy az adott viszonyokkal és a történelmi fejlődéssel számítani kell. Abból, hogy a társadalomgazdasági törvények csak relatív jelleggel bírnak, folyik, hogy nincs egyetemes, általános társadalomgazdasági politika, hanem hogy a különböző államok különböző korszakokban különböző társadalomgazdasági politikát tartoznak folytatni.

Abból, hogy nincsenek immanens fejlődési törvények, vaszilárdságú törvények, folyik, hogy a szociálpolitikának nagy feladata és nagy jövője van. A szociális törvényhozás meg fogja akadályozni a tőkék ama kumulációját, melyet a szociáldemokrácia megjósol, a szociálpolitika meg fogja hazudtolni a marxizmust.

Tanulmányaink egyik főbb eredményét abban foglalhatjuk össze, hogy a gazdasági törvények természettörvényességét tagadva, lehetségesnek látjuk, hogy maguk az érdekelt osztályok, érdekkörök sokat tehetnek helyzetük javítása érdekében, hogy az államnak és a községnek nagy tere van a társadalomgazdasági viszonyok befolyásolására, alakítására. A társadalomgazdasági törvények nem zárják ki a társadalomgazdasági politikát és a szociálpolitikát. Ezek igenis képesek nagy változásokat előidézni a társadalomgazdaság alakulására, fejlődésének irányára. A társadalomgazdaság nincs kérlelhetlen, ércszilárdságú törvényeknek alávetve, hanem a belátás fokozódása, az erkölcsi felfogás megizmosodása üdvösen és lényegesen befolyásolhatják a fejlődést. Örvedetes eredmény: hogy a társadalomgazdasági törvények nem örök, ércszilárdságú, kérlelhetlen természettörvények, hanem hogy csak irányzatok, szabályszerűségek, vagy ha úgy tetszik általánosítások, rövidítések, várakozásunk megszorításai, hypothétikus útmutatások.

Vigasztaló, hogy az emberiség nem vak eszköze, játékszere oly erőknél, melyek felett semmiféle befolyása, behatása nem lehet.

Bátorító az a tudat, hogy az emberiség céltudatos tevékenységgel irányt szabhat a társadalmi gazdaság alakulásának és az összeségre, vagy egyes osztályokra káros fejlődési irányzatot megváltoztathatja, módosíthatja, ellensúlyozhatja.

Az individuális princípiumot kikapcsolni nem lehet, ez mélyen benne gyökeredzik az emberi természetben, de káros kinövéseit ki lehet irtani, az önzés piszkos árjának medrét szűkebbre lehet szorítani, másrésről a szociális princípium foiyamányait, melyek ép oly mélyen gyökeredzenek az emberi lényegben, ápolni és fejleszteni lehet.

Megnyugtató az a tudat, hogy a gazdasági fejlődésnek nem kell feltartóztatlanul a katasztrófához vezetni, hogy a gazdasági rend bajai gyógyíthatók; a növekedő belátás, a megizmo-

sodó erkölcsi érzés, a társadalom szervezkedési képessége és az államhatalom parancsszava megakadályozhatják az önösség elburjánzását és előmozdíthatják az összes emberek boldogulásának lehető legmagasabb fokának megközelítését.

A társadalomgazdasági törvények természetének vizsgálata azonban arról is meggyőzhetett bennünket, hogy a társadalomgazdasági és társadalmi politikának természetes határai vannak. Mindig kell számolni az ember fizikai lényéből kifolyó ösztönökkel s azokkal az intézményekkel, melyek az emberi természetben gyökereznek. A szociálpolitikának sohasem szabad megfelekeznie az ember inhaerens tulajdonságairól, mert különben az utópiák birodalmába téved.

45. Némelyek a társadalomgazdaságtant nem tekintik szigorú értelemben vett tudománynak,* mások alacsonyabb helyre sorozzák a tudományok körében, mert nem képes oly törvényt felmutatni, mint a fizika vagy a csillagászat.** Az előbbi lapokon kifejtettük tudományunk törvényeinek jellegét. Ha a társadalomgazdaságtani törvények nem is oly szigorúak, mint a természet törvényei, csüggedésre nincs ok! Tudományunk már eddigi eredményeivel is bátran vetekedhetik a többi tudományokkal, a természettudományokkal is.*** Törvényeink máris sok fényt derítettek számos tüneményre és megbecsülhetetlen útmutatással szolgáltak a gyakorlat embereinek. Kétségtelen, hogy tudományunk még távol van a tökélytől, mert aránylag még fiatal.

A társadalomgazdaságtan óriási irodalma dacára, még gyermekkorát éli, de ebbe a gyermekkorba oly szellemóriások tevékenysége esik, amilyenek Smith, Malthus, Ricardo és Thünen. *Lassalle* kissé túloz, mikor azt mondja, hogy a nemzet-

* Egy francia író szerint pusztán unalmas irodalom (la littérature ennuyeuse).

** *Gide* azt mondja: „S'il fallait renoncer a découvrir, sous les manifestations changeantes des phénomènes, des rapports permanentes et des lois générales, il faudrait renoncer définitivement à constituer l'économie politique comme science.” Id m. 17. 1. – *Kautz* szerint a nemzetgazdaságtan módszerében az első és nagyjelentőségű momentum a közgazdasági törvények kikutatása és kimutatása, mert enélkül ez a tudomány el sem képzelhető. L. id. m. 377. lap.

*** „On peut prédire plus longtemps à l'avance l'arrivée d'une crise commerciale, que celle d'un cyclone etc. ' L. *Gide* id. m. 7. 1.

gazdaságtan oly tudomány, melynek csak a kezdetei vannak meg és amelyet még meg kell majd csinálni,”* és igaza van *Kleinwächter*-nek, midőn ezen idézethez hozzáfűzi, hogy a többi tudományok is még messze vannak a tudomány utolsó céljaitól.**

A mai társadalmi gazdaságtan még nem tarthat arra igényt, hogy a legtökéletesebb tudományok köré soroztassék, mert törvényeinek jó részét még sűrű fátyol fedi és a már felfedezett törvények is távol vannak attól az eszménytől, melyet a tudományos törvényekre vonatkozólag megalkottak. De azért már sok eredményt mutathat fel, melyre büszke lehet s hivatkozhatik arra, hogy a magukat tökéletesebbeknek hirdető természettudományok is sokat köszönhetnek neki. Darwin nyíltan beösmerte, hogy Malthus tanaiból merítette az inspirációt azokhoz a kutatásokhoz, melyeknek eredményeivel a természettudomány hivalkodik.***

Ha törvényeinket nem is fejezhetjük ki matematikailag, ha azok nem is bírnak oly szigorú pontossággal és általános érvényességgel, mint a fizikusok, kémikusok és asztronómusok törvényei, nem kell szégyenkednünk a tudományok társaságában. Tudományunk is utalhat fejlődésre, mi is kérkedhetünk vívmányokkal. A természettudósok eredményei is inkább a gyakorlat terén keresendők, mint a theóriában. A természettudományokban is még nagy szerepet játszik a metafizika. Reális fogalom-e az energia, atom vagy az erő? Pedig erre a természettudósok lépten-nyomon hivatkoznak.

A társadalmi gazdaságtan semmiben sem áll a természettudományok mögött, hanem teljesen egyenrangú azokkal. Ha törvényei nem is olyan általánosok és nincsenek még annyira elismerve, már is óriási szolgálatokat tett az a tudomány az emberiségnek.

A többi tudományok is sokat köszönhetnek a társadalom-

* Herr Bastiat-Schulze von Delitzsek előszavában.

** Die Nationalökonomie als Wissenschaft. Berlin 1883. 18. 1.

*** *Földes* is utal arra, hogy „még a természettudományi kutatások is nyertek gazdasági elvek alkalmazásával. így Darwin átviszi Malthus észleletét és a versenyelvét a természetre, Häckel és Milne Edward a munkamegosztást . . . kiváló természettudósok észlelik a természetben a fényűzést, a védvámot, a vándorlást, sőt még a reklámot is megtalálja Dubois-Reymond a természetben.” A társadalmi gazdaságtan elemei. Budapest 1893. 60. 1.

gazdaságtannak, így a történelmi tudomány, az erkölcsstan, a politika, a jogtudomány.

A történelmi tudomány alig magyarázhatná meg kielégítően az emberiség eseménydús életrajzának egyetlen fejezetét, ha a gazdasági jelenségek és összefüggéseknek a társadalomgazdaságtan által felderített természetét figyelembe nem venné. Anélkül hogy a Marxizmus egyoldalúságának hibájába esnénk, el kell ösmerünk a materialisztikus történelmi felfogás kiváló heurisztikus értékét.

Eddigi eredményeivel a társadalmi gazdaságtan már is nagy szolgálatokat tett a javak termelésének öregbítése, az életviszonyok javítása érdekében, hathatósan előmozdította a társadalmi bajok gyógyítását, elősegítette az alsóbb társadalmi osztályok felemelkedését. Erről a tudományról bátran mondhatjuk hogy a kultúra terjedésének, megizmosodásának, az emberi *nem* jólétének, tökélyesbedésének egyik leghatalmasabb emeltyűje.

Ez a még fiatal tudomány sok fényt árasztott a társadalmi életnek nem egy homályos területére, már számos balhitet semmisített meg, sok megcsontosodott előítéletet irtott ki, tömerek áldásos intézmény alapítását pendítette meg, a haladásnak széles utat tört.

A társadalomgazdaságtan mindinkább nagyobb és nagyobb elismerésben részesül. *Kautz Gyula*, *Trinchera*-val, *Eisenhart*-tal, *Chevalier*-ral együtt már egy félszázad előtt a közélet mestertudományának, a társadalmi tudományok koronájának nevezte, amelynek ösmeretére feltétlen szüksége van minden államférfiúnak, politikusnak, köztisztviselőnek, minden művelt embernek.*

Manapság a társadalmi gazdaságtan az összes tudományok társaságában igen előkelő és fontos helyet foglal el és jelentékeny gyakorlati értékkel bír. Alig van nagyobb községi, állami, társadalmi feladat, melynek megoldása nem igényelne társadalomgazdaságtani tudást és amelynek helyes megoldását a társadalomgazdaságtan eddigi eredményei meg nem könnyítenék. A modern gazdasági és szociális politika számos vívmánya a társadalmi gazdaságtan művelői munkálkodásának gyümölcse. Sok bajra ők figyelmeztették a közvéleményt és sok baj gyógyeszközét ők jelölték meg.

Hogy a társadalmi gazdaságtan tekintélye nem csekély és

* Die National Ökonomik als Wissenschaft. Wien 1858. 439. 1.

hogy az annak képviselői tudásába helyezett bizalom jelentékeny bizonyítja az a tény, hogy sokan a társadalomgazdaságtan művelői közül a legmagasabb pozíciókba kerültek.*

A nagy gazdasági érdekegyesületek vezető állásainak betöltésénél főleg a társadalomgazdaságtani előképzettségre szoktak ügyelni. (Kereskedelmi és iparkamarák, gyárosok, mezőgazdák, kereskedők egyesületei stb.)

A diplomáciai szolgálatban a társadalomgazdaságtani ösmeretekre nagy súlyt fektetnek.

A társadalmi gazdaságtan tekintélye ellen intézett támadások teljesen hatástalanok maradtak és hogy ennek a tudománynak fontosságát mind jobban belátják, elösmerik, mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy a felsőbb tanintézetek tantervében folytonosan szélesebb teret foglal el a társadalomgazdaságtan oktatása és, hogy ma már nemcsak főiskolákon, hanem sok középfokú tanintézetben is nagy súlyt helyeznek a társadalomgazdaságtani ismeretek elsajátítására.

* Miniszterek lettek Magyarországon: Láng Lajos. Ausztriában: Schaeffle, Bilinski, Kaizl, Böhm-Bawerk. Olaszországban: Luzzati. Dániában: Scharling, Angliában: Goschen. Az osztrák-magyar bank kormányzószékében két volt nemzetgazdaságtan! tanár ült: Kautz és Bilinski.

TARTALOM-MUTATÓ:

<i>Bevezetés</i>	3
I. Fejezet. <i>A törvény</i>	
1. A törvény sokféle értelmezése, a törvény fogalmának keletkezése	5
2. A törvény fogalmának meghatározásai	6
3. A kauzalitás	9
4. Az exakt és empirikus törvények	10
5. A törvények kutatásának oka	11
II. Fejezet. <i>A természeti és társadalmi törvények.</i>	
6. Van-e törvényszerűség a társadalmi életben?	13
7. Társadalmi természettörvények	14
8. A nagy számok törvénye.....	16
9. A természettörvények jellemzése.....	17
10. A különbségek, nevezetesen a lelki rúgok	18
11. A társadalmi törvények jellemzése	19
III. Fejezet. <i>A társadalmi gazdaság és a társadalmi gazdaságtan.</i>	
12. A gazdasági jelenségek	23
13. A társadalmi gazdaság	25
14. A társadalmi gazdaság és az erkölcs	28
IV. Fejezet. <i>A különböző irányok.</i>	
15. A fiziokrata iskola.....	32
16. A klasszikus iskola.....	32
17. Az angol epigonok	35
18. A francia epigonok	39
19. A német epigonok	44
20. Carey és Dühring	47
21. A szocialisták	48
22. A történelmi iskola.....	55
23. Az osztrák iskola.....	62
24. A realiztikus és ethikai irányok	63
V. Fejezet. <i>A társadalomgazdasági törvények és a módszerek kérdése.</i>	
25. A módszerek általánosságban	73
26. A módszerek a társadalmi gazdaságtanban	75
27. A gazdasági ember	76
28. A gazdasági princípium	78
29. Az absztrakt-izoláló módszer gyengéi	79

30. Az emberi cselekvés rugói.....	81
31. Az altruisztikus motívumok.....	82
32. Az egoizmus árnyalatai.....	84
33. A deduktív és induktív módszer összekapcsolása.....	85
<i>VI. Fejezet. A különböző irányok bírálata.</i>	
34. A gazdasági természettörvények tana és az orthodox nemzet- gazdaságtan kritikája.....	88
35. A pszichológiai és deduktív irányok.....	89
36. A matematikai nemzetgazdaságtan.....	91
37. A történelmi iskola.....	92
38. A deszkriptív irány.....	94
<i>VII. Fejezet. Összefoglalás es tanulságok.</i>	
39. A társadalomgazdasági törvények jellemzése.....	96
40. A methodológia fejlődése.....	101
41. A társadalomgazdasági laboratóriumok.....	104
42. Elméleti feladatok.....	107
43. A társadalomgazdaságtan feladata.....	109
44. Törvényeink viszonya a gazdasági és szociális politikához.....	110
45. Tudományunk jelentősége.....	113